

VILMA HÄNNINEN

Sisäinen tarina,
elämä ja muutos

English summary

Tampereen yliopisto
Tampere 2000

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

Myynti

Tampereen yliopiston
julkaisujen myynti
PL 617
33014 Tampereen yliopisto
Puh. (03) 215 6055
Fax (03) 215 7685
taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Layout
Marita Alanko

Kannen suunnittelu
Juha Siro

5. painos

ISBN 951-44-4651-8
ISSN 1455-1616

Sähköinen julkaisu
ISBN 951-44-5597-5

Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print
Tampere 2002

*Omistan tämän kirjan
Helena Hänniselle,
Anja Koski-Jännekselle ja
Liisa Rantalaiholle,
jotka houkuttelivat minut tutkijan tielle.*

Sisällysluettelo

Kiitokset	9
OSA 1	
JOHDANTOARTIKKELI	
SISÄINEN TARINA, ELÄMÄ JA MUUTOS	13
1. Johdanto	13
2. Tarinallisuus	16
<i>Tarinallisen kiertokulun teoria</i>	19
3. Filosofiset, metateoreettiset ja metodologiset lähtökohdat	24
<i>Filosofiset lähtökohdat</i>	24
<i>Metateoreettiset lähtökohdat</i>	26
<i>Metodologiset lähtökohdat</i>	28
<i>Tarinallisen tutkimuksen metodeista</i>	30
<i>Eettisiä kysymyksiä</i>	34
4. Tarinallisuuden kehitys kulttuurihistoriallisen teorian valossa	36
<i>Tarina ja ihmisen varhaisvaiheet</i>	37
<i>Tarinat ja yhteiskunnallis-kulttuurinen kehitys</i>	38
<i>Tarinallinen yksilönkehitys</i>	45
<i>Ulkoinen ja sisäinen puhe – kertomus ja sisäinen tarina</i>	48
5. Sisäisen tarinan muodostuminen	50
<i>Sosiaalinen tarinavaranto</i>	50
<i>Sisäisen tarinan yksilöhistoriallinen tausta</i>	52
<i>Elävän elämän draama sisäisen tarinan toteuttajana ja haastajana</i>	53
<i>Sisäinen tarina ja kertomus</i>	55
6. Sisäisen tarinan funktiot	58
<i>Sisäinen tarina ajan jäsentäjänä</i>	58
<i>Sisäinen tarina kontekstiin kiinnittäjänä</i>	59
<i>Sisäinen tarina identiteettinä</i>	60
<i>Sisäinen tarina kokemuksen jäsentäjänä ja seulana</i>	61
<i>Sisäinen tarina syy–seuraussuhteiden jäsentäjänä</i>	64
	7

<i>Sisäinen tarina arvojen artikuloijana</i>	65
<i>Sisäinen tarina halujen suodattajana</i>	66
<i>Sisäinen tarina toiminnan intentiona</i>	67
<i>Sisäinen tarina emootioiden muovaajana</i>	68
<i>Funktioiden yhteenkietoutuminen</i>	71
7. Elämänmuutokset tarinoina	72
<i>Tiivistelmät kirjan liiteartikkeleista</i>	73
8. Tarina: kulttuurinen pakkopaita vai kulttuurinen väline?	78
Lähteet	81

OSA 2

LIITEARTIKKELIT

I TYÖPAIKAN MENETYS TARINANA <i>Vilma Hänninen</i>	93
II COPING WITH UNEMPLOYMENT AS NARRATIVE REORIENTATION <i>Vilma Hänninen</i>	106
III TARINALLISUUS JA TERVEYSTUTKIMUS <i>Vilma Hänninen</i>	125
IV TARINAT, SAIRAUDET JA KUNTOUTUMINEN <i>Vilma Hänninen & Jukka Valkonen</i>	141
V NARRATIVES OF RECOVERY FROM ADDICTIVE BEHAVIOURS <i>Vilma Hänninen & Anja Koski-Jännes</i>	157
ENGLISH SUMMARY	176

Kiitokset

Vuosien mittaan olen saanut työhöni aineksia, virikkeitä, kritiikkiä, kannustusta, iloa ja apua lukuisilta tahoilta, joita nyt saan tilaisuuden kiittää.

Ennen kaikkea: kiitos teille, ”Sahalan” lomautetut, ”Työttömän tarinan” kirjoittajat ja riippuvuudesta vapautuneet, joiden tarinoita olen voinut käyttää tutkimukseni aineistona. Niihin tutustuminen on vakuuttanut minut yhä uudelleen ihmisen kyvystä luoda merkitystä elämälleen ja sen vaikeillekin muutoksille.

Taustatukea tutkimustyölleni ovat antaneet sosiaalipsykologian professorit Antti Eskola, Anja Riitta Lahikainen ja Anssi Peräkylä. Anttia kiitän työni pohjavireenä olevasta haasteesta pohtia yhä uudelleen sosiaalipsykologian – ja elämän – peruskysymyksiä. Anja-Riitalle kiitos paitsi hyödyllisistä kommentteista käsikirjoitukseen myös siitä, että hän uskoi sinnikkäästi väitöskirjani olevan valmistumassa tuota pikaa silloinkin, kun itse en uskonut sen valmistuvan koskaan. Anssin tarmokas kannustus, eteenpäinvievät kommentit sekä tuki työn loppuvaiheissa jouduttivat työn valmistumista; lämpimät kiitokset.

Työni esitarkastajat prof. Jukka Aaltonen ja dos. Matti Hyvärinen kykenivät näkemään jo hioutumattomasta käsikirjoituksesta mitä haluan työlläni sanoa ja auttoivat minua sanomaan sen paremmin. Suuret kiitokset kummallekin terävistä, tinkimättömistä ja samalla rohkaisevista kommentteista.

Kirjan liiteartikkeleista ensimmäinen on syntynyt tutkimushankkeessa, jota suunnittelimme ja toteutimme yhdessä Lea Polson kanssa ja johon saimme taustatukea Pekka Virtaselta. Neljäs liiteartikkeli on muodostunut yhteisajatteluna Jukka Valkosen kanssa. Viidennen liiteartikkelin teki mahdolliseksi Anja Koski-Jänneksen tarjoama tilaisuus yhteistyöhön hänen keräämänsä aineiston analysoinnissa. Kiitos hedelmällisestä yhteistyöstä!

Artikkelien työstämistä ovat edistäneet kommentit, joita ovat antaneet Lea Henriksson, Maisa Honkasalo, Antti Jännes, Irmeli Järventie, Aila Järvikoski, Pirjo Nikander, Matti Piispa, Ilpo Vilkkumaa sekä nimettömät arvioitsijat. Kiitos teille kaikille.

Oili-Helena Ylijoki on pian kymmenen vuoden ajan ollut se, jolle olen voinut viedä tekstieni ensiversiot luettaviksi luottaen siihen, että hänen kommenttinsa ovat kannustavia, kriittisiä ja osuvia. Kiitos siitä, sekä kumppanuudesta laitoksen arjessa ja ajatusten seikkailuretkillä. Maritta Wacklinille kiitos elämäntaidon opetuksesta. Myös muut sosiaalipsykologikollegat – aiemmin mainittujen lisäksi Tarja Aaltonen, Satu Kalliola, Päivi Korvajärvi, Pirjo Kuitunen, Jukka Partanen, Suvi Ronkainen, Johanna Ruusuvoori, Eero Suoninen ja Klaus Weckroth – ovat rikastaneet sosiaalipsykologista ymmärrystäni. Keskusteluissa Marja Jylhän kanssa olen voinut järjestellä käsityksiäni yliopistomaailmasta ja maailmasta muutenkin. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen henkilökunnan yhteisössä on ollut hyvä työskennellä, ja opiskelijoitamme olen oppinut yhtä paljon kuin olen heille opettanut. Kiitän kaikkia virittävästä vuorovaikutuksesta, jonka ansiosta työ on ollut paljon enemmän kuin työtä.

Suuri osa tässä tutkimuksessa esitetyistä ajatuksista on kehittynyt Helsingissä kokoontuvan tarina-opintopiirin eli ”ompeluseuran” keskusteluissa. ”Ompeluseura” on ollut henkireikä, jonka tapaamisista olen palannut virkistyneenä ja uusia ajatuksia uhkuen. Kiitos siitä, ompelutoverit. Toinen tarinoihin liittyvä virikelähde on ollut LATEn narratiivipiiri, jossa olemme ruotineet tarinallisia terveystutkimuksia, toistemme aineistoja sekä omia kokemuksiamme tutkimuksesta ja elämästä yleensä. Kiitos myös teille, terveystarinoitsijat!

Kiitos Marita Alangolle rauhoittavan varmaotteisesta kirjan painokuntoon saattamisesta ja Virginia Mattilalle ripeästä englanninkielisen yhteenvedon kielentarkastuksesta. Kiitos myös Tampereen kaupungin tiederahastolle, joka myönsi apurahan kirjan painatuskustannuksiin.

Niin innostavaa ja antoisaa kuin tutkimustyö onkin, on elämässä onneksi vielä sitäkin tärkeämpiä asioita. Kiitos omaisilleni lämpimästä ”omaisuudesta” ja ystäväilleni suurenmoisesta ystävydestä: yhdessäolo kanssanne vapaahetkinä, pyhinä ja kesälaitumilla on antanut rikkautta elämään ja voimia työhön. Suurimmat kiitokset perheelleni, elämäni ehtymättömimmälle merkityksen lähteelle. Kauko Tuovinen on ollut sekä ajatusteni ravistelijä ja tunteideni liikuttaja että luotettava kumppani kodin arjessa, ja poikamme Tuomo ja Pauli ovat luoneet jokapäiväiseen perhe-elämään juhlan ja ihmeen tuntua.

Tampereella 28.8.1999

Vilma Hänninen

OSA 1
JOHDANTOARTIKKELI

Sisäinen tarina, elämä ja muutos

1. Johdanto

Käsillä oleva kirja koostuu kahdesta osasta. Ensimmäinen osa on teoreettista taustoitusta toiseen osaan kootuille elämänmuutoksia käsitteleville artikkeleille. Tekstejä yhdistävä peruskysymys on: miten ihminen tuottaa elämänsä merkitystä? Ja erityisesti: miten ihminen rakentaa merkitystä uudelleen elämän muutostilanteissa? Tekstejä yhdistää myös vastausehdotus: tarinoiden avulla.

Kirjan toisessa osassa esitettävät erillisartikkelit ovat syntyneet useiden vuosien aikana. Ensimmäinen, vuonna 1991 ilmestynyt artikkeli ”Työpaikan menetys tarinana” syntyi aikaan, jolloin narratiivinen sosiaalitieteellinen tutkimus oli kaikkiaan melko nuorta ja minulle itselleni aivan uutta. Sen jälkeen olen tutustunut perusteellisemmin narratiivisen tutkimuksen lähtökohtiin, seurannut sen kehitystä ja syventänyt omia kantojani. Tämän prosessin varrella kirjoittamissani yksittäisissä artikkeleissa en ole voinut käsitellä teoreettisia lähtökohtia kovin perusteellisesti. Koska artikkelit ovat liikkuneet lähinnä tarinatutkimuksen perinteen sisällä, niissä ei ole ollut tilaa käsitellä tarinallisen tutkimuksen suhdetta muuhun sosiaalipsykologiseen traditioon. Tässä johdantoartikkelissa kirjoitan laajemmin auki vuosien mittaan omaksumiani käsityksiä tarinallisuudesta sekä tarkastelen tarinallisen lähestymistavan kytkentöjä muuhun sosiaalipsykologiseen, psykologiseen ja sosiaalitieteelliseen keskusteluun. Keskeisessä asemassa on *sisäisen tarinan* käsite. Pyrin osoittamaan, että käsite on käyttökelpoinen jäsennyväline, kun halutaan ymmärtää miten elämän merkityksellisyyden kokemus muodostuu.

Sisäisen tarinan käsitteen hahmottamisessa olen käyttänyt hyväkseni kulttuurihistoriallisen psykologian uranuurtajan Lev Semenovits Vygotskin (1896–1934) ajatuksia inhimillisen tietoisuuden kehittymisestä. Keskeisin näistä ajatuksista on, että ihmisille erityislaatuisten psyykkisten prosessien alkuperä on kulttuurissa. Vygotskin ajatukset psyyken kulttuurihistoriallisesta kehityksestä sekä ulkoisen ja sisäisen puheen suhteesta ovat ymmärrykseni kehyksiä, joita pyrin tässä tekstissä artikuloimaan. Tärkeä Vygotskilta omaksumani ohjenuora on ollut erilaisten tieteen

sisäisten kahtiajakojen ylittämisen tavoite. Tässä työssä hahmoteltava ”tarinallisen kiertokulun teoriaksi” kutsumani lähestymistapa pyrkii ylittämään erilaisia sosiaalipsykologiaa riivanneita kahtiajakoja tarinan käsitteen avulla. Tarinallinen lähestymistapa pyrkii Alberto Meluccin (1996) esittämän haasteen mukaisesti ymmärtämään ihmistä olentona, joka ”juurtuu maahan, mutta tavoittelee taivasta”.

Sosiaalipsykologinen (ja yleisemminkin sosiaalitieteellinen ja psykologinen) ajattelu on kautta historiansa ollut erilaisten kahtiajakojen värittäjä. Eikä ihme, sillä ihminen on monessa mielessä kaksinainen olento, jossa monet vastapoolit kohtaavat. Ruumis ja mieli, luonto ja kulttuuri, yksilö ja yhteisö, rakenne ja toiminta, vapaus ja determinaatio, järki ja tunne, kieli ja todellisuus, identiteetin pysyvyys tai muuttuvuus ovat niitä jakoja, joiden varaan näiden tieteiden teoreettinen keskustelu virittyy. Tieteen historiassa kiinnostuksen heiluri on heilahtanut milloin toisen, milloin toisen poolin suuntaan.

Viimeaikaisessa uuden aallon sosiaalipsykologiassa (esimerkiksi keskustelun-analyysissä ja diskurssianalyysissä) ovat kiinnostuksen kohteena olleet ensisijaisesti sosiaaliseen vuorovaikutukseen liittyvät ilmiöt – ilmiöt, joita voisi luonnehtia ”julkis-kollektiiviseksi” (vrt. Harré 1983, 113)¹. Näiden ilmiöiden tarkastelu onkin kiistämättä sosiaalipsykologisen tutkimuksen keskeinen tehtävä. Sosiaalipsykologisen tutkimuksen kohteena voi kuitenkin olla myös Harrén ”yksityis-yksilölliseksi” nimeämä alue eli ihmisen mieli, tajunta, sisäinen maailma. Sosiaalipsykologisesti kiinnostavaksi tämän ”sisäisen planeetan” (Melucci 1996) tekee ajatus, että myös se on sosiaalisesti muodostunut, eikä sisäisen ja ulkoisen tai yksityisen ja kollektiivisen välillä ole mitään sisällöllisesti jyrkkää eroa. Tätä ajatusta on sosiaalipsykologian historiassa kehitelty aina William Jamesin, G.H. Meadin ja L.S. Vygotskin päivistä asti. Tässä työssä tarkastelun painopiste on juuri mielen sisäisessä maailmassa, jota hahmotetaan *sisäisen tarinan* käsitteellä.

Viime vuosikymmenen sosiaalipsykologian (psykologian, sosiaalitieteen) näkyvimpiä kehitystrendejä on ollut ”kielellinen käänne”². Sen ytimenä on ajatus, että kieli ei ainoastaan heijasta vaan myös luo sosiaalista todellisuutta. Heilurin heilahdus on vienyt siihen, että kielellisesti muodostunutta sosiaalista todellisuutta on alettu tarkastella omana maailmanaan. Kysymykset kielen ja muun todellisuuden (sekä kokemuksellisen että materiaalisen) välisestä suhteesta ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Tässä tutkimuksessa hahmoteltava tarinallinen lähestymistapa yhtyy käsitykseen siitä, että kielellä on keskeinen merkitys sosiaalisen todellisuuden ja

¹ Harré esittää ”psykologisen avaruuden” nelikentän, jonka ulottuvuuksia ovat yksilöllinen – kollektiivinen ja yksityinen – julkinen.

² Itse ”käänteiden” käsite on ongelmallinen. Vaikka tieteen erilaiset ”käänteet” avaavat uusia näkökulmia kohteeseensa ja tuottavat kriittisiä oivalluksia aiemman tutkimuksen rajoista, niiden ylikorostaminen voi johtaa tieteellisen tradition katkoksellisuuteen ja pirstaloitumiseen. ”Käänteiden” käsite herättää ajatuksen kaiken entisen hylättävyydestä. Hyvärinen (1998) ehdottaakin, että käänteiden sijasta puhuttaisiin ”avauksista”, jotka rikastavat tutkimuksen kenttää ja haastavat myös muut kuin käänteeseen sitoutuneet pohtimaan uudelleen lähtökohtiaan.

ihmisen itseymmärryksen muotoutumisessa. Samalla se kuitenkin pyrkii tarkastelemaan kielellisiä tarinoita osana reaalista elämää kokonaisuudessaan.

Yksi sosiaalipsykologian keskeinen kysymys koskee sitä, miten yksilö voi olla sekä kulttuurin tuottama että kulttuurin tuottaja. Tarinallisen lähestymistavan ratkaisu tähän on, että yksilöllisen elämäntarinan tuottaminen on samankaltaista kuin kaunokirjallisten tarinoiden tuottaminen: kummassakin on kyse luovasta prosessista, joka toteutuu tietyssä sosiaalisessa kontekstissa ja ammentaa aineksia aiemmasta kulttuurisesta traditiosta (vrt. Novitz 1997). Tarinan – niin fiktiivisen kertomuksen kuin elämäntarinankin – muodostaminen on siten aina sekä yksilöllisesti luovaa että kulttuurisesti sidottua.

Tarinallinen (sosiaali)psykologia ei näe elämän ja tarinoiden suhdetta ainoastaan metaforisena samankaltaisuutena vaan myös reaalisenä vuorovaikutuksena. Sen usein esitetty (esim. Bruner 1991) motto on, että *taide jäljittelee elämää ja elämä jäljittelee taidetta*: ihmiselämä on elettyjen, koettujen ja kerrottujen tarinoiden kudelma. Bruner toteaa, että ”...tehtävämme on tarkastella, miten tämä jäljittely toteutuu”. Tutkimuksellani haluan osallistua tuon tehtävän toteuttamiseen.

Hahmottelen seuraavassa tarinallisuuden kudelmaa narratiivisen tutkimuksen eri alueilla tehtyjen tutkimusten ja erittelyjen valossa. Esityksen juoni kulkee seuraavasti. Aluksi taustoitin sisäisen tarinan käsitettä kuvaamalla narratiivisen tutkimuksen kenttää ja määrittelemällä jatkossa käyttämiäni tarinallisuuteen liittyviä käsitteitä sekä ”tarinallisen kiertokulun teoriaa”. Sen jälkeen määrittelin niitä filosofisia ja metateoreettisia lähtökohtia, johon esitetty teoria nojautuu, sekä pohdin tarinalliseen tutkimukseen liittyviä metodisia kysymyksiä. Seuraavassa jaksossa tarkastelen ihmismielen tarinallisuuden kehitystä historiassa ja yksilönkehityksessä. Viidennessä jaksossa kuvaan sisäisen tarinan muodostumisen prosessia kulttuuristen mallien ja yksilöllisten kokemusten yhteenkietoutumana. Kuudennessa jaksossa erittelen lähemmin sisäistä tarinaa erilaisia psyykkisiä funktioita integroivana kokonaisuutena. Seitsemännen jakson aiheena on elämänmuutokset tarinallisesta näkökulmasta; se sisältää tämän kirjan liiteartikkeleiden tiivistelmät. Viimeisessä jaksossa pohdin kulttuurisen ja yksilöllisen merkityksenannon suhdetta.

Jo tässä kohdin on syytä määritellä joitakin käsitteitä. Ensinnäkin käytän termejä ‘tarinallinen’ ja ‘narratiivinen’ synonyymisesti, joskin suosin ‘tarinallisuutta’ sanan suomenkielisyyden vuoksi. Termi ‘tarinallinen’ tai ‘narratiivinen’ tutkimus viittaa kaikkeen sellaiseen tutkimukseen, jossa tarinan, kertomuksen tai narratiivin käsitettä käytetään ymmärrysvälineenä. ‘Tarinallinen lähestymistapa’ puolestaan tarkoittaa tekstissä suppeammin sellaista psykologista tai sosiaalitieteellistä suuntausta, jossa tarina nähdään jollakin tavoin keskeisenä ajattelun ja elämän jäsentämisen muotona. ‘Tarinallisen kiertokulun teoria’ viittaa tietyllä tavalla systematisoituun käsitykseen siitä, millä tavoin sisäinen tarina, kerronta ja elämä liittyvät toisiinsa.

2. Tarinallisuus

Sosiaalitieteen ja psykologian piirissä on jo pitkään ollut pyrkimyksiä irrottautua luonnontieteellisistä metodi-ihanteista ja liittyä osaksi ”ihmistieteiden” kenttää (ks. esim. Polkinghorne 1983). Tutkimuksen käytännössä tämä on tarkoittanut kvantitatiivisen tutkimusotteen korvaamista laadullisilla metodeilla. Parin viime vuosikymmenen aikana on kehittynyt laaja kirjo laadullisen tutkimuksen lähestymistapoja. Näistä yksi on tarinallinen tutkimusote, jolle on ominaista teoreettisten ja metodisten virikkeiden hakeminen humanistisen tutkimuksen, erityisesti kirjallisuudentutkimuksen ja sosiolingvistiikan piiristä. Tarinallinen tutkimus ei muodosta yhtenäistä ja selvärajaista teoreettis-metodista rakennelmaa vaan se on pikemmin avoin keskusteluverkosto, jota yhdistää ”tarinan” käsite.

Tarinan käsite on kuljettanut teoreettisia ja metodisia ideoita tieteenalalta toiselle. Se on vähitellen tullut yhä useampien tieteenalojen ajatusvälineeksi; kullakin alalla se on tuonut uutta näkökulmaa jo aiemmin käynnissä olleeseen keskusteluun. Vaikka tarinan käsite yhdistääkin eri tieteenaloilla tehtävää tutkimusta, on jokaisella kuitenkin omat erityislaatuiset tutkimuskysymyksensä ja niistä juontuvat metodologiset vaatimuksensa.

Kuvaan seuraavassa pääpiirteittäin tarinallisen tutkimuksen sukupuuta. Suku on laaja ja monihaarainen; sen etäisimmät jäsenet eivät aina edes tunne toisiaan.

Narratiivisen tutkimuksen ydin ja alkukoti on kertomusten analyysi. Sen tarkoituksena on tutkia kertomuksia sinänsä, niiden yleisiä rakennepiirteitä, lajityyppejä, traditioita jne. Tämä tutkimuksen alue on vanha, laaja ja moniaineksinen: sen alkuunsaattaja oli Aristoteleen Runousoppi, ja siihen voidaan lukea kansanperinteen tutkimuksen (esim. Vladimir Propp 1928/68; Suomessa esim. Anna-Leena Siikala 1990) ja kirjallisuudentutkimuksen (esim. Erich Auerbach 1992, Mihail Bahtin 1986, Northrop Frye 1957) erilaiset suuntaukset. Näistä ehkä keskeisin on Ranskassa 1960-luvulta lähtien kehittynyt *narratologia* eli kertomusten yleisen syvärakenteen ja universaalien kieliopin etsintä, jota ovat harrastaneet esimerkiksi Gérard Genette, Alain Greimas, Claude Levi-Strauss, Claude Bremond ja Zvetan Todorov. (Ks. Polkinghorne 1988, Prince 1997.) Kirjallisuudentutkimuksessa tarinan (kertomuksen) käsitteellä viitataan yksinkertaisesti tietyt kriteerit täyttävään kielelliseen esitykseen, ja tarinaa tarkastellaan suhteessa kirjallisuuden ja kerronnan perinteeseen mutta ei niinkään suhteessa muuhun todellisuuteen³. Narratiivisen tutkimuksen perusoivallukset ja tarinoiden erittelyn välineet ovat suurelta osin kotoisin juuri tämän tutkimustradition piiristä.

³ Kirjallisuudentutkimuksessa on tosin myös kirjallisuushistoriallinen (literary history) traditio, jonka piirissä on tarkasteltu kirjallisuutta suhteessa historialliseen, yhteiskunnalliseen kontekstiin (ks. Perkins 1991). Tämä traditio ei kuitenkaan ole antanut aineksia narratiiviselle sosiaalitieteelle tai psykologialle.

Vuonna 1967 ilmestynyt William Labovin ja Joshua Waletsyn tutkimus (Labov & Waletsky 1997) tavallisten ihmisten omasta elämästään kertomien suullisten tarinoiden kertomuksellisesta rakenteesta avasi narratiiviselle tutkimukselle tietä *sosiolingvistiikkaan*. Keskusteluanalyttisessä tutkimustraditiossa tätä työtä on laajennettu sen tarkasteluun, miten tarinankerrontaa toteutetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (ks. Schegloff 1997). Puheaktiteorian käsitys puheen erilaisista funktioista (Austin 1962) ja symbolisen interaktionismin käsitys minuuden esittämisen keskeisyydestä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Goffman 1959/1990) ovat virittäneet narratiivisen tutkimuksen *mikrososiologisen* haaran, jossa minäkertomuksia tarkastellaan identiteetin tuottamisen välineinä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. (Gergen 1997a, Riessman 1990.)

Samoihin aikoihin sosiolingvistisen kertomustutkimuksen kanssa käynnistyi 1960-luvulta lähtien *historiantutkijoiden* piirissä keskustelu elämän ja tarinan suhteesta. Varsinainen klassikko tällä alueella on vuonna 1973 ilmestynyt Hayden Whiten teos *Metahistory*. Siinä White väittää, että historian tutkijat vääjäämättä hahmottavat historian kulkua tarinallisten mallien kautta. Nämä mallit sisältävät keskeisenä osanaan moraalisen arvioinnin; näin historiankirjoitus on aina ideologisesti latautunutta. Historian filosofian piirissä on käyty kiivasta väittelyä historiankirjoituksen ja sen kuvaaman reaalisen elämän välisestä suhteesta.

Myöhemmin vastaavaa pohdintaa tieteellisen tekstin tarinallisuudesta on esitetty myös muiden tieteenalojen piirissä, esimerkiksi Edward Bruner (1986) antropologiassa, Roy Schafer (1981) psykiatriassa, Kenneth ja Mary Gergen (1986) psykologiassa ja viimeisimpänä Jari Aro (1999) sosiologiassa. Tämä keskustelu nivoutuu sosiaalisen konstruktionismin perinteeseen, jossa tieteellisiä teorioita tarkastellaan pikemmin retorisisuina luomuksina kuin todellisuuden kuvaajina.

Historian filosofiasta käyty keskustelu käynnisti *filosofian* piirissä yleisempääkin pohdintaa tarinan ja elämän välisestä suhteesta. Filosofisessa pohdinnassa tarina nähdään laajemmin kuin vain tarinallisena diskurssina, tekstinä; kysymys koskee pikemmin itse ajattelun ja elämän tarinallisuutta. Narratiivinen filosofia juontuu perinteestä, jossa on pohdittu inhimillisen kokemuksen ja olemassaolon erityislaatua (Edmund Husserl, Martin Heidegger), inhimillisen ajallisuuden problematiikkaa (Augustinus, Heidegger), inhimillisen toiminnan ymmärtämisen ongelmia (Charles Taylor, Paul Ricoeur, Alasdair MacIntyre) sekä kysymystä hyvästä elämästä (MacIntyre, Taylor). Varsinaisesti narratiivisen filosofian klassikoiksi muodostuneita avauksia ovat olleet Alasdair MacIntyren moraalifilosofinen teos *After virtue* (ilm. 1981), Paul Ricoeurin ajallisuuden ongelmaa käsittelevä *Temps et récit* (1983–1985) sekä David Carrin historian ja eksistenssin filosofiaan lukeutuva *Time, narrative and history* (1986). Vaikka näiden ajattelijoiden käsitykset elämän ja tarinan suhteesta poikkeavatkin toisistaan, niitä kuitenkin yhdistää näkökulma, joka korostaa ihmiselämän sidonnaisuutta historiaan ja kulttuuriin. Samoin kuin kirjallisuustieteellisen tarinoiden tutkimuksen, myös tämän filosofian tradition juuret ovat Aristoteleen ajattelussa.

Sekä Labovin ja Waletskyn tutkimus että historiantutkijoiden ja filosofien pohdinnat johdattivat myös *psykologian* tutkijoita ottamaan vakavasti sen, että tarinallisuus on olennainen inhimillisiä tapahtumia koskevan ymmärryksen muoto. Narratiivisen psykologian tarkastelun kohteena ei siis ole tarinoiden kerronta vaan tarinallinen ajattelu. Tarinallinen psykologia kehittyi voimakkaasti 1980-luvulla. Jerome Bruner esitti vuonna 1986 klassiseksi muodostuneen jaottelun kahteen ajattelun muotoon, paradigmaattiseen ja narratiiviseen (Bruner 1986). Samana vuonna ilmestyi Theodore Sarbinin toimittama kokoomateos *Narrative psychology*, jossa tarinan käsitettä ehdotettiin psykologisen ymmärryksen uudeksi juurimetaforaksi (Sarbin 1986). Narratiivisen psykologian sisällä voidaan erottaa erilaisia suuntauksia, joiden juuret ovat aiemmissa psykologian traditioissa. Kognitiivinen narratiivinen *kehityopsykologia* on tarkastellut sitä, miten yksilö oppii tunnistamaan, ymmärtämään ja tuottamaan kertomuksia (esim. Mancuso 1986, Dunn 1988). Narratiivisen *minäpsykologian* piirissä on selvitetty sitä, miten ihminen käyttää kulttuurisesta tarinavarannosta omaksumiaan tarinallisia malleja oman minuutensa ja elämänsä tulkitsemiseen (McAdams 1993, 1995, Bruner 1990, 1997, Kerby 1991). Myös *aivotutkimuksen* piirissä tarinan käsite on viime vuosina ollut esillä – esimerkiksi Michael Gazzaniga (1998) väittää, että ihmisen vasemmassa aivopuoliskossa on narratiivinen tulkki, joka muodostaa tapahtumien kaoottisesta moninaisuudesta tarinallisia kokonaishahmoja valikoimalla ja täydentämällä saatua informaatiota. Narratiivisuuden ajatusta on sovellettu myös psykoterapiassa, niin psykoanalyttisessä (Schafer 1981, Wyatt 1986), kognitiivisessa (Russel & al. 1993) kuin konstruktionistisessakin (McLeod 1997, Parry & Doan 1994, White & Epston 1990).

Sosiaalietieteessä ihmisten kertomukset elämästään, etenkin omaelämäkerrat, ovat jo vuosikymmeniä olleet laadullisen tutkimuksen keskeistä materiaalia – klassinen esimerkki on Thomasin ja Znanieckin vuonna 1918 ilmestynyt tutkimus *The Polish peasant in Europe and America* (Thomas & Znaniecki 1974). Alunperin kertomuksia pidettiin yksinkertaisesti referentiaalisina kuvauksina kertojien elämästä ja sen kautta siitä sosiaalisesta todellisuudesta, jossa he ovat eläneet. Varsinaisesti narratiivinen käänne elämäkertatutkimuksessa tapahtui 1980-luvulla: se on tuonut elämäkertojen analyysiin kysymyksen siitä, missä määrin nämä kertomukset ovat jäsentyneet tarinallisen muodon kautta. (Ks. esim. Hyvärinen 1998, Vilkkö 1997.) Narratiivisen jäsentyneisyyden voidaan nähdä rajoittavan kertomusten realistista todistusvoimaa. Toisaalta kertomusten voi ajatella juuri tarinallisuutensa kautta ilmentävän kulttuurista todellisuutta; yhteisön moraali-jäsennyksiä ja uskomuksia voidaan paljastaa osoittamalla, minkälaisia tarinallisia rakenteita ihmisten kertomukset elämästään sisältävät (esim. Alasuutari 1994, Kortteinen 1994). Myös *antropologisessa* tutkimuksessa usko tutkittavilta kerättyjen kertomusten viattomuuteen suorina todellisuuskuvauksina on väistynyt sen ajatuksen tieltä, että tarinat juuri tarinallisuudessaan ilmaisevat jotain olennaista yhteisön kulttuurista (Rosaldo 1986).

Ylläkuvattujen traditioiden piirissä kehitettyjä narratiivisia lähestymistapoja on etenkin 1990-luvulla alettu soveltaa myös lukuisille muille tutkimusaloille, esimerkiksi terveystutkimukseen (ks. tämän kirjan liiteartikkelit III ja IV) ja politiikan tutkimukseen (Hyvärinen 1994, Somers 1994).

Käsillä oleva tutkimus sijoittuu lähinnä *narratiivisen minäpsykologian* sukuhaaraan eli sen kiinnostuksen kohteena on ensisijaisesti tarinallinen ajattelu, se miten ihminen tulkitsee elämäänsä hyödyntäen kulttuurin tarjoamia tarinallisia malleja. Kun jatkossa puhun tarinallisesta lähestymistavasta, viitataan sillä lähinnä juuri narratiivisen minäpsykologian traditioon.

Tarinallisen kiertokulun teoria

Tarinan käsitteen leviäminen useiden tieteenalojen jäsennyvälineeksi kertoo sen potentiaalista tehdä ymmärrettäväksi mitä erilaisimpia ihmiselämän ilmenemis- muotoja. Niin kertomukset, teorit, kokemukset kuin itse elämäkin voidaan nähdä tarinoina – metaforaa voi jatkaa jopa siihen, että matemaattinen päättely on tarina (Howard 1991) tai että ”tarinallinen ajattelu on yhteistä kaikille mielille, sekä meidän että punapuumetsien että merivuokkojen” (Bateson 1988, s.14). Tarinan käsitteen siirrettävyys eri ajatusyhteyksiin on sen kiistämätön voima, mutta siihen sisältyy myös vaaroja.

Narratiivisen tutkimuksen monialaisuudesta seuraa, että tarinan (narrative) käsitettä käytetään hyvin monissa merkityksissä: sillä voidaan viitata kaunokirjallisiin tuotteisiin, kaunokirjallisista lajityypeistä muotonsa lainaaviin teksteihin, suullisesti kerrottuihin tarinoihin, ajattelumuotoihin tai jopa elävän elämän episodeihin. Käsitteen käyttötapojen kirjavuus voi aiheuttaa sekaannuksia ja ohi puhumista.

Tarinan käsitteen heuristinen käyttö voi johtaa myös siihen, että käsite muuttuu epämääräiseksi ja niin kaikenkattavaksi, että se menettää jäsennysoimansa. ”Kaiken” näkeminen erittelemättömästi tarinana voi johtaa siihen, että todellisuuden eri tasojen ja ulottuvuuksien erilaisuus hämärtyy.

Miten siis voisi nähdä tarinallisuuden ihmiselämän eri puolia yhdistävänä ominaisuutena, mutta samalla säilyttää tuntuma todellisuuden moniulotteisuuteen, eri ”todellisuuksien” erilaisuuteen? Miten voisi hahmottaa sitä, että vaikka elämä, kokemus ja kertomus kaikki ovat ymmärrettävissä tarinallisina, niiden tarinallisuus on kuitenkin erilaista?

Tätä ongelmaa olen pyrkinyt ratkaisemaan erottamalla toisistaan tarinallisuuden eri ilmenismuotoja ja varaamalla näille eri termit. Käsitteellinen eriyttäminen tekee mahdolliseksi jäsentää tarinallisuuden ulottuvuuksia ja niiden keskinäisiä suhteita. Sen avulla voidaan myös kartoittaa narratiivisen tutkimuksen kirjavaa kenttää.

Itse tarinan käsitteen määrittelyn lähtökohtana ovat Aristoteleen Runousopissaan esittämät ajatukset. *Tarinan* käsitteellä tarkoitan tietynlaista merkityskokonaisuutta,

joka Aristoteleen sanoin ”jäljittelee toimintaa ja elämää ja onnellisuutta ja onnetonta kohtaloa (Aristoteles 1997, 165)”. Tarina on ajallinen kokonaisuus eli sillä on alku, keskikohta ja loppu. Tarinan keskeinen elementti, ”perusasia ja ikään kuin sielu” on juoni, mythos. Juoni muodostaa kokonaisuuden, johon nähden erilliset osat saavat merkityksensä. Kerrottu tarina esittää jonkin yleisen totuuden tai mahdollisuuden yksittäistapauksen kautta: se on konkreettien tapahtumien muotoon saatettu tarinan juonen ilmaisu. Tarina itse on abstraktio, jota voidaan soveltaa erilaisiin konkreetteihin sisältöihin ja joka voi saada erilaisia ilmaisumuotoja. Esimerkiksi ”tuhkimotarina” on tällainen abstraktio, joka on saanut nimensä kaikkien tunteman konkreeteista (vaikkakin fiktiivisistä) tapahtumista ja henkilöistä kertovan sadun mukaan, mutta joka merkitysmuodostelmana on siirrettävissä mitä erilaisimpiin yhteyksiin (vrt. Scholes 1981).

Kertomuksen (lat. *narrare*) käsite viittaa tarinan esitykseen merkkien muodossa. Tyypillisimmin kertomus on kielellinen, mutta kerronta voi tapahtua myös elokuvan, näytelmän, jopa yksittäisen kuvan avulla. Yksi kertomus voi sisältää useita tarinoita eli se voidaan tulkita monella tavalla.

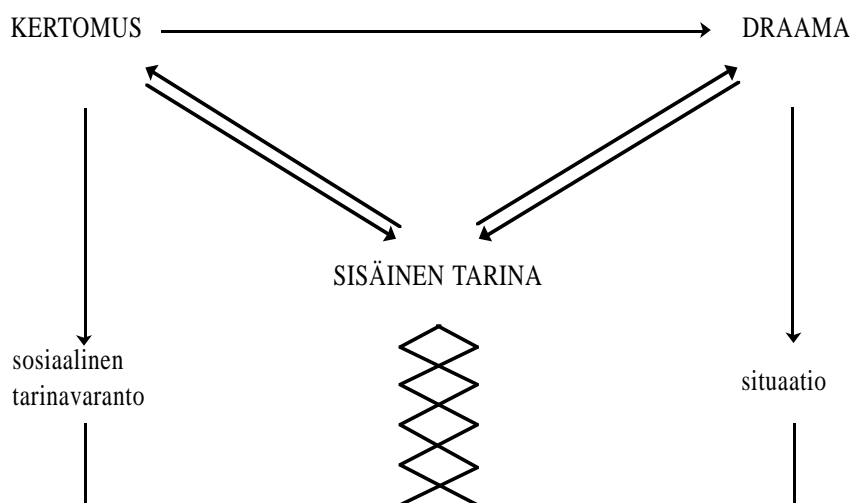
Sisäisen tarinan käsite puolestaan viittaa ihmisen mielen sisäiseen prosessiin, jossa ihminen tulkitsee omaa elämäänsä tarinallisten merkitysten kautta. Sisäinen tarina ilmaistuu ja osin muodostuu kerronnassa ja toiminnassa, mutta osittain se jää myös piiloon – kaikkia kokemuksia ei kerrota, kaikkia suunnitelmia ei toteuteta.

Draaman (joka juontuu kreikan sanasta *dran, toimia*) käsite viittaa itse elävään elämään, toiminnalliseen prosessiin, jossa ihmiset pyrkivät toteuttamaan sisäisessä tarinassaan muotoilemiaan tarinallisia projekteja. Käytän elämästä draaman käsitettä korostaakseni sitä perusnäkemystä, että elävä elämä ei ole tarinoiden edeltäjä, vaan jo itsessään tarinallisesti tulkitun.

Tarinallisen kiertokulun teoria (Kuvio 1) asettaa yllä kuvatut käsitteet keskinäisiin suhteisiin. Samalla se kytkee tarinallisuuden ilmenemismuodot ulkopuoliseen todellisuuteen. Käsite kuvaa yksilön näkökulmasta prosessia, jossa ihminen suhteutuu yhtäältä sosiaalis-materiaaliseen, toisaalta diskursiiviseen todellisuuteen.

Ajatusta elämän, kerronnan ja ajattelun välisestä kiinteästä yhteydestä ovat esittäneet mm. sellaiset tarinallisen tutkimuksen edustajat kuin Jerome Bruner (1990, 1991), Kevin Murray (1986), George Rosenwald ja Richard Ochberg (1992) sekä Margaret Somers (1994). Kuvauksella on myös yhtymäkohtia mm. Rom Harrén (1982, 1983) ajatuksiin psykologisten prosessien nelikentästä, Anthony Giddensin (1982) rakenteistumisen teoriaan, Lauri Rauhalan (1992, 1993) ajatuksiin ihmisestä tilanteissa toteutuvana ja ”yliyksilölliseen henkiseen” suhteutuvana olentona sekä Suvi Ronkaisen (1998) tarkasteluun subjektiviteetista merkityksiin kiinnittyvänä toimijuutena.

Kuvion dynamiikan (suhteellisena) lähtökohtana on *situaatio* eli niiden seikkojen kokonaisuus, joihin ihminen on suhteessa (Rauhala 1993, 43–44) – tällaisia seikkoja ovat esimerkiksi sellaiset konkreetit yksilölliset tilannetekijät kuin asuinpaikka, työpaikka, perhesuhteet tai terveydentila, mutta myös sellaiset toimintaa säätelevät

Kuvio 1: Tarinallinen kiertokulku

ideaaliset seikat kuin sosiaaliset normit ja säännöt, lait jne. Situaatio käsittää siis ihmisen elämäntilanteen kokonaisuuden, sen tarjoamat mahdollisuudet ja sen asettamat rajat. Situaation kokonaisuus muuttuu jatkuvasti sekä ihmisen toiminnan seurauksena että siitä riippumatta. Situaatio itsessään on faktinen eli se ei muutu ajattelun vaan ainoastaan toiminnan voimalla. Kuitenkin sille voidaan sisäisessä tarinassa antaa erilaisia tulkintoja.

Sosiaalisen tarinavarannon käsite viittaa siihen kulttuuristen kertomusten joukkoon, joka yksilölle tarjoutuu. Sosiaalinen tarinavaranto sisältää kaikki ne tarinat, joita ihmiset kohtaavat sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tai kirjojen ja tiedotusvälineiden kautta. Sosiaalinen tarinavaranto on jatkuvassa liikkeessä; siihen tuotetaan jatkuvasti uusia tarinoita, jotka erilaisten suodattumisprosessien kautta asettuvat eri ihmisryhmien käytettäväksi. Sosiaalisesta tarinavarannosta omaksutaan tarinoita koko elämänhistorian ajan; jotkut unohtuvat ja jotkut jäävät mieleen muodostuen osaksi *henkilökohtaista tarinavarantoa*. Henkilökohtainen tarinavaranto sisältää myös omassa henkilöhistoriassa kertyneet tarinallisesti tulkitut kokemukset.

Sisäisessä tarinassa on kyse prosessista, jossa yksilö tulkitsee elämänsä tapahtumia sekä situaationsa tarjoamia mahdollisuuksia ja rajoja sosiaalisesta tarinavarannosta omaksumiensa tarinallisten mallien avulla. Sisäinen tarina on yleisen ja yksittäisen, symbolisen ja aineellisen, kielellisen ja ei-kielellisen, julkisen ja yksityisen kohtaamisen prosessi, jossa muodostuu uusia merkityksiä. Se on jatkuva luova prosessi, jossa useat osatarinat kutoutuvat toisiinsa. Yhden ”sisäisen tarinan” voidaan Aristoteleen termin ajatella olevan kokonaisuus, jolla on ”alku, keskikohta ja loppu”. Sisäiset tarinat voivat olla toisiinsa nähden ajallisissa,

hierarkkisissa, rinnakkaisessa tai jopa ristiriitaisissa suhteissa. Osa sisäisten tarinoiden joukosta on jo päätyneitä, osa vasta kurkottaa kohti tulevaa – näitä tulevaisuuteen suuntautuvia tarinoita voidaan kuvata termillä ”*tarinalliset projektit*”.

Sisäisessä tarinassa voidaan erottaa kolme tasoa: alkuperäinen, reflektiivinen ja metareflektiivinen. Ensimmäinen taso on se, jossa elämä alunperin näyttäytyy tulkittuna tietyllä tavalla. Jo tätä tasoa voi pitää alustavasti tarinallisena – esimerkiksi Anthony Kerby (1991) käyttää tästä nimitystä pre-narrative. Reflektiivinen sisäinen tarina on ”itselle kerrottu”, kielellisesti artikuloitunut tarina, sisäistä puhetta. Tämän tason sisäinen tarinankerronta on tarpeen silloin, kun rutiinimaiset merkityksenannot syystä tai toisesta tulevat ongelmallisiksi tai vaativat pohdintaa. Metarefleksion tasolla ihminen tietoisesti erittelee sisäistä tarinaansa tietoisena siitä, että se on tarina. Tällaista pohdintaa voi virittää esimerkiksi narratiivinen terapia.

Sisäinen tarina ohjaa ihmisen toimintaa *elävän elämän draamassa*. Draama on tässä ja nyt tapahtuvaa toiminnallinen prosessi, jossa ihminen pyrkii toteuttamaan sisäisessä tarinassa muodostamiaan projekteja. Draamassa henkilö on vain yksi toimija muiden joukossa, ja sen tapahtumia ohjaavat ”päähenkilön” intentioiden ohella muiden toimijoiden teot, sattumat ja vastoinkäymiset – ja toimijan omat impulssit. Draamassa yhdistyvät siis ”acting and suffering” (Arendt 1958) eli toiminta, sen ehdot ja sen seuraukset. Draamassa toteutuva prosessi on faktinen ja siten yhtenäinen: useista mahdollisuuksista vain yksi toteutuu. Draamassa toteutuvalla toiminnalla on seurauksia, jotka puolestaan muuttavat tilanteen toimintaehtoja (situaatiota) ja sen kautta sisäistä tarinaa.

Kertomuksen käsite viittaa tässä yhteydessä ihmisen itsestään toisille kertomaan tarinaan. Kertomuksen luonteenomainen aikamuoto on imperfekti, eli tyypillisimmin kertomus esittää tapahtumia, jotka ovat jo toteutuneet. Kerronnassa voidaan luoda tapahtuneesta yhä uusia tulkintoja. Kertomalla tarinaansa ihminen voi saada aikaan sosiaalisia vaikutuksia, jakaa kokemuksiaan, saada jäsenyyksilleen sosiaalista vahvistusta sekä reflektoida kokemustaan. Kertomus siirtyy sosiaaliseen tarinavarantoon kuulijoiden resurssiksi, jota he voivat käyttää hyväksi oman elämänsä tulkitsemisessa.

Esitetty kuvio kuvaa tarinallista kiertokulkua yksilön näkökulmasta, mutta se osoittaa myös yksilön perustavanlaatuisen kiinnittymisen toisiin ihmisiin. Tämä yhteys toteutuu sekä draamassa, jossa aina on mukana myös toisia toimijoita, että kerronnassa, joka suhteutuu aina kuulijoihin ja kerrontatilanteeseen. Myös sisäinen tarina muodostuu jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten ihmisten ja kulttuurin tarjoamien merkitysten kanssa.

Koko tarinallisen kiertokulun prosessi ankkuroituu sosiaalisiin rakenteisiin, sekä sosiaalis-materiaalisiin (situaatio) että diskursiivisiin (sosiaalinen tarinavaranto).

Nämä rakenteet puolestaan kytkeytyvät toisiinsa – esimerkiksi sosiaalisen tarinavarannon tarjontaa muotoilevat tarinoiden tuottamisen ja jakelun materiaaliset prosessit ja yhteiskunnalliset valtarakenteet.

Tarinallinen kiertokulku on historiaan ankkuroitunut ja historiaa tuottava prosessi. Sisäinen tarina muodostuu historiallisesti kehittyneiden elämäntilanteiden ja historiallisesti muodostuneiden tarinoiden ehdoilla, ja sen ilmaisut – toiminta ja kerronta – tuottavat historiaan uusia aineksia.

3. Filosofiset, metateoreettiset ja metodologiset lähtökohdat

Tässä jaksossa kuvaan niitä filosofisia, metateoreettisia, metodologisia ja metodisia tukirakenteita, joiden varaan tarinallista kiertokulkua ja sisäisen tarinan luonnetta koskeva hahmotelma rakentuu. Metodeja koskevassa alajaksossa pohdin myös kirjan liiteartikkeleissa selostetuissa tutkimuksissa tekemiäni konkreetteja metodisia ratkaisuja.

Filosofiset lähtökohdat

Hahmotan seuraavassa ”tarinallisen kiertokulun teorian” filosofista kehystä. En ryhdy perusteellisesti käymään läpi narratiivisuuteen liittyviä filosofisia kiistakysymyksiä ja niihin esitettyjä erilaisia kantoja, vaan kuvailen sen kokonaishahmon, jonka olen näistä suodattanut. Lähestymistavan perussitoutumisia voi kuvata termeillä ontologinen, fenomenologinen, hermeneuttinen, materialistinen, realistinen ja eksistentiaalinen.

Ontologisuus tarkoittaa tässä sitä, että ihmisen olemisen, elämän ja tarinan välillä nähdään vallitsevan perustavanlaatuinen yhteys: ihmisen olemassaolo on olemukseltaan tarinallista. Tämän ajatuksen on muotoillut Alasdair MacIntyre (1981, 97) sanoen, että ”tarinat eletään ennen kuin ne kerrotaan”. Hän korostaa yksilön elämän sidonnaisuutta yhteiskunnallisiin käytäntöihin ja niiden traditioihin. Kerrotut tarinat välittävät yksilölle yhteisön arvoja ja opastavat häntä toimimaan niissä rooleissa, joita yhteisöllä on tarjottavana. Näistä lähtökohdista kukin yksilö muodostaa oman elämäntarinansa. Myös David Carr (1986) puolustaa voimakkaasti kantaa, jonka mukaan tarinan ja elämän välillä on kiinteä rakenteellinen yhtäläisyys. Hän katsoo, että ihmiselämä rakentuu erilaisista tarinallisista projekteista, joilla kullakin on alkunsa, käännekohtansa, jännitteensä ja päätöksensä. Kerrotut tarinat jäljittelevät tätä alunperin ihmiselämään itseensä sisältyvää rakennetta.⁴

Fenomenologisuus puolestaan tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että inhimillinen kokemus on aktiivista toimintaa, jossa uudet kokemukset tulkitutuvat aiemmin muotoutuneen merkitysjärjestelmän pohjalta ja integroituvat sen osiksi (esim. Rauhala 1995, s. 80–81). Asiat näyttäytyvät aina merkityksellisinä, ja yksittäisten asioiden merkitykset juontuvat suhteestaan ihmisen projekteihin (esimerkiksi omena voi saada merkityksen ”syötävä”, ”myytävä” tai vaikka ”heitettävä”). Inhimilliselle kokemukselle on ominaista menneen, nykyhetken ja tulevan yhdistävä ajallisuus – eli sitä voidaan pitää luonteeltaan perustavanlaatuisesti tarinallisena (Crites 1997). Samalla tavoin kuin tieteelliset havainnot ovat ”teoriapitoisia” (Hanson 1969),

⁴ Keskeinen taustavaikuttaja tässä on Martin Heidegger (1927/1978), joka katsoo, että inhimilliselle olemassaololle on ominaista erityinen ajallisuus: projektoituminen tulevaan. Projektoituminen tapahtuu niissä konkreeteissa suhteissa, joissa ihminen on häntä ympäröivän todellisuuteen.

voidaan ihmisen tapaa tulkita elämäntapahtumia pitää ”tarinapitoisena”. Merkitykset tässä mielessä eivät ole pelkästään kielellisiä, joskin kielelliset merkitykset voivat suunnata myös ei-kielellistä merkityksenantoa.

Hermeneuttisuus puolestaan korostaa sitä lisää, jonka kerronta ja sen eksplikoima tulkinta tuo elämään ja sitä koskevaan kokemukseen. Kertomukset eivät ainoastaan jäljittele elämää eivätkä ainoastaan välitä kulttuurisia elämisen malleja, vaan jäsentävät edelleen ja rikastavat elämän merkityksiä. Näin elämän ja kertomusten välille muodostuu spiraalimainen kehä. Tätä ajatusta on kehittänyt erityisesti Paul Ricoeur (1984, 1991), joka väittää, että ihminen tulkitsee elämänsä symbolien, tekstien, tarinoiden välityksellä. Hän esittää, että elämä itsessään *prefiguroi* tarinaa, eli inhimillinen toiminta ja kokemuksen ajallisuus luovat tarinalle sen peruskoordinaatit (Mimesis I). Tarina, kertomus, puolestaan *konfiguroi* elämää eli jäsentää sitä merkitykselliseksi kokonaisuudeksi (Mimesis II). Muodostuessaan kuulijan omaan elämäänsä soveltamaksi ymmärrysvälineeksi tarina *refiguroi* elämää (Mimesis III). Näin ihmisen kokemus on aina perustavanlaatuisesti kutoutunut kulttuuriin ja sen historiaan. Hermeneuttisuus merkitsee myös ajatusta kokonaisuuden ensisijaisuudesta osiin nähden: tarinan osat saavat merkityksensä siitä kokonaisuudesta, johon ne liittyvät.

Lähestymistapaa voi myös sanoa *materialistiseksi* siinä mielessä, että kaikkien tarinallisten prosessien taustalla – joskaan ei missään mekaanisessa ja suoraviivaisessa ja yksisuuntaisessa suhteessa – nähdään olevan ihmisen reaalinen suhde maailmaan, *käytäntö* (Marx 1845/epv). Kuten Vygotski marxilaisessa hengessä toteaa: *alussa* oli teko, ja sana ilmaantui myöhemmin kruunaamaan sen (Vygotsky 1962, 153).

Lähtökohtaa voi luonnehtia *realistiseksi* siinä mielessä, että se pitää ihmisen tajuntaa reaalisesti olemassaolevana ja reaalisesti (toimintaa ohjaavan funktiona kautta) maailmaan vaikuttavana todellisuuden ulottuvuutena. (Bhaskar 1993, 276.) Realismia on myös, että vaikka tarinoiden ajatellaankin olevan muunneltavissa olevia todellisuuden tulkintoja, niiden ei ajatella olevan mielivaltaisia, mielikuvi-tuksen vapaata leikkiä. Tarinallisuuden eri ulottuvuudet ankkuroituvat kukin omalla tavallaan itsensä ulkopuoliseen todellisuuteen: kertomus kerronnan sosiaalisiin konventioihin, sisäinen tarina yksilölliseen kokemukseen ja draama tilanteen ehtoihin. Lisäksi tarinallisuuden eri ulottuvuudet kytkeytyvät (vaikkakaan eivät tiukasti) toisiinsa: kerronnan sosiaaliset konventiot edellyttävät tiettyä totuudenmukaisuutta (vastaavuutta draaman tapahtumien kanssa) ja vilpittömyyttä (vastaavuutta kertojan sisäisessä tarinassaan muotoilemien intentioiden ja tunteiden kanssa). Sisäinen tarina ”vaatii” mahdollisuutta todellistua toimintana ja tulla sosiaalisesti jaetuksi kertomuksena. Draamassa tapahtuva toiminta puolestaan edellyttää sisäisen tarinan tasolla muodostuvia intentioita ja motiiveja.

Ajatus tajunnasta itsenäisenä todellisuuden alueena perustelee lähestymistavan *eksistentiaalisuuden*: vaikka yksilö onkin monin perustavanlaatuisin sitein kiinnittynyt yhteisönsä ja kulttuurinsa käytännölliseen ja kulttuuriseen traditioon, hän on kuitenkin myös elämäntarinansa luoja annettujen ehtojen rajoissa. Ihminen

ei koskaan voi olla elämäntarinansa täysivaltainen tuottaja – elämäntarinaa ei voi luoda vapaasti vain oman mielikuvituksen voimin, eikä edes mielikuvitus ole rajattoman vapaa. Yksilölle jää kuitenkin vapaus ja haaste luoda näiden lähtökohtien pohjalta juuri oma erityinen elämäntarinansa. Siksi hän on periaatteellisella tasolla vastuullinen suhteessa tekemiinsä valintoihin. Ihmisen elämäntarina on avoin – sitä ei ole ennalta kirjoitettu enempää tähtiin, geeneihin kuin lapsuuden kasvuoloihinkaan, eikä sen juonenkulku noudata mitään väistämätöntä logiikkaa. Oppaana oman elämäntarinan luomisessa on autenttisuuden kokemus, tunne siitä, että ”tämä on juuri minun tarinani” (vrt. Kerby 1991,50). ”Oman tarinan” ideaali ei pyhitä narsistista oman edun tavoittelua muiden kustannuksella; se ei myöskään nosta yksilöllistä erottautumista itseisarvoksi. Sen sijaan se korostaa oman paikan luomista yhteisön moraalisessa traditiossa (Carr 1986, 94).

Metateoreettiset lähtökohdat

Sosiaalipsykologian metateoreettisessa keskustelussa on jo 1960-luvulta lähtien pyritty kiihkeästi löytämään vaihtoehtoja vallitsevaksi muodostuneelle tavalle ymmärtää ihmisen toimintaa ja psyyken kehitystä. Keskeisiä sosiaalipsykologian ”vaihtoehtoliikkeitä” ovat olleet toimintateoreettinen, sosiaalis-konstruktivistinen, poststrukturalistinen sekä sosiaalis-konstruktionistinen ajattelutapa. Näitä suuntauksia ei välttämättä tarvitse nähdä toistensa kilpailijoina, vaan pikemmin täydentäjinä. Yhteistä niille on *merkityksen* käsitteen keskeisyys.

Toimintateoreettinen lähestymistapa on kehittynyt ennen kaikkea vastalauseeksi behavioristiselle psykologialle, jossa psykologian tehtäväksi on määritelty ihmisen ulkoisen käyttäytymisen selittäminen (ks. esim. Hänninen 1992). Toimintateoreettisen lähestymistavan perusviesti on, että ihmisen käyttäytymistä ei voi selittää mekaanisena reaktiona ympäristön ärsykkeisiin, vaan intentionaalisena, kontekstiin upotettuna, päämääriin suuntautuvana ja sääntöjen ohjaamana toimintana (Eskola 1999, Leontjev 1977, Harré et al. 1985, Weckroth 1988). Tässä lähestymistavassa ollaan siis kiinnostuneita toimijan toimintaansa liittämistä merkityksistä eli intentioista. Merkitys ei tässä yhteydessä määriyty pelkästään kielelliseksi eikä edes pelkästään sosiaaliseksi vaan myös käytännölliseksi (vrt. Campbell 1998).

Sosiaalis-konstruktivistisen lähestymistavan (termiä käyttää esim. Gergen 1997a, 68–69, erotukseksi sosiaalisesta konstruktionismista)⁵ klassisia edustajia ovat esimerkiksi George Herbert Mead, L.S. Vygotski ja Jerome Bruner. Se tarkastelee ihmisen mielen kehittymistä sosiaalisena prosessina. Sosiaalinen konstruktivismi

⁵ Sosiaalisen konstruktionismin ja sosiaalisen konstruktivismin käsitteitä käytetään vaihtelevasti. Esimerkiksi Collin (1997) kutsuu tässä sosiaaliseksi konstruktionismiksi kutsuttua ajatussuuntaa konstruktivismiin laajaksi argumentiksi ja tässä sosiaaliseksi konstruktivismiksi kutsuttuja näkemyksiä suppeaksi konstruktivismiin argumentiksi.

voidaan nähdä vastapooliksi ennen kaikkea sellaiselle konstruktivistiselle ajattelulle, jossa psyyken nähdään kehittyvän omien sisäisten kehityslakiensa ohjaamana (kuten esimerkiksi Jean Piaget). Sosiaalis-konstruktivistinen perinne korostaa erityisesti symbolisen vuorovaikutuksen merkitystä ihmiselle ominaisten psyykkisten prosessien kehittymisen perustana. Se ei kuitenkaan kiellä itse mielen todellisuutta eikä sen merkitystä sosiaalisten prosessien momenttina. Sen kiinnostuksen kohteeksi voisi määritellä sosiaalisten ja yksilöllisten merkitysten suhteen.

Sukua edelliselle on sellainen *post-strukturalistinen* suuntaus, jossa tarkastellaan subjektiviteetin muodostumista kielellisten käytäntöjen ja subjektiivisen kokemuksen välisenä vuorovaikutuksena. Sen vastustuksen kohde on lähinnä humanistisen psykologian edustama ajatus yksilöpsyyyken sisäsyntyisyydestä, autonomisuudesta ja kiinteydestä. Poststrukturalistisessa ajattelussa kielellä ja sen kautta yhteiskunnallisella ideologialla ajatellaan olevan keskeinen merkitys subjektiviteetin muovaajana. Diskursiivisen maailman nähdään koostuvan useista jännitteisistä diskursseista, jotka tarjoavat yksilöille erilaisia subjektipositioita. Yksilöllä ajatellaan (ainakin feministisessä, psykoanalyttisella ajattelulla täydennetyssä poststrukturalistisen ajattelun variantissa) kuitenkin olevan potentiaalia vastustaa ja muuttaa kielellisiä merkityksenantoja. Erona sosiaalis-konstruktivistiseen lähestymistapaan voidaan pitää sitä, että poststrukturalistinen lähestymistapa näkee subjektin alistetumpänä kulttuurisille diskursseille sekä korostaa vahvemmin subjektiviteetin prosessinomaisuutta, fragmentaarisuutta ja liikkuvuutta. (Weedon 1987; Lupton 1998.)

Diskursiivinen, sosiaalis-konstruktionistinen lähestymistapa tarkastelee sitä, miten sosiaalista todellisuutta rakennetaan kielellisillä käytännöillä. Sen kritiikin pääkohde (edelläkuvattujen suuntausten vastustuksenkohteiden lisäksi) on perinteisen tiedekäsityksen oletus kielestä riippumattoman sosiaalisen todellisuuden olemassaolosta. Konstruktionismista on olemassa eri vahvuisia versioita (ks. esim. Collin 1997, Sarbin & Kitsuse 1994). ”Vahva” tai ”tiukka” konstruktionismi tarkastelee kielellisiä konstruktioita irrotettuina viittaussuhteesta kielen ulkoiseen todellisuuteen. Sen mukaan kaikki tavat konstruoida todellisuutta ovat yhtä ”tosia”. ”Heikko” eli kontekstuaalinen konstruktionismi puolestaan katsoo, että kielellisillä rakennelmilla on perustansa reaalisessa käyttökotekstissaan, ja että erilaisten konstruktioiden osuvuutta voidaan arvioida empiirisin perustein. ”Tiukassa” sosiaalis-konstruktionistisessa tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat sosiaaliset konstruktiot sinänsä, ja kysymys konstruoidun kohteen reaalisesta olemassaolosta sulkeistetaan. Siten myös ”mielen” tai ”kokemuksen” käsitteet voidaan nähdä vain sosiaalisesti käyttökelpoisena konstruktioina, joiden ei oleteta viittaavaan mihinkään reaaliseen. Tarkastelun fokuksessa ei ole se mitä tapahtuu ihmisen ”pään sisällä” vaan se mitä tapahtuu ihmisten välillä. (Gergen 1997a, 69–72).

Tarinallisen kiertokulun teoria pyrkii yhdistämään kaikkia yllä kuvattuja näkemyksiä, tiukan konstruktionistiset pois lukien ja sosiaalis-konstruktivistisia lähtökohtia painottaen. Ihmistä tarkastellaan reaaliseen maailmaan suhteutuvana

toimijana ja psyyken ajatellaan olevan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja toiminnassa kehittyvä toiminnan ohjauksen prosessi. Kieltä ja kielellistä vuorovaikutusta pidetään tärkeänä merkitysten muodostajana, mutta kielellisten merkitysten ajatellaan kietoutuvan sekä ei-kielelliseen toimintaan että sanattomaan kokemukselliseen merkityksenantoon.

Teorian peruskehikko rakentuu L. S. Vygotskin ajatusten varaan. Vygotskin käsitys psyykkisten ilmiöiden historiallisesta kehityksestä, hänen pyrkimyksensä ylittää yhteisön ja yksilön välinen jako sekä hänen tietoisuuden luonnetta koskeva analyysinsä tarjoavat tässä lähtökohdan ihmisielen tarinallisuuden analyysille.

Teoriaa voi luonnehtia monessakin mielessä *historialliseksi* (vrt. Rosenwald 1992). Historiallisuus korostaa menneisyydelle rakentuvaa muutosta. Ensinnäkin ihmisen psyyken, sisäisen tarinan nähdään kehittyvän kulttuurihistoriallisesti. Eivät ainoastaan mielen sisällöt vaan myös psyykkisen toiminnan luonne on kehittynyt historian myötä, eri kulttuureissa eri tavoin. Edelleen sisäisen tarinan nähdään kehittyvän yksilöhistoriallisesti: uudet tilanteet, suhteet ja merkitykset kohdataan aiemmin muodostuneiden merkityshorisonttien kautta.

Metodologiset lähtökohdat

Puhuttaessa sisäisestä tarinasta viitataan yksilön mielen sisäiseen maailmaan, tajuntaan. Tajunnan tutkimiseen liittyy kuitenkin metodologisia ongelmia, joita on välttämätöntä pohtia.

Mielen sisäisen maailma, tajunta, tietoisuus, millä nimellä sitä kutsutaankin, on ollut psykologialle ja sosiaalipsykologialle yhtä aikaa kutsuva ja torjuttu kohde. (Rauhala 1995). Yhtäältä juuri sitä voidaan pitää psykologian varsinaisena tutkimuskohteena, mutta toisaalta sen tutkimisessa, jopa sen määrittelyssä, katsotaan olevan ylikäymättömiä ongelmia. Niinpä siihen on suhtauduttu monin tavoin: joskus sitä on lähestytty suoraan, joskus siihen on tartuttu erilaisin välinein, joskus taas on pyritty tulemaan toimeen ilman sitä. Fenomenologinen, psykoanalyttinen ja humanistinen psykologia ovat esimerkkejä tavoista lähestyä suoraan mielen sisäistä merkitysmaailmaa. Monet perinteisen (sosiaali)psykologian suuntaukset ovat lähestyneet psyykkisiä prosesseja erilaisten mittavälineiden (kuten psykologisten testien) avulla. Behavioristinen psykologia on tunnetuin niistä teorioista, joissa ”tietoisuus” on ohjelmallisesti julistettu tarpeettomaksi käsitteeksi, ja psykologian tehtäväksi on nähty pelkästään ulkoisen käyttäytymisen selittäminen ulkoisilla perusteilla. Myös uudemmassa vaihtoehtoisessa (sosiaalis-konstruktionistisessa) sosiaalipsykologiassa on ollut tavallista torjua ajatus yksilön mielen tutkimisesta, tosin uusin perustein.

Joissakin yhteyksissä mielen tarkastelu sivuutetaan sillä perusteella, että se on sosiaalipsykologisten tutkimusongelmien kannalta *tarpeetonta*. Silloin kun tarkastelun kohteena ovat esimerkiksi keskustelun etenemisen lainalaisuudet tai

sosiaalisessa vuorovaikutuksessa kehkeytyvät ja käytettävät merkitykset, ei ole välttämätöntä tehdä oletuksia vuorovaikutukseen osallistuvien ihmisten ”kallon sisäisistä” prosesseista (esim. Potter & Wetherell 1987, 178). Monia perinteisesti psykologisina pidettyjä tutkimusongelmia on mahdollista muuntaa sosiaalisia prosesseja koskeviksi kysymyksiksi – esimerkiksi masennuksen tutkimisen sijasta voidaan tarkastella sitä miten ”masennuksesta” puhutaan. Näin on mahdollista kiertää tajunnan tutkimiseen liittyvät metodologiset ongelmat. Niin hyödyllistä kuin psykologisten prosessien kollektiivisen ulottuvuuden tarkastelu onkin, voi pelkästään tämänkaltaisiin tutkimusongelmiin rajoittuminen kuitenkin kapeuttaa sosiaalipsykologisen tutkimuksen kenttää ja jättää tärkeitä kysymyksiä tarkastelun ulkopuolelle.

Toiseksi yksilöllisen mielen tutkiminen voidaan torjua epistemologisesti eli pitää sitä *mahdottomana*. Tutkijalla ei ole pääsyä ihmisen mieleen muuten kuin kielellisten ilmausten kautta, ja kielelliset ilmaisut ovat pikemmin sosiaalisen tilanteen funktioita kuin ilmauksia ihmisen ”todellisista” ajatuksista. Tätä väitettä ei ole mahdollista kumota. Voi kuitenkin epäillä, onko näin jyrkkä ”sisäisen” ja ”ulkoisen” erottaminen toisistaan mielekästä. Jos ajatellaan, että sekä kieli että mieli ovat merkitysten liikettä, ei ero näyntyä lainkaan näin absoluuttisena. Vaikka kielelliset ilmaisut eivät varmastikaan ole täysin läpinäkyvä ja vääristämätön ikkuna mielen sisäiseen maailmaan, jonkinlaisena ikkunana niitä kuitenkin voidaan pitää (Chafe 1998, Freeman 1993, 223; Geertz 1975). Tähän oletukseen perustuu ihmisten keskinäinen ymmärrys arkielämässä – miksei myös tutkimuksessa.

Kolmas esitetty yksilöllisen mielen sivuuttamisen peruste on *ontologinen*: sen mukaan yksilöllinen mieli on vain modernin ajattelutavan luoma illuusio. Luopumista tästä illuusiosta kannatetaan usein moraalisisilla perusteilla: oletus yksilöllisestä mielestä on länsimainen pahe, joka pitäisi korvata relationaalisella, dialogisella ihmiskäsityksellä (Gergen 1997a, dePeuter 1998, Sampson 1993). Tähän voi esittää vastineeksi vaihtoehtoisen käsityksen, jonka mukaan yksilöllinen mieli todellakin on länsimaisen kulttuurin tuote, mutta sellaisena se ei ole illuusio, vaan pitkäaikaisen kehityksen reaalin tulos, joka ei ole pyyhkäistävissä pois ajattelemalla toisin. Ajatus yksilöllisestä minästä ei myöskään itsessään sulje pois käsitystä ihmisten elämän ja mielen perustavanlaatuisesta sosiaalisuudesta – juuri sitä tässä hahmoteltu narratiivinen lähestymistapa pyrkii kuvaamaan.

Tieteellisen keskustelun ulkopuolelta nousee vielä yksi (Eugene Gendlinin, 1962, 17, mainitsema) perustelu tajunnan tutkimista vastaan: kokemus on jotakin niin herkkää ja eksistentiaalisesti arvokasta, että sen saattaminen psykologien viileän analyttisen otteen, kategorisoinnin ja asiantuntijavallan alle on *vahingollista*. Tämä kritiikki haastaa tutkimaan tajuntaa sen omilla ehdoilla, mihin laadullinen tajunnallisten merkitysten tarkastelu juuri pyrkii.

Määrettä ”sisäinen” on viimeaikaisessa sosiaalipsykologiassa usein kavahdettu siksi, että sen ajatellaan viittaavan johonkin ihmisen pään sisälle suljettuun, sosiaalisesta todellisuudesta irralliseen autonomiseen entiteettiin (”pikku-ukkoon”).

”Sisäinen tarina” ei tarkoita mitään sellaista. Termi ”sisäinen” juontuu Vygotskin ”sisäisen puheen” käsitteestä, jolla Vygotski tarkoittaa äänetöntä, itselle tarkoitettua, sosiaalisia ja yksilöllisiä merkityksiä yhteenpunoavaa prosessia, jonka alkuperä on sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. ”Sisäinen” tarkoittaa tässä suunnilleen samaa kuin Rauhalan (1995,49) määrittelemä ”tajunnallinen”: ”Tajunta on merkitysten kehkeytymisen, niiden keskinäisiin suhteisiin asettumisen ja niiden jatkuvan muutoksen prosessi”.

Ongelmaksi jää joka tapauksessa se, että mielen sisäiset prosessit ovat tutkijan silmille sellaisenaan näkymättömiä ja usein myös ihmisen itsensä reflektiota pakenevia. Kun esimerkiksi haastattelupuheen perusteella tehdään päätelmiä haastateltavan sisäisestä tarinasta, eivät edes haastateltavan tarinamuotoiset kertomukset itsestään ole sisäisen tarinan suoria esityksiä, vaan vasta tulkinnan ja rekonstruktion aineksia.

Sisäisen tarinan metodologista paikkaa voidaan hahmotella Harrén ym. (1985, 40–45) esittämällä teorian elementtejä koskevalla jäsennyksellä. Teoria esittää yhtäältä *analyttisen mallin*, jonka avulla jäsennetään empiirisiä ilmiöitä. Toisaalta teoria esittää myös *lähdemallin* eli oletuksen siitä, minkälaiset prosessit tuottavat tarkastelun kohteena olevan empiirisen ilmiön. Lähdemalli on eräänlainen juurimetafora (vrt. Sarbin 1986), jossa tuntematon ymmärretään tunnetun kautta. Se viittaa siis ei-havaittavaan generatiiviseen mekanismiin, jonka olemassaolo tutkijan on vain oletettava. Lähdemallin osuvuutta voidaan arvioida sen perusteella, miten hyvin se onnistuu tekemään reaalisia ilmiöitä ymmärrettäviksi tai jopa ennustettaviksi. Sisäisen tarinan ajatellaan tässä tutkimuksessa olevan kertomuksen kaltainen mielen sisäinen kokemuksen organisoija. Sisäinen tarina on tässä tutkimuksessa lähdemalli: se on hypoteettinen konstruktio, jonka avulla voidaan tehdä ymmärrettäväksi erilaisia elämän ilmauksia.

Tarinallisen tutkimuksen metodeista

Narratiivisen tutkimuksen piirissä on kehitetty suuri joukko erilaisia tutkimusmenetelmiä (ks. esim. Cortazzi 1993, Mishler 1995, Riessman 1993). Kuitenkaan mikään niistä ei ole vakiintunut ainoaksi oikeaksi. Eliot Mishler toteaaakin, että ”yhtä parasta menetelmää” on turha edes etsiä. Narratiivisen tutkimuksen edistämisen kannalta on tärkeää, että erilaisia vaihtoehtoja tunnetaan, tunnustetaan ja hyödynnetään.

Kaikille tarinallisuuden ulottuvuuksille, sisäiselle tarinalle, elävän elämän draamalle ja kertomukselle on yhteistä tarinallinen merkitysrakenne. Kuitenkin niillä on myös toisistaan erottavia piirteitä. Niinpä näiden ulottuvuuksien tutkimiseenkin liittyy sekä yhdistäviä että erottavia näkökohtia.

Kertomuksen tutkimisessa on kyse tietynlaisten kielellisten (tai muiden symbolien avulla esitettyjen) kokonaisuuksien tarkastelusta sellaisenaan. Kertomuksia voidaan

tarkastella kerrontatapahtumana tai valmiina ”tuotteena”. Kummassakin tapauksessa tarkastelun kohde on empiirinen ja määriteltävissä oleva kokonaisuus.

Sisäinen tarina ei sen sijaan ole selvärajainen empiirinen kokonaisuus. Se on hypoteettinen kokemuksen organisoiija, jota voidaan jäljittää erilaisista kielellisistä ja muista ilmauksista. Silloinkin kun sisäistä tarinaa tutkitaan kertomusten avulla, viimekätinen tarkoitus ei ole tarkastella itse kertomusta sosiaalisena tuotteena vaan sen taustalla olevaa mielen sisäistä prosessia. Elävän elämän *draaman* tutkimisessa on kyse siitä mitä todella tapahtui – päähenkilön merkityksenannosta käsin. Draama on jatkuva prosessi, jossa voidaan analyttisesti erottaa erilaisia episodeja. Esimerkiksi työpaikan menetys tai sairastuminen ovat tällaisia episodeja.

Yhteistä kaikille tarinallisille tutkimuksille, koskivatpa ne kertomuksia, sisäistä tarinaa tai draamaa, on tapahtumaketjuihin liittyvien merkitysten analyysi. Ero on näkökulmassa ja taustaoletuksissa. Tutkittaessa kertomusta kertomuksena ei tehdä oletuksia sen tuottaneesta mielen sisäisestä prosessista. Kertomuksia analysoidaan lähinnä suhteessa sosiaaliseen kerrontatilanteeseen tai tekstuaaliseen traditioon. Kun tutkitaan sisäistä tarinaa, oletetaan, että kertomus (tai muu aineisto) on eräänlainen ikkuna mielen maailmaan, ja sitä suhteutetaan sellaisiin psykologisiin ilmiöihin kuin emootioihin ja toiminnan intentioihin. Kun tarkastelun kohteena on draama, oletetaan aineiston kertovan jotakin todellisista tapahtumista ja päähenkilön niihin liittämistä merkityksistä. Draaman tapahtumia tarkastellaan suhteessa toiminnan ehtoihin. Näistä eroista juontuu myös joukko metodisia painotuseroja.

Ensimmäinen ero liittyy itse tutkimusaineiston luonteeseen. Jos tutkitaan kertomuksia kertomuksina, kielellisinä tuotteina sinänsä, on empiirinen aineisto määritelmän mukaan kertomusmuotoista. Sen sijaan sisäisen tarinan rekonstruktion aineksena voi olla myös muu aineisto, jossa tutkittavat ovat ilmaisseet elämäntilanteeseensa liittyviä merkityksiä, esimerkiksi temaattinen haastattelu tai jopa kyselyaineisto (vrt. Mishler 1995). Kertomukset ovat kuitenkin erityisen otollista aineistoa myös sisäisen tarinan rekonstruktioille, koska ne tuovat esiin ihmisen tavan hahmottaa tapahtumien logiikkaa ja niihin kytkeytyviä arvoja. Myös draamaa voidaan tutkia muunkinlaisen aineiston kuin kertomusten avulla. Pelkkä ulkoisesti havaittavien tapahtumien tarkastelu ei kuitenkaan riitä, vaan tietoa on oltava myös toimijoiden intentioista ja arvioista.

Toinen ero koskee aineiston validisuuden kriteerejä. Jos kertomuksia tarkastellaan osana sosiaalista vuorovaikutusta, on luontevaa tarkastella nimenomaan luonnollisissa tilanteissa tuotettuja kertomuksia. Jos taas kyse on sisäisen tarinan rekonstruoinnista, on olennaista se, että kerronta on mahdollisimman⁶ ”pyyteeöntä”

⁶ Määre ”mahdollisimman” on tässä tärkeä, sillä epäilemättä täysin intressitöntä itseilmaisua ei olekaan, vaan kaikki kerronta suuntautuu jollekin oletetulle kuulijalle, noudattaa vuorovaikutustilanteen konventioita ja tavoittelee jossain määrin edullista minän esittämistä. Kuitenkin vuorovaikutustilanteissa on tässä mielessä vähintäänkin suhteellisia eroja. Tilanteissa, joissa kerronnasta ei ole odotettavissa erityisiä seurauksia kertojalle, strategisten sosiaalisten tavoitteiden voi olettaa olevan vähemmän merkityksellisiä kuin arkipäivän konkreetteihin tapahtumakulkuihin (vaikkapa työhönottohaastatteluun) sitoutuvissa kerrontatilanteissa.

ja lähellä sitä tapaa, jolla ihminen puhuu itselleen. Omaelämäkerralliset kirjoitukset, päiväkirjat ja narratiiviset tutkimushaastattelut ovat siten ehkä parasta aineistoa sisäisen tarinan jäljittämisen kannalta. Draamaa koskevassa tutkimuksessa tulee mukaan kolmas validisuuden kriteeri, se, että aineiston sisältämät tiedot tapahtumien kulusta vastaavat tosiseikkoja. Siinä on eduksi, jos tapahtumia koskevia tietoja on mahdollista todentaa.

Kolmas ero koskee kertomuksen, tarinan ja draaman tulkinnan validiuden perusteita. Kontekstistaan irrotettuna kertomuksella on periaatteessa loputon määrä yhtä oikeita tulkintoja. Tätä voidaan korostaa esimerkiksi kirjallisuudentutkimuksessa, jossa merkityksen ajatellaan rakentuvan yhtä lailla lukijan mielessä kuin kirjoittajan päässä. Sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa esitetyn kertomuksen tulkinta toteutuu kertojan ja kuulijan molemminpuolisessa neuvottelussa, ja tutkijan tehtävä on paljastaa juuri vuorovaikutukseen osallistuvien kertomukselle antamat tulkinnat. Sisäisellä tarinalla on puolestaan suhteellisen yksikäsitteinen tulkinnallinen auktoriteetti: se ihminen, jonka tarinasta on kyse. Vain hän voi mielessään koetella, onko tulkinta hänelle kokemuksellisesti tosi (vrt. Kerby 1991, 50, McLeod 1997, 47). Tutkijan eettinen velvollisuus on pyrkiä muodostamaan tulkintansa siten, että tarinan ”omistaja” voi tunnistaa ja tunnustaa sen omakseen (vrt. Bar-On 1996). Draaman eri toimijoilla on tapahtumille kullakin oma tulkintansa ja tulkinnallinen auktoriteettinsa. Tutkijan on mahdollista haastaa kunkin toimijan tulkinta suhteuttamalla se hänen tosiasialliseen toimintaansa.

Omista empiirisistä tarinallisista tutkimuksistani ensimmäisen (Työpaikan menetys tarinana, liiteartikkeli I) kohteena oli draama eli tapahtumakulut, jotka käynnistyivät joukon teollisuustyöntekijöitä jouduttua lomautetuiksi. Aineistoa kerättiin kolmessa vaiheessa teemahaastatteluin ja avokysymyksiä sisältävän lomakkeen avulla. Aineisto käsitti tietoa sekä siitä, mitä tutkimukseen osallistuville tapahtui, että heidän tilannetulkintoistaan ja arvioistaan. Pitkittäisasetelma antoi mahdollisuuden seurata miten tulkinnat, toimintastrategiat ja reaaliset tapahtumat kehkeytyivät ajan myötä ja suhteessa toisiinsa.

Toisen empiirisen artikkelin (Coping with unemployment as narrative reorientation, liiteartikkeli II) tarkastelun kohteena oli sisäisen tarinan muutos työttömyyden aikana. Sen aineistona on kirjana julkaistu kokoelma työttömien elämäkertakilpailuun lähetettyjä kirjoituksia. Aineiston vahvuutena voi pitää sitä, että se käsittää laajan kirjon erilaisten työttömien tarinoita, sekä sitä, että aineisto on julkinen. Rajoituksena voi pitää sitä, että kokoelma on toimitettu, jolloin siihen on saattanut valikoitua erityisesti tietynlaista juonta edustavia tarinoita.

Viimeisen, yhdessä Anja Koski-Jänneksen kanssa laaditun ja Koski-Jänneksen keräämään aineistoon perustuvan empiirisen artikkelin Narratives of recovery from addictive behaviors (liiteartikkeli V) kohteena oli riippuvuudesta vapautumista tukeva sisäinen tarina. Sen aineistona olivat erilaisista riippuvuuksista vapautuneiden ihmisten tutkimuskontekstissa laatimat omaelämäkerralliset kirjoitukset. Samassa

tutkimuksessa kerättiin aineistoa myös haastattelun ja kyselyn avulla, ja näitä tietoja voitiin käyttää tulkinnan tukena.

Varsinaisesti sisäisen tarinan tarkasteluun käyttämäni aineistot ovat siis kirjoitusmuotoisia. Kirjoitukset on laadittu yksin ja ajan kanssa, ja niitä on ollut mahdollista muokata. Näin niiden voi ajatella heijastavan nimenomaan reflektoitua sisäistä tarinaa.

Tutkimusteni *analyysitapaa* luonnehtii neljä yhteistä piirrettä, jotka kaikki ilmentävät pelkistävää analyysistrategiaa. Kuhunkin liittyy tiettyjä etuja mutta myös rajoituksia.

Ensinnäkin olen kiinnittänyt huomioni lähinnä tarinoiden eksplisiittiseen temaattiseen sisältöön enkä niinkään siihen tapaan, jolla tarinat on kerrottu. Olen halunnut perustaa analyysin sille, mitä tutkimukseen osallistuvat ihmiset itse ovat tietoisesti halunneet sanoa, pikemmin kuin niille merkityksille, joita he tulevat kenties huomaamattaan ilmaiseeksi valitessaan tietyn ilmaisutavan. Näin olen jättänyt käyttämättä mahdollisuuden tuoda esiin sanonnan muodossa ilmeneviä merkityksiä, jotka nekin kertoisivat tutkittavan tavasta jäsentää kokemustaan. Myös analyysitapa nostaa siis esiin lähinnä reflektoidun sisäisen tarinan.

Toiseksi olen pelkistänyt kunkin tarinan kokonaisuuden eräänlaiseksi ydintarinaksi ja tarkastellut pikemmin tarinan kokonaisuutta ja pääjuonta kuin sen yksityiskohtia. Tämän perusteena on ajatus, että juuri kokonaisuus ilmentää sitä peruslogiikkaa (”organizing principle”, Novitz 1997) jonka mukaisesti tutkittava jäsentää tapahtumia. Valittu strategia korostaa tarinoiden koherenssia ja yksijuonisuutta niiden polveilevuuden ja monitasoisuuden esiintuomisen kustannuksella.

Kolmanneksi olen tyypitellyt tarinoita (liiteartikkelit I ja V) tai koonnut niistä yhden perustarinan (liiteartikkeli II) sen sijaan, että olisin tarkastellut niitä ainutkertaisuudessaan. Näin olen pyrkinyt tuomaan esiin, miten tarinat yksilöllisyydessäänkin heijastavat yleisiä kulttuurisia merkitysjärjestelmiä. Tyypittelyn etuna on, että olen voinut luoda kokonaiskuvaa koko aineistosta ja sen kirjosta. Haittana on puolestaan, että varsinaisesti yksilöllinen moninaisuus peittyi silloinkin, kun tyyppien erilaisuus korostuu.

Neljänneksi olen esittänyt analyysin tulokset tyyppikompositioina, eli en ole valinnut yksilöitä tyyppien edustajiksi vaan koonnut esimerkkitarinat useiden samaan tyyppiin sijoitettujen ihmisten kertomuksista. Tämän ratkaisun etu on, että tutkimukseen osallistuvien tunnistettavuus vähenee, ja haitta puolestaan se, että esimerkkitaupaukset ovat keinotekoisia.

Oletan, että käyttämäni aineistot ja analyysimenetelmät kertovat jotakin olennaista tutkimuksiin osallistuneiden sisäisestä tarinasta. Väjäämättä ne kuitenkin tavoittavat vain osan sen monitasoisesta dynamiikasta. Tämän kirjan artikkeleiden tarkoituksena on ollut tuoda esiin sitä, miten sisäinen tarina heijastaa yleisempiä kulttuurisia muotoja. Valitun aineistonkeruu- ja analyysistrategian voi katsoa olevan juuri tähän tarkoitukseen sopiva, vaikkakaan ei ainoa mahdollinen.

Eettisiä kysymyksiä

Ehkä kaikille, mutta erityisesti itsensä ”vaihtoehtoisiksi” ymmärtäville sosiaalitieteen lähestymistavoille on ominaista, että niiden arvoa perustellaan paitsi tiedollisin myös eettisin perustein. Tämä koskee myös tarinallista lähestymistapaa. Tutkimuksen eettiset kysymykset eivät kuitenkaan ratkea moraalisesti arvokkaaksi mielletyn lähestymistavan omaksumisella, vaan jatkuvaa eettistä reflektiota tarvitaan sekä perusolemusten että käytännön ratkaisujen suhteen.

Tarinallisen lähestymistavan eettistä arvoa on luonnehdittu ensinnäkin sanomalla, että se antaa tutkimukseen osallistuville ihmisille ”äänen”. Samoin kuin muussakin laadullisessa tutkimuksessa, tarinallisessa tutkimuksessa pyritään tuomaan esiin tutkimukseen osallistuvien ihmisten oma tapa antaa asioille merkityksiä. Tarinallisen tutkimuksen piirissä ajatellaan, että juuri kertomukset välittävät näitä merkityksiä parhaiten. Analyysi on aineistolähtöistä, eli merkityksiä ei jäsennetä ennalta muotoillun teorian pohjalta. Periaatteena on dialogisuus ja tutkijan avoimuus aineistosta nouseville merkityksille. Kuitenkin ”äänen antaminen” on aina suhteellista, kun kyse on tutkimuksesta. Analysointiinpa ja esitettiinpa aineistoa miten tahansa, tutkija valikoi ja pelkistää aineiston rikkautta. Tuloksinassa ja esityksessä on aina viime kädessä esillä tutkijan ääni, ja tämä on tärkeätä tunnustaa.

Toisaalta tarinallisen lähestymistavan eettistä arvoa psykologiassa on perusteltu sillä, että se kunnioittaa ihmisen ominaislaatua ja kokonaisuutta tarkastellessaan ihmistä kokonaisuutena eikä erillisinä psyykkisinä funktioina (Rosenwald 1996). Se on kiinnostunut asioista, jotka ovat ihmisille tärkeitä ja merkityksellisiä, ja siksi sillä on mahdollisuus auttaa ihmisiä reflektoimaan elämäänsä. Toisaalta juuri tämä tekee tarinallisesta tutkimuksesta eettisesti äärimmäisen haastavaa. Onko tutkijalla oikeus ottaa ihmisten elämälleen antama merkitys suurennuslasinsa alle viileän analyysin kohteeksi? Miten analysoida ja esittää tarinoita niin, että tutkimukseen osallistuneet ihmiset eivät koe tulleeensa hyväksikäytetyiksi tai väärinymmärretyiksi? Näitä kysymyksiä on aina tärkeä pohtia, sillä kuten Daniel Bar-on (1996) toteaa, ”tällaisessa herkkää asiaa koskevassa tutkimuksessa meillä on käsissämme ihmisten elämän merkitys. Menestyksemme voi olla palkitsevaa, mutta epäonnistumisemme peruuttamatonta”.

Näiden yleisten eettisten kysymysten jatkona on joukko konkreettisiin tutkimuskäytäntöihin liittyviä ongelmia, kuten minkälaisia sopimuksia tutkimukseen osallistuvien kanssa tulee tehdä tutkimuksen alussa, miten turvata tutkimukseen osallistuneiden anonymisyys raportissa, tulisiko heille antaa mahdollisuus kommentoida ja korjata raporttia ennen julkaisemista jne. (ks. Josselson 1996). Nostan seuraavassa esiin joitakin keskeisimpiä eettisiä ongelmia, joita omien tutkimusteni yhteydessä olen joutunut miettimään.

”Työpaikan menetys tarinana” -artikkelissa (liiteartikkeli I) kuvatussa tutkimuksessa pyydettiin lomautetuksi joutuneita mukaan tutkimukseen vetoamalla siihen, että tutkimuksen avulla voitaisiin ehkä auttaa vastaavanlaiseen tilanteeseen

joutuneita. Osallistuville luvattiin, että heidän henkilöllisyytensä ei kävisi raportista ilmi. Tämä pyrittiin turvaamaan siten, että tehtaan nimeä ja paikkakuntaa ei raporteissa mainittu, että henkilöiden nimet ja joukko muita yksityiskohtia muutettiin ja tulokset esitettiin tyypeinä, joihin oli koottu elementtejä useiden henkilöiden haastatteluista. Ensimmäisen raportin (Hänninen & Polso 1990) käsikirjoitus lähetettiin tutkimukseen osallistuneille kommentoitavaksi ennen julkaisemista. Saimme vain yhden, hyvin myönteisen ja tuloksiamme vahvistavan, kommentin. Muiden käsitykset jäivät tuntemattomiksi. Suurin pohdinnan aihe tämän tutkimuksen yhteydessä oli, mitä seurauksia työttömäksi joutumiseen sisältyviä myönteisiä mahdollisuuksia esiin tuovalla raportoinnilla voisi olla. Saattavatko jotkut työttömiksi joutuneet kokea sen ongelmien kieltämiseksi, ja voivatko tulokset johtaa näiden ongelmien vähättelyyn? Tulimme kuitenkin siihen tulokseen, että koska osa tutkimukseen osallistuneista halusi välittää tällaisen viestin vastaavaan tilanteeseen joutuneille, tehtävämme on tuoda se esiin. Julkaisuista ja esitelmistä saatu palaute on kertonut, että juuri tämä myönteisten mahdollisuuksien esiintuominen on koettu rohkaisevaksi ja kannustanut muitakin työttömiksi joutuneita kertomaan vastaavanlaisia tarinoita itsestään.

Artikkelin ”Coping with unemployment as narrative reorientation” (liiteartikkeli II) aineistona on kirjana julkaistu kirjoituskokoelma. Sen suhteen eettisiä ongelmia ei juuri ollut, koska kirjoittajat olivat jo alunperin tuottaneet tarinansa julkaistavaksi, nimellä tai nimimerkillä. Olen kuitenkin joutunut miettimään, tekeekö yhdistävä analyysitapa oikeutta tarinoiden kirjoittajien yksilöllisyydelle.

Artikkelin ”Narratives of recovery from addictive behaviors” (liiteartikkeli V) pohjana olevaan tutkimukseen osallistujat rekrytoitiin lehti-ilmoituksen kautta.

Osallistuminen oli siten korostetun vapaaehtoista. Osallistujat antoivat luvan laatimiensa kertomusten julkaisuun, ja raportoinnissa heidän anonymiteettinsä pyrittiin turvaamaan. Varsinaisten tutkimuseettisten standardien voi siis katsoa tulleen täytetyiksi. Suurin eettinen pohdinnan aihe tämän tutkimuksen yhteydessä on ollut se, missä määrin tutkimukseen osallistuneet mahdollisesti kokevat, että heidän tarinansa ainutkertaisuudelle ja luovuudelle on tehty väkivaltaa sijoittamalla se tiettyyn tyyppiin ja osoittamalla sen kytkennät laajempiin kulttuurisiin tarinoihin.

4. Tarinallisuuden kehitys kulttuurihistoriallisen teorian valossa

Edellä todettiin, että tarinallinen kiertokulku on läpikotaisin historiallinen prosessi. Eivät ainoastaan tarinoiden sisällöt vaan myös niiden luonne ja merkitys kulttuurissa ja yksilön elämässä ovat historiallisesti ehdollisia. Tässä jaksossa erittelen tarinallisuuden historiaa lajinkehityksessä, länsimaisessa kulttuurissa ja yksilönkehityksessä. Tarkastelun lähtökohtana on L.S. Vygotskin ajatus, että ihmisen psyykkisten prosessien luonnetta voidaan ymmärtää vain selvittämällä niiden kehityshistoriaa.

Vygotskin esittämän kulttuurihistoriallisen teorian ydinajatus on, että ihminen on sekä lajina että yksilönä kehittynyt tuottamalla ja omaksumalla kulttuurisia välineitä, joiden avulla on mahdollista selvittää elämän asettamista haasteista. Kulttuuriset välineet siirtyvät sukupolvelta toiselle, ja jokainen yksilö kehittyy omaksumalla sen kulttuurin perimän, johon hän syntyy. Historiallisesti kehittyneeseen välinevarastoon kuuluvat sekä erilaiset fyysiset työkalut että, ja ennen kaikkea, kieli ja muut merkkijärjestelmät, jotka toimivat alunperin ihmisten välisen kommunikaation välineinä. (Luria & Vykotsky 1990, Vykotsky 1962, Vykotsky 1978; ks. myös Kozulin 1990.)

Keskeinen Vygotskin ajatus on, että ihminen oppii käyttämään näitä välineitä myös omien psyykkisten prosessiensa ohjaamiseen. Vygotskin mukaan ihmisellä on kahdentasoisia psyykkisiä funktioita. Alemmat funktiot, kuten spontaani mieleenpalautuminen tai käytännöllinen ongelmanratkaisu, kehittyvät luonnollista tietä ja ovat tietoisien kontrollin ulkopuolella. Ylemmät funktiot, kuten tahdonalainen muistamistoiminta tai kielellinen ajattelu, kehittyvät puolestaan kulttuurisesti ja ovat tahdonalaisia. Ylemmille funktioille on ominaista välineiden käyttö – ensin ulkoisten (kuten solmu nenäliinassa), sitten sisäisten (kuten muistisäännöt, käsitteet jne). Ylemmät psyykkiset funktiot saavuttavat vähitellen keskeisen sijan psyykkisen toiminnan kokonaisuudessa, mutta ne eivät kuitenkaan kokonaan syrjäytä alempia, spontaaneja prosesseja. Ylemmille funktioille on ominaista myös, että ne muodostavat funktionaalisen järjestelmän: muistitoiminta käyttää hyväkseen ajattelua, ajattelu kieltä jne. Vaikka Vygotskin kiinnostuksen kohteena olikin pikemmin paradigmaattinen (käsitteellis-abstrahoiiva) kuin narratiivinen ajattelu (vrt. Bruner 1986), hänen ajatuksiaan voidaan käyttää apuvälineenä myös tarinallisen ajattelun, sisäisen tarinan kehittymisen tarkastelussa.

Vygotskin ajattelutapaa soveltaen *tarinaa voidaan pitää ihmiselämän jäsentämiseen ja toiminnan ohjaamiseen erikoistuneena kulttuurisena välineenä, joka on kehittynyt ”ulkoa sisään”*. Myös sen kehitystä, omaksumista ja käyttöä on siis syytä tarkastella kehityshistoriansa kautta.

Ihmiselle ominaisten psyykkisten prosessien kehityshistoriaa voidaan Vygotskin mukaan tarkastella lajinkehityksellisellä, yhteiskuntahistoriallisella ja yksilönkehityksen tasolla (Luria & Vygotsky 1992). Lajinkehityksellinen tarkastelu valottaa

sitä solmukohtaa, jossa ihmislaji on saanut sille erityiset määreensä, jossa kehitys on muuttunut biologisesta evoluutiosta kulttuurievoluutioksi. Kulttuurihistoriallinen tarkastelu kohdistuu kulttuurisen evoluution prosessiin. Yksilöhistoriallinen tarkastelu puolestaan kuvaa prosessia, jossa biologinen ihmisyksilö kehittyy kulttuuriseksi ihmiseksi.

Tarina ja ihmisen varhaisvaiheet

Vygotski katsoo, että ihmisen erottaa muista kädellisistä kielellinen, merkityksillä operoiva ajattelu. Wolfgang Köhlerin simpanssitutkimuksiin viitaten Vygotski toteaa, että simpanssit kykenevät yhtäältä kommunikoimaan, toisaalta ratkaisemaan käytännöllisiä ongelmia. Toisin kuin ihmiset, ne eivät kuitenkaan kykene käyttämään kieltä ongelmanratkaisun välineenä eli ajattelemaan kielellisesti. (Vygotski 1962, 41). Ihmislajille ominaisen kielellisen ajattelun kehityksen taustalla voidaan nähdä sille asettuneet eloonjäämisen haasteet: koska ihminen ei ole voinut elää kädestä suuhun, on ollut välttämätöntä kehittää monimutkaisia yhteistoiminnan muotoja, jotka puolestaan ovat edellyttäneet kielen kehittymistä (Luria & Vygotski 1992, 33). Tämä kehitysaskel on Vygotskin mukaan nostanut ihmisen lajinkehityksen biologisen evoluution äärimmäisen loivalta radalta kulttuurievoluution jyrkästi nousevalle radalle.

Vaikka ihmisen kehityshistorian aikataulusta, biologisen ja sosiaalisen evoluution keskinäisyydestä ja kielen ilmaantumisen ajankohdasta vallitseekin paleoantropologien keskuudessa erilaisia kantoja, on nykyinen käsitys ihmisen kehityksestä pääpiirteissään samanlainen kuin Vygotskin esittämä. Sen mukaan (ks. esim. Tattersall 1998) nykyisenkaltaisen ihmisen erityispiirteet ovat kehittyneet vähitellen, aluksi sykäyksittäin ja vasta viimeisten kymmenien tuhansien vuosien aikana jatkuvampana prosessina. Ihmisen erityislaadun *anatomisen* perustan muodostavat pystyasennon ohella kookkaat aivot ja kehittyneet äänielimet. *Toiminnallisesti* työkalujen valmistus on erottanut ihmisen lajinkehityksellisistä edeltäjistään. *Sosiaalisen organisaation* suhteen keskeinen ihmisen erityispiirre on ollut työnjako ja ruuan jakaminen yhteisön jäsenten kesken. Tätä on vahvistanut tulen käyttö ruoanvalmistukseen. Viimeisimpänä kehittynyt erityispiirre on ollut *symbolinen kieli* ja sen mahdollistama *symbolinen ajattelu*. Nämä piirteet olivat ilmeisesti kaikki läsnä ainakin jo 40 000 vuotta sitten Euroopassa eläneillä Cro Magnon -ihmisillä. Heidän jäljiltään löydetty luolamaalaukset viittaavat siihen, että myyteillä on ollut jo tuossa vaiheessa tärkeä merkitys yhteisöjen elämän jäsentäjänä.

Koska esihistorialliselta ajalta ei ole mitään kielellisiä dokumentteja, ei tarinankerronnan varhaisvaiheista voi esittää kuin arvailuja. Paleoantropologit Richard Leakey ja Roger Lewin (1978) arvelevat, että tarinoita kerrottiin jo metsästäjä–keräilijäyhteisöjen leirinuotioilla päivän töiden päätyttyä. Tarinankerronnalla on oletettavasti ollut tietoa jakava tehtävä, ja sellaisena se on auttanut

ihmisiä selviytymään käytännön elämän haasteista. Tarinoiden voidaan olettaa myös siirtäneen, muovanneen ja vahvistaneen yhteisön moraalia, mikä on eloonjäämisen kannalta välttämätöntä. Lisäksi tarinankerronnalla on ilmeisesti jo varhain ollut myös ”viihteellinen” ja yhteisöä ylläpitävä merkitys. Susan Langer (1953) väittää, että jo ihmislajin varhaisvaiheissa kielenkäytön poeettinen puoli sai vähintään yhtä suuren merkityksen kuin pragmaattinenkin. Poeettinen puhe mahdollisti konkreetteista toimista ja tilanteista irtautuneen symbolisten merkitysten luomisen prosessin.

Tarinankerronta ja tarinoiden kuuleminen liittyvät olennaisesti kahteen ihmislajin ehtojen vaatimuksesta syntyneeseen erityispiirteeseen. Ensinnäkin inhimilliselle tietoisuudelle on ominaista kyky muodostaa skenaarioita, kuvia mahdollisista tulevaisuuksista. Tämä luo pohjan suunnitelmalliselle toiminnalle. Mahdollisuuksien hahmottaminen edellyttää kykyä ajatella asioita ja tapahtumakulkuja, jotka eivät ole välittömästi läsnä (Alexander 1990; Jaynes 1978). Tarinat harjoittavat ihmistä juuri tässä kuvittelussa. Toisaalta ihmisen elämälle on ominaista sosiaalisen elämän monimutkaisuus. Ihmisten on kyettävä aavistamaan toistensa intentioita ja mielen liikkeitä (Alexander 1990). Myös tämän taidon kehittämisessä tarinoiden kuulemisella voidaan olettaa olleen keskeinen merkitys.

Tarinat ja yhteiskunnallis-kulttuurinen kehitys

Seuraavassa tarkastelen tarinallista kiertokulkua historiallisena prosessina, jossa sosiaalisen tarinavarannon muutokset ja ihmisen tilanteissa tapahtuneet muutokset ovat antavat aineksia sisäisen tarinan muutoksille.

Tarinallisuuden historiaa koskeva katsaus rajautuu koskemaan länsimaista kulttuuria. Katsaus etenee teemoittain. En ole halunnut erottaa historiassa erilaisia kausia (esimerkiksi traditionaalinen, moderni, postmoderni kausi; vrt. McLeod 1997), koska vaiheistus korostaisi mielestäni tarpeettoman voimakkaasti aikakausien erilaisuutta. Pikemmin haluan kuvata historiaa pitkien kehityskulkujen yhteenkietoutumana; monet nykykulttuurille ominaiset ilmiöt juontavat juurensa jo vuosisatojen, jopa vuosikymmenten, takaa.

Tarinoiden historiallinen kehitys

Niin tarinoiden vallitsevassa esitysmuodossa, niiden sisällössä kuin niiden kulttuurisessa paikassakin voidaan länsimaaisessa kulttuurissa erottaa pitkiä kehityslinjoja, joiden yleinen suunta näyttää olevan kohti tarinoiden tulkinnanvaraistumista ja moninaistumista. Tarinat ovat menettäneet kyseenalaistamattomuuttaan ja niiden luonne vaihdettavina todellisuuden tulkintoina ja itsessäänkin monitulkintaisina on korostunut.

Tarinoiden *esitysmuodon* suhteen voidaan kulttuurikehityksessä erottaa kaksi historiallista kautta, suullinen ja kirjallinen (Ong 1982, Olson 1990). Suullisessa kulttuurissa tarinoita säilytettiin kertojien mielessä. Ne olivat usein runomuotoisia ja niitä kerrottiin laulaen. Kertominen liittyi kiinteästi sosiaalisiin, yhteisöllisiin tilanteisiin. Kertoja ei ollut tarinan tuottaja, vaan ainoastaan sen välittäjä. Koska tarinan alkuperä oli tuntematon, se näyttäytyi vastaansanomattomana totuutena – runomuotoisten tarinoiden katsottiin usein olevan jumalallista alkuperää (Jaynes 1976, 362–363). Kirjalliseen kulttuuriin siirtyminen on muuttanut syvälekkävästi tarinoiden tuottamisen ja vastaanoton prosesseja (Ong 1982). Tarinan tallennus kirjalliseen muotoon on vapauttanut kertojan muistamisen tehtävästä uutta luovaan rooliin. Irtautuminen muistin ja kerrontatilanteen asettamista rajoista on tehnyt mahdolliseksi entistä laajakaarisemman juonenrakennuksen.

Tarinoiden vastaanoton kannalta kirjalliseen tallennukseen siirtyminen on merkinnyt sitä, että tarinasta on tullut kiinteä teksti, johon on mahdollista ottaa etäisyyttä ja jota voidaan tulkita, analysoida ja arvioida. Koska teksti irtautuu tulkintaa välittävistä kielenulkoisista tulkintavihjeistä, tulkinnan tehtävä siirtyy lukijalle. Tarinan merkitys ei siten enää ole kiinteä, vaan eri lukijat voivat tulkita sen eri tavoilla. (Olson 1990.)

Tarinoita on historian eri vaiheissa kerrottu myös näyttelemällä. Näytelmässä kielellisiä merkityksiä ja niiden tulkintaa täydentävät ei-kielelliset merkit: ilmeet, äänet, esitetyt teot. Rituaalit olivat esikirjallisen kulttuurin näytelmiä; varsinainen teatteri on kirjallisen kulttuurin tuote. Viime vuosikymmeninä keskeisiksi tarinoiden esittämisen väyliksi ovat tulleet elokuvat ja televisio, ja voidaan puhua ”sekundaarisesti suullisesta kulttuurista” (Ong 1982, 11). Tälle esitysmuodolle ominainen todentuntuisuus ja elämysvoimaisuus on saattanut uudestaan vahvistaa vastaanottajien mielikuvaa tarinoista ”totuuksina” – joskin myös harjaannuttanut katsojia säätelemään suhdettaan näkemäänsä (Hietala 1993, 156; Thompson 1995, 213–214). Nykykulttuurille on myös ominaista toden ja fiktion sekoittuminen – televisiosarjojen henkilöitä pidetään todellisina, mutta toisaalta todellista sotaa voidaan pitää ikään kuin tv-ohjelmana (Hietala 1993, 141).

Tarinoiden *saatavuuden* laajeneminen on oma kehitysprosessinsa. Kulttuurien väliset kontaktit, kirjapainotaidon kehittyminen, kansankielisen kirjallisuuden synty, kirjallisuuden levityksen voimistuminen sekä lukutaidon yleistyminen ja viimeisimpänä sähköisen joukkotiedotuksen lisääntyminen ovat kaikki prosesseja, jotka ovat tuoneet entistä suuremman tarinoiden määrän entistä laajempien ihmisjoukkojen ulottuville. Tarinatarjontaa on myös sisällöltään moninaistunut. Varhaisemmissa kulttuurin vaiheissa eli rinnakkain useita suhteellisen itsenäisiä ja muuttumattomia, tyylillisesti ja maailmankuvaltaan sekä kuulijakunnaltaan yhtenäisiä kertomustraditioita – esimerkiksi eri kansojen mytologiat, kansansatuperinne, kristillinen traditio ja antiikin kirjallisuus. Nykyisessä tarinatarjonnassa eri traditioiden tarinat ovat esillä rinnakkain ja toisiinsa sekoittuneina (vrt. Ricoeur

1984, 69). Nykyajan ihmiselle on siten tarjolla valtava määrä tarinallisia identiteettimalleja – niin suuri, että voidaan puhua symbolisesta ylikuormituksesta (Thompson 1995, 216).

Vastaanottajien suhde kertomuksiin on kirjalliseen kulttuuriin siirtymisen myötä muuttunut vähitellen yhä yksityisemmäksi ja sisäisemmäksi (Ong 1982, 158.) Suullisessa kulttuurissa tarinoiden kuuleminen oli sosiaalinen tapahtuma ja alkuvaiheen kirjallisessakin kulttuurissa kirjoja luettiin ääneen. Sitä vastoin nykyaikainen kirjojen lukeminen on tyypillisesti yksinäistä, äänetöntä kirjallisen tekstin vastaanottoa, jossa on mahdollista pysähtyä pohtimaan, palata takaisin ja hypätä eteenpäin. Lukijalla on mahdollisuus valita itse mitä tarinoita hän haluaa lukea. Kaikki tämä luo aiempaa henkilökohtaisemman suhteen tarinoihin.

Tarinoiden *sisällön* suhteen voidaan länsimaisen tarinankerronnan historiassa havaita painopisteen siirtymä ”toiminnan maisemasta” ”tietoisuuden maisemaan”⁷ (Feldman ym 1990; Scholes & Kellogg 1966, 165–177). Esimerkiksi perinteiset kansansadut kertovat tapahtumia ja kuvaavat toimintaa, kun taas modernissa kertomakirjallisuudessa painopiste on siirtynyt henkilöiden tietoisuuden, tunteiden ja ajatusten kuvaamiseen. Tähän samaan prosessiin liittyy myös henkilöhahmojen ristiriitaistuminen ja syventyminen: suullisessa ja varhaisessa kirjallisessa traditiossa henkilöhahmot olivat sosiaalisten tyyppien edustajia, mutta vähitellen näiden tilalle on tullut psykologisesti kompleksisempia, kehittyviä ja toiminnaltaan ennustamattomia yksilöitä (Auerbach 1992; Bahtin 1986, Rorty 1976, Ong 1982). Toinen kaunokirjallisuudessa, etenkin romaanitaiteessa esiintyvä pitkä kehityslinja on kerronnan dialogisuuden korostuminen: yksiäänisen, yhtä totuutta edustavan tarinan rinnalle on noussut moniääninen, useita rinnakkaisia perspektiivejä esiintuova kerronta. Dialoginen kerronta esittää todellisuuden monitulkintaisena ja avoimena (Bahtin 1991, Kristeva 1993) ja kuvaa tapahtumia ruohonjuurilta käsin. Kolmas kaunokirjallisuuden sisällöllinen kehityssuunta on ollut tarinoiden juonien moninaistuminen ja lopulta pyrkimys irrottautua kokonaan juonellisen kerronnan konventioista (Brooks 1984).

Omaelämäkerrallisen kirjallisuuden synty on luonut välittävän kategorian fiktiivisen tarinan ja reaalisen elämän välille. Omaelämäkerralle on ominaista kertoa kirjoittajan elämästä subjektiivisesta näkökulmasta. Vaikka omaelämäkertoja on kirjoitettu jo antiikin ajoista lähtien, 300–400-luvulla eläneen kirkkoisä Augustinuksen ”Tunnustuksia”-teosta pidetään nykyaikaisen omaelämäkerran pioneerinä. Omaelämäkertojen kirjoittaminen yleistyi voimakkaasti 1600-luvulta lähtien, minkä katsotaan heijastavan länsimaisen yksilöä ja yksilön sisäisyyttä korostavan käsityksen yleistymistä (Olney 1980). Nykyisin omaelämäkerrat ja muut reaalista ihmisistä kertovat tarinat ovat ehkä suosittumia kuin koskaan (Ryan 1998); elämäkertoja eivät kirjoita ainoastaan tunnetut ja merkittävät henkilöt,

⁷ Termit ovat peräisin Jerome Brunerilta (1986). Hän katsoo, että tarinalle on ominaista juuri kaksoismaisema, eli se kuvaa yhtäältä reaalisia tapahtumia ja toisaalta toimijoiden intentioita ja tunteita.

vaan myös ”tavalliset ihmiset”, etenkin sellaiset, jotka ovat kokeneet erityisen dramaattisia elämäntapahtumia.

Tarinoiden merkitys moraalien välittäjänä on aikojen kuluessa muuttunut. Perinteisesti tarinoilla on ollut moraaliperinnettä siirtävä tehtävä. Eksplisiittisen opettavaiset tarinat sisältävät myös metatason opetuksen siitä, että tarinoilla on sanoma, joka on metaforisesti sovellettavissa omaan elämään. Lapsia on perinteisesti kasvatettu satujen tarjoamien mallien ja varoittavien esimerkkien avulla. Nykyajan lastenkirjallisuudessa pyritään kuitenkin usein pikemmin rikkomaan kuin vahvistamaan perinteisiä moraaliasetelmia; esimerkiksi vanhojen tarinoiden uusversioissa opetus saatetaan kääntää pääläelleen. Myös aikuisille tarkoitetussa fiktiossa moraalinen opettavaisuus on ollut keskeistä; vasta 1700-luvulta lähtien se on väistynyt (Mäkinen 1997, 36), ja tilalle on tullut moraalisten kysymysten pohdinta fiktion ”laboratoriossa”. Nykyisten tarinoiden moraalinen opetus on ehkä usein se, ettei valmista moraalialia olekaan.

Myös tarinoiden paikka kulttuurin kokonaisuudessa on historian myötä muuttunut. Esimoderneissa yhteiskunnissa tarinat olivat väline, jolla ihmiset tekivät maailmaa ymmärrettäväksi ja merkitykselliseksi ”pikemmin sielulle kuin järjelle” (Parry & Doan 1994,1). Suuret myytit ja uskonnolliset kertomukset tarjosivat kyseenalaistamattoman ymmärryksen kehyksen, jota erilaiset pienemmät tarinat heijastelivat. Kullakin kulttuurilla oli oma tarinallinen traditionsa, jonka sen jäsenet omaksuivat. Modernissa kulttuurissa tarinat ovat joutuneet marginaaliin ja lapsipuolen asemaan. Modernin ajattelun pyrkimys on ollut löytää nimenomaan välineellistä järkeä palveleva totuus, joka olisi riisuttu tarinoille ominaisesta monitasoisuudesta ja moraalisuudesta. Kuitenkaan tarinat eivät ole menettäneet merkitystään ja potentiaaliaan arkielämän ymmärrysvälineinä. (MacIntyre 1981, 210–211.) Itse asiassa moderni kulttuuri pohjautuu itsekin tarinaan, edistyksen myyttiin, jonka moraalina on ollut ajatus rationaalisen ajattelun ja siihen nojaavan tieteen ja teknologian voimasta johtaa ihmiskuntaa yhä parempaan maailmaan. Tässä mielessä moderni ajattelu on ollut jatkoa yhden valtatarinan perinteelle. Edistyksen myytin romahtamisen sanotaan merkinneen viimeisenkin ”suuren tarinan” murenemistä (Lyotard 1985) ja suuria tarinoita koskevan epäluottamuksen vahvistumista. Nykyiselle ajalle on ominaista ajattelun ja elämän tarinallisuutta koskevan tietoisuuden kasvu (Ryan 1998), josta yksi ilmentymä on juuri narratiivinen tutkimus. Myös populaarissa joukkotiedotuksessa tarinan käsite on saanut vahvan sijan (vrt. Mishler 1995), ja sen myötä on yleistynyt tietoisuus siitä, että tapahtumia voidaan tulkita monilla tavoilla, niistä voidaan aina kertoa useita erilaisia tarinoita.

Elämäntarinan luomisen haaste

Tarinallisen kehityksen toinen puoli länsimaisessa historiassa ovat olleet ne ihmisten tilanteissa tapahtuneet muutokset, jotka ovat tuottaneet entistä voimakkaampi haasteen luoda yksilöllinen, omaan kokemukseen ankkuroitua elämäntarina. Traditio

ja yhteisön rakenteet eivät entiseen tapaan määrittele yksilön elämäntapaa, eivätkä yhteiset uskomusjärjestelmät tarjoa auktoriteettia yksilöllisten valintojen perusteeksi.

Länsimaisessa kulttuurissa individualismilla, yksilön korostuksella on pitkälle ulottuvat juuret. Yksilön arvoa on korostettu jo Länsi-Euroopan esikristillisissä mytologioissa, ja kristinuskon maailmankuva on jo alunperin ollut yksilöä korostava (Campbell 1993, 77–78). Myöhempi yhteiskuntahistoriallinen, taloudellinen ja poliittinen kehitys on vahvistanut individualistista ideologiaa (Lukes 1973). Individualismi on voimistanut yksilölle asettuvaa haastetta vastata kysymykseen ”kuka minä olen?” ja yhtäältä löyhentänyt, toisaalta määrällisesti lisännyt kiintopisteitä, joiden varassa tuo määrittely on mahdollista tehdä.

Keskeinen osa yksilöllistymisprosessia on, että ihmisen elämän mahdollisuudet määräytyvät yhä vähemmän hänen sosiaalisen asemansa, yhteisöjen ja traditioiden sanelemista ehdoista. Ihmiselle avautuu yhä laajempi (joskaan ei tietenkään täysin avoin) valinnan mahdollisuuksien kenttä. Anthony Giddens (1991) väittää, että myöhäismodernissa yhteiskunnassa yksilölle asettuu jatkuvan itsensä luomisen, ”refleksiivisen minäprojektin” toteuttamisen haaste. Refleksiivisessä minäprojektissa on kyse muuttuvan mutta silti suhteellisen yhtenäisen elämäntarinan luomisesta maailmassa, joka vaatii jatkuvaa valintojen tekemistä erilaisten elämäntapavaihtoehtojen välillä. Paitsi reaalista elämäntapaa koskevat valinnat, myös niitä ohjaava moraalinen perusta on yksilöllistynyt. Yhä korostuneemmaksi on tullut ajatus, että ihmisen moraalinen lähde, hänen elämäntapavaihtoehtojensa peruste, on yksilön sisällä. Charles Taylor (1995) kuvaa tämän ajatuksen hallitsemaa kulttuuria ”autenttisuuden kulttuuriksi”.

Edelliseen liittyvä kehityslinja on yhteisöllisen toiminnan ja sitä kantavien kollektiivisten tarinoiden merkityksen väheneminen. Yhteisö (tai ryhmä) voidaan määritellä joukoksi ihmisiä, jotka jakavat yhteisön tavoitetta koskevan tarinan ja pyrkivät toteuttamaan sitä (Carr 1986, 147–152, Fischer 1997). Yhteisöön liittymisen kautta ihmisen on mahdollista nauttia oma yksilöllinen tarinansa laajempaan kokonaisuuteen. Eri kansojen ikivanhat myytit kertovat tarinoita ”meistä” ja ”meidän paikastamme” maailmassa (esimerkiksi israelilaiset ”valittuna kansana”). Uskonnolliset, aatteelliset ja poliittiset liikkeet ovat tarjonneet voimakkaita yhteisötarinoita, joihin yksittäiset ihmiset ovat voineet liittyä. Nykymaailmassa tällaisten tarinallisten yhteisöjen merkitys on vähentynyt, mutta ei suinkaan kadonnut; vieläkin perhe, erilaiset yhteiskunnalliset liikkeet, uskonnolliset ryhmät samoin kuin erilaiset organisaatiokulttuurit (Kunda 1992), tiimit ja joukkueet sekä emotionaalis-ekspressiiviset ”heimot” (Maffesoli 1988) ja ”liitot” (Hetherington 1998) tarjoavat ihmisille yhteisöllisiä kehyksiä, joihin he voivat liittää oman yksilöllisen tarinansa. Toisin kuin perinteisille yhteisöille, näille on kuitenkin ominaista valinnaisuus: ihmisen on mahdollista itse päättää, mihin kollektiivisiin tarinoihin hän sitoutuu.

Eräs yksilökorostuksen uudella ajalla kehittynyt ulottuvuus on yksilön ainutkertaisuuden ja erilaisuuden nouseminen erityiseksi arvoksi (Weintraub 1978).

Tämä nostaa ihanteeksi uniikin, muista poikkeavan elämäntarinan luomisen⁸. Ihanne puolustaa erilaisuuden rikkautta, mutta voi johtaa myös itseisarvoiseen erottautumiseen tai illutoriseen yksilöllisyyteen (vrt. Kiianmaa 1996), jossa samanlaisuutta toisten kanssa ei haluta nähdä.

Modernin palkkatyöyhteiskunnan synty on käynnistänyt prosessin, jossa ihmisen eri elämänpiirit, etenkin työ ja perhe-elämä, yksityinen ja julkinen, ovat eriytyneet toisistaan. Tätä prosessia on viime vuosikymmeninä voimistanut liikkuvuuden lisääntyminen sekä sosiaalisten verkostojen laajeneminen ja hajautuminen (Gergen 1991). Näin yksilölle on syntynyt mahdollisuus kehittää useita ”sosiaalisia miniä” (James 1913, 79–81) ja toisistaan erillisiä tarinallisia projekteja. Eri tarinoiden yhteensovittaminen ja tarinallisten projektien priorisointi on yhä vaikeutuva haaste ainakin niille, jotka haluavat säilyttää kokemuksen minuuden yhtenäisyydestä (McAdams 1995, 118–122).

Yksi tarinalliseen kiertokulkuun jännitettä luonut pitkä kehitysprosessi on ollut sisäisen tarinan ja ulkoisen minäkertomuksen eriytyminen (Baumeister 1997; Jaynes 1996). Sen tuloksena sosiaalisia pyrkimyksiä palveleva ulkoinen kertomus ja itselle kerrottu toimintaa ohjaava sisäinen tarina eivät välttämättä lankea yhteen. Tämän taustalla on sellaisten yhteiskunnallisten käytäntöjen yleistyminen, joissa toisilleen vieraat ihmiset kohtaavat toisiaan. Näissä tilanteissa toisen petkuttaminen on sekä mahdollista että usein myös hyödyllistä. Nykyculttuurissa, jossa ihmiset joutuvat jatkuvasti luomaan uusia kontakteja, strategiset minäesitykset ovat tulleet erityisen tärkeiksi.⁹ Tämän vastapainona ”avautuminen”, sisäisen tarinan vilpittömän ilmaiseminen toiselle, on tullut keskeiseksi läheisten ihmissuhteiden tunnusmerkiksi ja luottamuksen perustaksi (Giddens 1990, 121).

Minuutta koskevien uskonnollisten, filosofisten ja psykologisten käsitysten kehitys on kietoutunut yhteen yhteiskunnallisten taloudellis-poliittisten muutosten kanssa. Keskeinen kehityslinja länsimaisessa ajattelussa on ollut ”sisäisen minuuden” merkityksen korostuminen. Ajatus sisäisen minän merkityksestä on ollut kristinuskon ominaispiirre jo alusta lähtien, mutta erityisen voimakkaasti se on korostunut Augustinuksen vaikutuksesta. Sisäisyyden merkitystä koskevan ajattelun kehityksessä voidaan erottaa kaksi päälinjaa. *Järjen* arvoa korostava käsitys juontuu Platonin ajattelusta, ja sen keskeisiä edustajia ovat olleet John Locke, Descartes ja Adam Smith. Tämä ajatussuunta näkee minuuden ytimenä ja moraalin lähteenä rationaalisen minän, joka kykenee ottamaan etäisyyttä luonnonvoimaisiin impulsseihin ja hallitsemaan niitä. Toinen, *tunteen* merkitystä korostava romanttinen ajatuslinja, jotka edustavat mm Jean-Jaques Rousseau ja Johann Gottfried Herder, näkee tunteet moraalin lähteenä. Sen mukaan ihmisen on kuunneltava tunteitaan ja

⁸ Vastaava ainutkertaisuuden ja uutuuden korostus muotoutui kirjallisuudessa samoihin aikoihin paljolti kirjapainotaidon myötä (Ong 1982, 133).

⁹ Sosiaalipsykologian interaktionistisen perinteen kiinnostus minän esittämisen keinoja kohtaan (esim. Goffman 1959/1990) voidaan nähdä tämän kehityslinjan tuotteeksi.

oltava uskollinen moraaliseen intuitiolleen. Niin erilaisia ja jopa vastakkaisia kuin nämä minuuden luonnetta koskevat ajatuslinjat ovatkin, niille on yhteistä ajatus siitä, että ”totuus on täällä jossakin” – ihmisen mielen sisällä. Sen mukaan ihminen itse on elämänsä moraalinen auktoriteetti ja sen merkityksen muodostaja. (Taylor 1989; ks. myös Danziger 1997.)

Ajatus sisäisen minuuden merkityksestä on monin tavoin löytänyt tiensä sosiaalisiin käytäntöihin ja ihmisten itseymmärrykseen. Minuus on noussut moraalisen arvioinnin, tarkkailun ja tietoisien muokkauksen kohteeksi. Ripittäytymisen, päiväkirjat, tunnustukselliset omaelämäkerrat ja psykoterapia ovat esimerkkejä sosiaalisista käytännöistä, jotka ovat ohjanneet ihmistä tutkimaan ja kehittämään itseään – prosessi, jota Michel Foucault kutsuu minätekniologioiden kehitykseksi. (Cushman 1995, Danziger 1997.) Reflektoitua sisäistä tarinaa voi pitää juuri tämän prosessin tuotteena. Myös ajatus itsensä löytämisestä ja itsensä toteuttamisesta moraalisena oikeutena ja velvollisuutena on muodostunut keskeiseksi länsimaista elämäntapaa ohjaavaksi periaatteeksi. Tämä autenttisuuden ihanne korostaa sitä, että sisäinen tarina on muodostettava omia tunteita ja moraalista intuitiota kuunnellen. Itsensä toteuttamisen ihanne on kuitenkin saanut myös eettisesti ongelmallisia narsistis-egoistisia muotoja, joissa se nähdään oikeudeksi toteuttaa ”omaa juttua” muista ihmisistä piittaamatta. (Taylor 1995.)

Nykyiseen länsimaiseen minäkäsitykseen kuuluu tärkeänä osana myös ajatus, että ”minä” ei ole itselleenkaan täysin näkyvä, vaan että osa psyykeä pakenee tietoista reflektiota. Jo 1500-luvulla puritaanit nostivat esiin ajatuksen, että ihminen voi pettää itseään ja kuvitella tekonsa ja ajatuksensa suotuisammiksi kuin ne todellisuudessa ovat (Baumeister 1997). Tällä vuosisadalla psykoanalyttinen ajattelu on haastanut ihmisiä pohtimaan missä määrin heidän tietoinen käsityksensä itsestään, motiiveistaan ja arvoistaan on vain tiedostamattomien psyykkisten voimien kulttuurisesti hyväksyttävään muotoon puettu valepuku. Eksistentiaalisessa traditiossa nähdään ”epäautenttinen oleminen” (Heidegger 1927/1978,268) tai ”huonon uskon” (Sartre 1943/1982) vallassa eläminen itsepetoksena, jossa ihminen välttää oman eksistenssinsä määrittelemättömyyden kohtaamista tarrautumalla ulkokohtaisesti kulttuurissa vallitseviin ajattelutapoihin. Nämä ajatusmuodot haastavat ihmisen luomaan reflektoitua tarinaansa kuunnellen omia tunteitaan.

Viime vuosina koko yllä kuvattu länsimainen minäkäsitys on joutunut kritiikin kohteeksi. Postmodernissa sosiaalipsykologiassa korostetaan, että moderni länsimainen ajatus yksilöllisestä, yhtenäisestä ja autonomisesta sisäisestä minuudesta on vain yksi jäsenystapa muiden mahdollisten joukossa. Modernia minäkäsitystä pidetään postmodernissa ajattelussa eettisesti ongelmallisena. Sen tilalle esitetään omaksuttavaksi relationaalinen ja dialoginen käsitys ihmisestä; siinä ihmisyyden nähdään toteutuvan ihmisten välisyytenä eikä sisäisyytenä (de Peuter 1998, Gergen 1997a, Sampson 1993). Postmodernissa terapiassa tätä uudenlaista ihmiskäsitystä pyritään tuomaan asiakkaiden ymmärrysvälineeksi (esim. Gergen & Kaye 1993, McLeod 1997).

Tarinallisuuden yhteiskuntahistoriallinen kehitys voidaan siis tiivistää kahdeksi toisiinsa nähden jännitteiseksi kehityslinjaksi. Yhtäältä elämänvalintojen yksilöllistyminen ja moraalisten auktoriteettien hiipuminen vaativat ihmistä luomaan itselleen oman elämäntarinan, jonka mielekkyyteen hän itse voi uskoa. Samalla tarinallisten mallien vastaansanomaton uskottavuus ja lumo on monella tasolla romuttunut ja niiden vaihdettavuus ja tulkinnanvaraisuus on korostunut, ja tarinalliset yhteisöt ovat hajonneet tai merkitykseltään keventyneet. Tämä voidaan nähdä vapautumisena vallitsevien myyttien ikeestä ja elämän pohdinnan välineistön rikastumisena. Toisaalta tulkinnanvaraisuutta voidaan pitää elämän mielekkyyden kokemiseen kohdistuvana uhkana: mikään tarina ei ole varma, kyseenalaistamaton tai lopullinen. Ihminen joutuu rakentamaan elämäntarinansa tietoisena siitä että tuo tarina on aina vain yksi monien mahdollisten joukossa.

Tarinallinen yksilönkehitys

Vygotskin mukaan biologinen ihmisyksilö kehittyy inhimilliseksi olennoiksi omaksumalla sen kulttuurisen perimän, jonka keskelle hän syntyy. Omaksuminen tapahtuu vuorovaikutuksessa kehityksessä pitemmällä olevien ihmisten kanssa.

Tässä prosessissa keskeistä on kielellisten merkitysten kehittyminen. Tarinallisten merkitysten omaksumista voidaan pitää yhtenä, ehkä perustavanlaatuisena yksilön kulttuuristumisen osana.

Vygotskin mukaan ratkaiseva kehitysaskel lapsen psyyken kehityksessä on sisäisen puheen kehittyminen (Vygotsky 1962, 44). Lapsi käyttää aluksi kieltä vain kommunikointiin toisten kanssa, mutta vähitellen hän oppii käyttämään sitä myös oman ajattelunsa välineenä. Näin alunperin ulkoinen prosessi siirtyy, muuntuu, psyyken sisäiseksi prosessiksi. Sisäisen puheen tehtävä on omien psyykkisten prosessien ja toiminnan ohjaaminen. (Vygotsky 1962, 131–136.) Vygotskin ajatusta ulkoisen ja sisäisen puheen suhteesta voidaan soveltaa myös kertomuksen ja sisäisen tarinan välisen suhteen hahmottamiseen. Myös tarinoita kuullaan ensin muiden kertomina, sitten niitä opitaan kertomaan itse, ja lopulta tarinallista muotoa kyetään käyttämään myös oman ajattelun välineenä ja toiminnan ohjaajana.

Vygotski toteaa, että kielellisellä ajattelulla on kaksi juurta: ei-kielellinen ajattelu ja ei-älyllinen kommunikaatio (Vygotsky 1962, 44). Nämä alemman tason psyykkiset funktiot kehittyvät luonnollisesti, ilman kulttuurista välitystä. Myös tarinallisen ajattelun taustalta on mahdollista löytää luonnollisesti kehittyvä ajattelu-muoto. Daniel Stern (1995, 88–93; ks. myös Bruner 1990) väittää, että jo kehityksen ei-kielellisessä vaiheessa lapselle muodostuu ”protonarratiivinen kehys”, jonka avulla hän jäsentää intersubjektiveja tapahtumasarjoja tavoitteiden, toiminnan, jännitteen syntymisen ja purkautumisen muodostamaksi kokonaisuudeksi. Tällainen tarinallinen muoto on ladattu voimakkailla tunteilla: tarpeen kokemisella, sen tyydyttämisen odotuksella, pettymyksellä tai tyydytyksellä, ja näin se liittyy yhteen

tapahtumaskeeman ja tunneskeeman. Stern väittää, että jo alle puolivuotiaalla vauvalla on alkeellinen kyky erottaa itsensä muista, kokea itsensä toimijana ja käyttää välineitä (itkua tai hymyä) tavoitteidensa saavuttamiseen – nämä muodostavat yhdessä tarinallisuuden perusrakenteen.

Lasten parin vuoden iässä alkava ilmeinen intohimo kuulla tarinoita kumpuaa heidän halustaan ymmärtää ja tutkia sosiaalista maailmaa (Dunn 1988, 144–148). Kertomuksia kuulemalla lapsi voi eläytyä moniin sellaisiin tapahtumasarjoihin, joissa hän ei itse ole osallisena. Näin hän saa käsityksen erilaisiin tilanteisiin liitetystä kulttuurisista odotuksista, säännöistä ja arvostuksista sekä oppii ymmärtämään toisten ihmisten tunteita, aikomuksia ja uskomuksia. Tarinoilla on siten keskeinen merkitys lasten saattamisessa kulttuurinsa jäseniksi. Kuten Alasdair McIntyre (1981, 201) toteaa: ”Jos jätät lapsen ilman tarinoita, jätät hänet ilman käsikirjoitusta, ahdistuneeksi änkkyttäjäksi niin teoissaan kuin puheessaan.” Eivätkä lapset jää ilman tarinoita; vuorovaikutuksessa aikuisten kanssa, katsoessaan televisiota ja leikkiessään keskenään lapset kuulevat lukuisia tarinoita joka päivä.¹⁰

Lapsilla korostuu tarinoiden tehtävä maailman ”kesyttäjänä” tai ”lievittäjänä” (Bruner 1990). Tarinat lisäävät tapahtumien ymmärrettävyyttä sijoittamalla odotuksenvastaisen tapahtuman osaksi tarinallista järjestystä. Lapsille kerrotaan onnellisesti päättyviä tarinoita, jotka ovat myös emotionaalisesti lohdullisia: ne vakuuttavat, että maailmassa vastaantulevat vaarat ja vastoinkäymiset lopulta voitetaan, että paha saa palkkansa ja ristiriidat ratkeavat. Sadut voivat myös auttaa lasta käsittelemään omia emotionaalisia jännitteitään. (Bettelheim 1984.)

Lapsi oppii jo varhain käyttämään tarinankerrontaa sosiaalisiin päämääriin. Hän huomaa, että kerronnan avulla voi vangita toisten huomion, hakea läheisyyttä toisiin ja selittää parhain päin norminvastaisia tekojaan (Dunn 1988). Näin hän oppii osallistumaan sosiaalisiin käytäntöihin, joissa tarinallisilla tulkinnoilla on keskeinen merkitys.

Tarinoiden kuulemisen myötä lapsen mieleen muodostuu abstrakteja tarinallisia malleja, joiden avulla hän pystyy seuraamaan, toistamaan ja tuottamaan kertomuksia (Mancuso 1986). Tällaisen ”narratiivisen kieliopin” kehittyminen sekä edellyttää että edistää tapahtumien välisten syy–seuraussuhteiden ymmärtämistä. Erityisen vaativaa on oppia ymmärtämään ihmisten intentioiden, tunteiden ja uskomusten merkitystä syiden ja seurausten ketjuissa (Astonington 1990).

Lapsi käyttää jo varhain tarinankerrontaa myös oman kokemuksensa jäsentämiseen. Esimerkiksi Jerome Bruner (1990) kuvaa, miten tutkijoiden seuraama parivuotias Emily kertoi itselleen tarinoita päivän tapahtumista. Kyse ei ollut pelkästään tapahtumien raportoinnista, vaan pyrkimyksestä saattaa tapahtumat, tunteet ja uskomukset yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, jossa asiat liittyvät toisiinsa

¹⁰ Bruner (1990,82–83) kertoo Peggy Millerin tutkimuksesta, jossa nauhoitettiin baltimorelaisen gheton lasaten kuulemia tarinoita: yhdessä nauhoitetussa keskustelutunnissa oli keskimäärin 8.5 tarinaa.

syinä ja seurauksina. Tämä ”itselle kertominen” vastaa Vygotskin kuvaamaa egosentristä puhetta, joka on sisäisen puheen esiaste.

Omaa elämää koskevien tarinoiden tuottamisella on keskeinen merkitys lapsen minuuden kehittymisessä. Katherine Nelson (1997) toteaa, että ”minuus löytyy ajasta”: minätietoisuus käsittää itsen näkemisen menneisyydessä, nykyisyydessä ja tulevaisuudessa. Aikuiset opettavat lasta muistamaan keskustelemalla tämän kanssa menneistä tapahtumista, ja tämä käynnistää lapsen omaelämäkerrallisen muistin kehittymisen. Vähitellen lapsi oppii itsenäisesti kertomaan elämästään kertomuksia ja rakentamaan merkityksellisistä episodeista yleisen tason elämäntarinaa. Lapsen kertoessa itsestään tarinoita hänelle muodostuu myös käsitys minuuden kerroksisuudesta: minä kertojana ja merkityksen muodostajana erottuu minästä toimijana (Mancuso 1986).

Lapsuudesta nuoruusikään siirtyminen näyttää kirjallisten kertomusten valossa merkitsevän ”tarinallisen viattomuuden” menetystä. Lulu Sunin (1998) tutkimuksessa noin kymmenen vuoden ikäiset lapset kirjoittivat konventionaalisia muotoja noudattavia kertomuksia, joissa oli onnellinen loppu, kun taas 15–18-vuotiaat nuoret kirjoittivat muodoltaan vaihtelevampia ja kokeilevampia kertomuksia, jotka päättyivät useimmiten epämääräisesti tai onnettomasti. Sun päättelee, että nuoret tuovat tarinoihin omia onnellisen tarinan kaavoihin sopimattomia kokemuksiaan ja valmistautuvat kohtaamaan maailman koko ambivalenssissaan ja epävarmuudessaan.

Varsinaisesti toimintaa ohjaavan oman sisäisen tarinan kehitys ajoittuu tarinallisesti orientoituneiden elämäntarinoita tutkijoiden mukaan nuoruusikään. Tämän taustalla voidaan nähdä paitsi kognitiivisten kykyjen kehitys myös ne elämäntilanteen haasteet, joista selviytyminen edellyttää tulevaisuuteen kurkottuvan ja omaa identiteettiä määrittävän tarinan muodostumista. Tähän ikään sijoittuvat esimerkiksi koulutusvalintojen muodostama yksilöllisen identiteetin luomisen haaste, vaatimus pitkäjänteisestä toiminnasta tulevaisuuden tavoitteiden saavuttamiseksi sekä valmistautuminen vakiintuneen parisuhteen ja perheen perustamiseen. Nuoruusiän kehitystä päiväkirjojen valossa tutkinut David Elkind (1974) toteaa, että nuori luo itselleen ja itsestään henkilökohtaisen tarun, jonka päähenkilö hän itse on. Nuoruusiälle on ominaista sellainen egosentrismi, jossa oma minä nähdään tapahtumien keskipisteenä ja jossa omat kokemukset oletetaan ainutlaatuisiksi. Toisaalta keski-ikäisten amerikkalaisten elämäntarinoita tutkinut Dan P. McAdams (1993) toteaa, että nuoruusikään liittyy erilaisten identiteettien ja ideologioiden kokeilu. Tämän perustana on oivallus siitä, että lapsuudessa omaksutut totuudet eivät olekaan ainoita mahdollisia.

Aikuisikään siirryttäessä haasteeksi asettuu sitoutuminen tiettyihin elämänprojekteihin tietoisena siitä, että myös muita vaihtoehtoja on jatkuvasti tarjolla. Tämä edellyttää irtautumista ulkoa annetuista tarinoista ja sellaisen henkilökohtaisen tarinan muodostamista, joka ankkuroituu omiin kokemuksiin, tunteisiin ja moraaliseen intuitioon. Omaksi koetun tarinan pohjalta on mahdollista kantaa vastuu omista teoista ja valinnoista. (Parry & Doan 1994, 46.) Elämänpiirien moninaistuuessa

haasteeksi asettuu myös niihin liittyvien tarinoiden yhteensovittaminen ja priorisointi. Elämänmuutokset puolestaan haastavat luomaan elämäntarinaa uudelleen ja tuottamaan jatkuvuutta eri vaiheiden välille. Haasteeksi asettuu myös oman elämäntarinan sovittaminen toisten ihmisten tarinoihin siten, että tarinat tukevat eivätkä tukahduta toisiaan.

Ulkoinen ja sisäinen puhe — kertomus ja sisäinen tarina

Yllä esitettiin Vygotskin teoriaan pohjautuva tulkinta siitä, miten toimintaa ohjaava sisäinen tarina muodostuu kertomusten kuulemisen ja tuottamisen pohjalta. Vygotskin teoria ulkoisen ja sisäisen puheen suhteesta auttaa myös hahmottamaan sisäisen tarinan ja kertomuksen välistä eroa.

Sisäinen puhe ei Vygotskin mukaan ole vain pään sisälle sellaisenaan siirtynyttä puhetta, vaan sisäistyessään puhe muuntuu monin tavoin. Keskeisen ulkoisen ja sisäisen puheen erottavan piirteen Vygotski hahmottaa lingvisti Jean Paulhanilta omaksumallaan *mielen* ja *merkityksen* erottelulla. Merkitys on tässä jaottelussa käsitteen sosiaalisesti jaettu, suhteellisen pysyvä sanakirjamerkitys, mieli puolestaan on vaihtuva ja kontekstuaalinen. Merkitys on puhtaasti kognitiivinen, mieli puolestaan on myös elämyksellinen ja emotionaalinen. Ulkoinen puhe operoi jaetuilla merkityksillä: tullakseen ymmärretyksi ihmisen on käytettävä sanoja jotka muut ymmärtävät suhteellisen samalla tavalla. Kuitenkin konkreeteissa vuorovaikutustilanteissa ja teksteissä sanat saavat kontekstuaalisia, vaihtelevia mieliä. Sisäinen puhe liikkuu nimenomaan mielen varassa; siitä ovat suurelta osin abstrahoituneet sanan ulkoiset muodot, se on lyhentynyttä ja tiivistynyttä. (Vygotsky 1962, 138–153.)

Samalla tavoin kuin ulkoinen ja sisäinen puhe eroavat toisistaan sekä funktion että muodon suhteen, myös ulkoisen kertomuksen ja sisäisen tarinan välillä on laadullinen ero. Ulkoisen kertomuksen funktio on kommunikaatio toisille. Sen on siis oltava muodoltaan riittävän eksplisiittinen ja täydellinen. Sisäisen tarinan funktio on omien psyykkisten prosessien ja toiminnan ohjaaminen. Koska se on tarina vain ”itseä varten”, sen muoto voi olla hyvin tiivistetty ja idiosynkraattinen.

Vygotski näkee ihmisen psyyken monitasoisena dynaamisena kokonaisuutena. Sen pintatason, joka on lähimpänä ulkoista puhetta, muodostaa sisäinen puhe. Sisäinen puhe on dynaamista liikettä sanojen, merkitysten ja mielen välillä. Seuraava, sisäistä puhetta vielä sisäisempi taso on ajattelu itse, joka ei ole enää lainkaan sidoksissa kielellisiin ilmaisuihin. Ajatus on yhtenäinen kokonaisuus, joka ei kielen tapaan koostu erillisistä sanoista. Mutta psyyken tasot eivät lopu tähän; ajatuksen synnyttää aina motiivi, jolla on perustansa haluissa ja tarpeissa, intresseissä ja emootioissa (Vygotsky 1962, 150).

Eugene Gendlinin ajatukset kokemuksen ja symbolisaation suhteesta ovat läheistä sukua Vygotskin hahmotelmalle merkitysten, mielen ja emootioiden

dynamiikasta. Kokemus (tunne) on Gendlinin käsitteistössä ei-käsitteellinen, kaikessa ajattelussa ja toiminnassa läsnäoleva, vakuuttava ”tämä”. Kokemuksen ja symbolin kohtaamisesta syntyy koettu merkitys (Vygotskin termein ”mieli”).¹¹ Gendlin (1962, 5) toteaa, että ”symbolisaatio ilman tunnetta (feeling) on tyhjä, ja tunne ilman symbolisaatiota on sokea”. Kokemus voi saada loputtomasti erilaisia symbolisia tulkintoja, ja luovat tulkinnat voivat muuttaa sitä. Olennaista kuitenkin on, että tulkinnan on tunnettava omalta, symbolin on kohdattava kokemus. Gendlinin jäsenitys johdattaa näkemään, miten sisäinen tarina ankkuroituu subjektiiviseen kokemukseen. Symbolisella tasolla tapahtuva merkitysten liike tulee ”omaksi” vain silloin kun se muuttaa *koettua* merkitystä. (Vrt. myös Kerby 1991, 50,97)

Sisäisen tarinan muodostuminen on monin tavoin luova prosessi. Jo sosiaalisen tarinamallin siirtäminen omaan tilanteeseen on heuristinen tapahtuma (vrt. Robinson & Hawpe 1986). Sisäisessä tarinassa, etenkin mielen tasolla tapahtuvassa prosessissa, tarinallisia aineksia on mahdollista edelleen muuntaa ja yhdistellä uutta luovalla tavalla.

Sisäinen tarina on siis yksilön mielen sisäinen, sosiaalisesta vuorovaikutuksesta ja kulttuurista juontuva, mutta yksilölliseen kokemushistoriaan ankkuroituva, luova ja muuttuva elämäntilanteen jäsenitysprosessi, joka kytkeytyy motiiveihin ja emootioihin.

Sisäinen tarina ei ole ihmisen mielessä eksplisiittisenä ja koherenttina kokonaisuutena, vaan usein hyvinkin idiosynkraattisena, tiivistyneenä ajattelun muotona ja elämäntilanteiden tulkinnan tapana (Novitz 1997). Sisäisen tarinan muotoileminen ulkoiseksi kertomukseksi vaatii ajatuksen muuntamista merkitykseksi ja merkityksen ilmaisemista sanoilla tai muilla merkeillä. Kertomus välittää kokemuksia paitsi eksplisiittisten merkitysten myös epämääräisempien metaforisten, tyylillisten ja rytmisten piirteidensä kautta sekä kertomuksen kokonaisuuden ilmaiseman ajatuksen välityksellä (Vygotsky 1971, Kristeva 1993, Teasdale 1993). Näin sen voi ajatella kommunikoivan juuri sisäisen puheen mieliä.

¹¹ Tämä ajatus muistuttaa Julia Kristevan käsitystä symbolisen ja semioottisen suhteesta. Kristeva tekee eron kielen symbolisen (kulttuurisen) ja semioottisen (luonnonvoimaisen) tason välillä ja katsoo, että ”puhuva subjekti” syntyy näiden vuorovaikutuksessa. Tarinallinen merkityksenanto voidaan Kristevan termein nähdä poeettiseksi prosessiksi, jossa symbolinen ja semioottinen kohtaavat. Tarinalle ominainen metaforisuus ja sen esityksen esteettiset ominaisuudet kytkevät sen semioottiseen tasoon. Vygotski ja Gendlin eivät kuitenkaan Kristevan tapaan nojautu psykoanalyttisiin oletuksiin.

5. Sisäisen tarinan muodostuminen

Sisäinen tarina muodostuu ihmisen soveltaessa kulttuurisesta tarinavarannosta ja omasta kokemushistoriastaan ammentuvia malleja omaan yksilölliseen tilanteeseensa ja kokemukseensa ja toimintaansa. Tarkastelen seuraavassa sisäisen tarinan muodostumisehtoja. Erittelen ensin sosiaalisen tarinavarannon tarjoamia kulttuurisia elämän jäsennyksen malleja. Sen jälkeen kuvaan sisäisen tarinan ankkuroitumista yksilölliseen kokemushistoriaan. Seuraavaksi erittelen elävän elämän draamaa sisäisen tarinan koetinkivenä ja haastajana, ja lopuksi tarkastelen kerronnan ja sisäisen tarinan suhdetta.

Sosiaalinen tarinavaranto

Sosiaalisen tarinavarannon tarjoamia tarinallisia malleja voidaan käyttää monin tavoin oman elämän jäsentämisen apuna. Niiden avulla on mahdollista ennakoida miten erilaisissa tilanteissa tyypillisesti käy, sekä tapahtumien että kokemusten tasolla. Tarinoista voidaan saada positiivisia malleja toimintaan ja merkityksenantoon, mutta myös varoittavia esimerkkejä. Tarinat voivat toimia normatiivisesti välittäessään mallia siitä, millä tavalla tiettyssä tilanteessa on kulttuurisesti tavanomaista ja hyväksyttyä asennoitua. Toisaalta tarinat voivat myös olla emansipatorisia, jos ne antavat virikkeitä tarkastella omaa elämää uudesta näkökulmasta.

Länsimainen kulttuurinen tavaratalo tarjoaa ehtymättömän valikoiman erilaisia tarinoita, jotka periaatteessa – mutta vain periaatteessa – kaikki ovat kaikkien käytettävissä oman elämän hahmottamisen apuvälineiksi. Kuitenkin monet seulat välittävät tarinamallin ”valintaa”. Seuraavassa erittelen tarinatarjonnan kirjoja edeten yleisimmältä myyttiseltä tasolta erityisiin konkreettien tilanteiden hahmotusmalleihin.

Yleisimmän tason tarinamallin muodostavat kulttuurin imaginaariset myytit, ”pyhät tarinat”, tiedostamattomat perusjäsennykset (Kearney 1991, Crites 1997). Ne tiedostetaan myyteiksi vasta silloin, kun ne alkavat murtua. Modernin länsimaisen yhteiskunnan myytti on ollut myytti edistyksestä, järjen voittokulusta ja luonnon hallinnasta. Yksilötasolle siirrettynä edistyksen myytti on ilmennyt ajatuksena yksilön elämästä jatkuvana kasvuna ja edistymisenä (Taylor 1989, 105–106).¹² Myös ajatus työstä arvona sinänsä ja yksilön arvon mittana on ollut keskeinen länsimaisen yhteiskunnan myyttinen kulmakivi. Tämän myytin vastavoimana on ollut romantiikan käsitys luonnosta itseisarvona ja ihmisestä pikemmin luonnon osana kuin sen hallitsijana.

¹² Tätä käsitystä vastaava kertomusmuoto on ”bildungsroman,” kasvutarina, jonka juonena on jatkuva yksilöllinen kehitys (esim. Bahtin 1986). Kasvutarinan muoto on ilmeinen sellaisissa omaelämäkerrallisissa jäsennyksissä, joissa erilaiset vastoinkäymisetkin hahmotetaan ”kasvun paikkoina”.

Länsimaisen tarinankerronnan historiassa on hahmotettavissa joukko juonikaavoja, jotka toistuvat yhä uusissa sisällöllisissä asuissa. Joseph Campbell (1973) pitää tällaisena perustavanlaatuisena, lähes universaalina juonikaavana ”sankarimyyttiä”, jossa päähenkilö kohtaa ja voittaa vaaroja ja vastuksia. Northrop Frye (1957) puolestaan on erottanut neljä toistuvaa kaavaa: tragedia, jossa päähenkilön pyrkimykset kariutuvat, romanssi, jossa sankarillinen päähenkilö voittaa uhkaavan vaaran, komedia, jossa yksilön ja yhteisön ristiriita ratkeaa onnellisesti, ja satiiri, jossa vallitsevat arvojäsennykset kääntyvät pääläelleen. Myös nämä juonikaavat tarjoavat tarinallisia malleja oman elämän hahmottamiseen.

Eri kansojen kulttuureissa on omat myyttiset perustarinansa, jotka toistuvat yksittäisten ihmisten omaelämäkerrallisissa hahmotuksissa. Esimerkiksi suomalaisista elämäkertoista on pelkistetty perustarina ”on ollut kovaa, on pakko selviytyä, olen selvinnyt ja olen siitä ylpeä” (Kortteinen 1994). Jari Heinonen (1997) on kiteyttänyt kirjallisuuden ja iskelmäsanoitusten pohjalta suomalaisen kansankulttuurin perusteemoja, joita ovat pienen ihmisen selviytyminen, herraviha, surumielinen kaipuu satumaahan, tarttuminen ohikiitäviin onnenhetkiin sekä rauhan löytäminen kesäillasta järven rannalla. Myyttisiin perusteemoihin turvaudutaan Heinosen mukaan etenkin silloin, kun yhteiskunta on murroksessa.

Kulttuurisessa ”tarinatavaratalossa” on erilliset osastot eri ihmisryhmille: miehille ja naisille, eri ikäryhmille ja eri luokkien edustajille. Kategoriaspesifit tarinat määrittelevät niitä rooli-odotuksia, joita eri asemissa oleviin ihmisiin kohdistetaan ja joihin ihmiset enemmän tai vähemmän mukautuvat. Omalle kategorialle epätyypillisen tarinan omaksuminen elämän malliksi vaatii rajojen ylittämistä sekä suhteessa omiin ajatustottumuksiin että suhteessa muiden odotuksiin. Länsimaisessa tarinastossa sankariroolit on yleensä kirjoitettu miehille. Naisille on perinteisesti tarjoutunut tarinallisia malleja, joissa nainen saa merkityksensä suhteessa mieheen (esim. Weedon 1987, Somers 1994).¹³ Myös moniin ammattiryhmiin, kuten taiteilijoihin (Lepistö 1991) ja sairaanhoitajiin (Henriksson 1998) liittyy voimakkaita myyttejä, jotka ohjaavat sekä niihin kuuluvien toimintaa että muiden ihmisten heihin liittämiä odotuksia.

Julkaistut omaelämäkerrat, aikakauslehtien henkilöjutut, elämäntaidon oppaat ja muu julkisuus tarjoavat tilannekohtaisia mallitarinoita, jotka opastavat suhtautumaan sellaisiin elämän käännteisiin kuin työttömyyteen, sairastumiseen, parisuhteen taitekohtiin ja erilaisten ikävaiheiden saavuttamiseen.¹⁴

Merkittävä välittäjä yksilön ja sosiaalisen tarinavarannon suhteessa ovat erilaiset osakulttuurit ja viiteryhmät, joiden moraalijärjestykseen yksilö sopeutuu. Kullakin osakulttuureilla on oma mallitarinansa, joka määrittelee mitkä ominaisuudet,

¹³ Etenkin parin viime vuosikymmenen aikana on kuitenkin yhä enemmän ilmestynyt sellaisia kulttuurisia tarinoita (elokuvia, tv-ohjelmia), joissa naiseuden perinteisiä rajoja rikotaan (Goldberg 1996, Keyssar 1995). Suomalaisessa kulttuurikuvastossa on jo vanhastaan joukko vahvoja naishahmoja, kuten Louhi, Niskavuoren naiset ja Juurakon Hulda.

¹⁴ Esimerkiksi Kotikatu-televisiosarja on viime vuosina antanut suomalaisille malleja mitä erilaisimpien, vaikka ei ainakaan vielä kaikenlaisten, elämäntilanteiden kohtaamiseen.

toiminnot ja suhtautumistavat ovat sen piirissä arvostettavia (Howard 1991, Fischer 1997, MacIntyre 1981). Perhe on keskeinen tarinallinen yhteisö, jossa lukuisten kertomusten kautta tuotetaan yhteistä merkitysmaailmaa ihanteineen ja tabuineen (Parry & Doan 1994, 70–72). Myös muut yhteisöt tuottavat paikallisia kulttuureja, jotka muovaavat jäsentensä merkityksenantoja (Gubrium & Holstein 1995). Mallitarinoita voidaan löytää esimerkiksi yliopiston oppiainekulttuureista (Ylijoki 1998) ja sosiaalialan työstä (Borgman 1998). Myös sellaisilla väljärajaisemmilla sosiaalisilla muodostumilla kuin poliittisilla sukupolvilla voidaan nähdä olevan oma tarinansa, joka muodostuu yhteisen historiallisen avainkokemuksen ja sen tulkinnan pohjalta (Virtanen 1999).

Oman elämän tulkintaan opastavia tarinamalleja muodostuu usein samanlaisia kokemuksia omaavien ihmisten ryhmissä; tämä voi tapahtua spontaanisti, perinteen voimalla tai tietoisesti ohjatusti. Erilaisten elämän ongelmatilanteiden hallintaan liittyvät terapia- ja oma-apuryhmät tuottavat yhteistä mallitarinaa siitä, miten ongelma tulisi ymmärtää ja miten siitä selvitään (Francis 1997, Steffen 1997, Thune 1977).

Julkisten ja sosiaalisten mallitarinoiden kirjo ei aina tarjoa tyydyttävää, omaan kokemukseen sopivaa tai vapauttavaa mallia oman tarinan muotoilemiselle. Margaret Somers (1994) toteaa, että hämmennyksen, vallan puutteen, uhriksi joutumisen tai jopa hulluuden kokemus voi seurata siitä, ettei oman elämän tapahtumille ja kokemuksille löydy kulttuurista artikulaatiota. Tällöin on usein kyse tapahtumasta, joka on yhteiskunnassa tavalla tai toisella tabu – esimerkiksi keskitysleirikokemuksista (Greenspan 1992), homoseksuaalisesta rakkaudesta (Kaskisaari 1998) tai naisen raivosta (Riessman 1988, Ronkainen 1997). Myös psykoottista kokemusta on vaikea kääntää kulttuurissa ymmärretyn tarinan kielelle (Holma 1999). Toisaalta pelkästään negatiivisten mallitarinoiden esilläolo jonkin tilanteen yhteydessä tuottaa vaikeuksia rohkaisevaa elämänmallia hakevalle. Esimerkiksi työttömille olivat etenkin vielä 1980-luvulla vahvasti tarjolla vain "tragedian" ja "rikostarinan" mallit (liiteartikkeli I).

Sisäisen tarinan yksilöhistoriallinen tausta

Kulttuurisia tarinamalleja ei omaksuta mekaanisesti ja mielivaltaisesti, vaan yksilö seuloa (tietoisesti tai tiedostamattaan) tarjolla olevista malleista ne, jotka hän kokee omikseen, ja muokkaa niitä itselleen sopivaksi. Omaksumis- ja muokkaamisprosessissa kulttuuriset ainekset kutoutuvat omaan henkilöhistorialliseen kokemukseen.

Dan P. McAdams (1993) katsoo, että persoonallisen myytin pohjavireen muodostaa ihmiselle ominainen ”narratiivinen sävy” (narrative tone), jonka juuret ovat syvällä lapsuuden kokemuksissa, mutta joka voi myös voimakkaiden kokemusten myötä muuttua. Narratiivisen sävyn peruslottuvuuksia ovat optimismi ja pessimismi. Optimistisen perussävyn omaava ihminen muovaa sisäistä tarinaansa sen

oletuksen pohjalta, että kaikki kääntyy lopulta parhain päin, kun taas pessimistisesti orientoitunut uskoo hyvien hetkien olevan vain onnettomuuden enteitä. Tämä perusorientaatio ohjaa sitä, minkälaisia tarinallisia malleja ihminen on altis omaksumaan kussakin elämäntilanteessa. Tarinoiden perusjuonityypeistä romanssi ja komedia pohjautuvat optimistiseen sävyyn, tragedia ja ironia pessimistiseen.

McAdams (1993) väittää myös, että ihmisen ”persoonallinen myytti” sisältää yhden tai useamman ”imagon”, myyttisen hahmon, jossa kiteytyy idealisoidussa muodossa ihmisen käsitys itsestään. Imago integroi ihmisen erillisiä rooleja (suhteellisen) yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Esimerkkejä imagoista ovat ”sankari”, ”viisas”, ”prinsessa”, ”huolenpitäjä” – kenties myös sellaiset romantisoitujen negatiiviset hahmot kuin ”luuseri” ja ”renttu”. Imagot omaksutaan kulttuurista; niiden taustalta voidaan löytää arkkityyppejä myyttisiä hahmoja, joiden muunnelmia nykyajankin tarinahahmot ovat. Kerran muodostuttuaan ihmisen minäkuvan aineksiksi imagot ovat suhteellisen pysyviä. Imagossa konkretisoituvat erilaisina yhdistelminä ihmiselämän alituisessa jännitteessä olevat perusteemat: pyrkimys erillisyyteen, autonomiaan ja valtaan (agency) ja toisaalta pyrkimys yhteisyyteen ja läheisyyteen (communion).

Merkittäviä sisäisen tarinan muodostumisen kannalta ovat voimakkaasti mieleen jääneet ydinkokemukset. Ne toimivat prototyyppeinä tarinamalleina, joiden pohjalta elämäntilanteita hahmotetaan. Näitä on eritelty persoonallisuustutkimuksen piirissä Silvan Tomkins (1987), joka on kehittänyt *persoonallisen käsikirjoituksen* käsitteen. Tomkins esittää, että yksilön kokemushistoriassa merkittävät ja perusrakenteeltaan samankaltaiset tunnekokemukset muodostavat abstrahoituja tilanteita koskevia käsikirjoituksia, joiden pohjalta uusia vastaavanlaisia tilanteita tulkitaan. Käsikirjoitus liittyy tunnistettaviksi rakenteiksi sellaisia elementtejä kuin tunteet, tavoitteet, toiset ihmiset ja tapahtumien juonenkulut. Tällä tavoin muodostunut käsikirjoitus on yleensä tiedostamaton ja siksi huomattavan pysyvä. Tomkinsin teorian pohjalta tehdyissä tutkimuksissa on todettu muun muassa, että ihmiset soveltavat samoja käsikirjoituksia sekä oman elämänsä merkittävien tunnekokemusten jäsentämiseen että uusien tilanteiden tulkintaan, ja että depressiivisille ihmisille ovat ominaisia tietynlaiset ihmistenvälisiä kohtaamisia koskevat käsikirjoitukset (Demorest & Alexander 1992, Demorest 1995). Vastavaan tapaan Jefferson Singer ja Peter Salovey (1993) puhuvat elämänsä merkittävistä ”itseä määrittävistä muistoista”. Heidän mukaansa ihminen näkee itsensä niiden tarinoiden (omaelämäkerrallisten muistojen) kautta, jotka nousevat kokemusten joukosta esiin merkittävinä ja toistuvina.

Elävän elämän draama sisäisen tarinan toteuttajana ja haastajana

Ihmiselämä toteutuu ihmisen toimiessa suhteessa siihen tilanteeseen, jossa hän on. Elävän elämän käänneet muodostuvat toimintojen, onnistumisten ja epäonnistumisten,

haasteiden ja vastoinikäymisten, sattumien ja odotuksenmukaisten prosessien suhteissa.

Ihmisen intentionaalinen toiminta voidaan nähdä ”tarinallisena toimintana”, eli sisäisessä tarinassa muodostuvien tulevaisuusvisioiden ohjaamana ja motivoimana. Elämä muodostuu eri laajuisista projekteista: rakkaussuhde, perheen perustaminen, opiskelu, väitöskirjan kirjoittaminen, esiintyminen, osallistuminen kilpailuun jne ovat esimerkkejä sitoutumisista tarinallisiin projekteihin, joilla on oma alkunsa, käänneensä ja päätöksensä. (Carr 1986.)

Kuitenkaan elämä ei ole vain tarinallisten projektien toteutumaa. Toisin kuin fiktiiviset kertomukset¹⁵, elävän elämän tarinat eivät ole vain mielikuvituksen tuotetta eivätkä ”päähenkilönsä” yksinään muotoilemia. Vaikka ihminen on elämänsä päähenkilö ja kertoja, hän on vain osittain sen ”tuottaja” (author) (vrt. Carr 1991, MacIntyre 1981, Ricoeur 1991)¹⁶. Elävän elämän draamassa aikomukset, suunnitelmat ja ennakkoinnit pannaan täytäntöön ja todellisuuden testiin; suunnitelmat toteutuvat tai romuttuvat, teot tuottavat aiottuja ja ei-aiottuja seurauksia.

Odottamattomat tapahtumat luovat haasteen sisäiselle tarinalle. Tämän kirjan liiteartikkeleissa I–IV kuvatut päähenkilön tahdosta riippumattomat elämänmuutokset, työttömäksi joutuminen ja sairastuminen, ovat esimerkkejä tilanteista, joissa uusi tilanne vaatii muotoilemaan sisäistä tarinaa uudelleen. Muutostilannetta voidaan kuvata elämäntarinan katkokseksi, joka on kurottava umpeen. Myös elämän joutuminen umpikujaan voi vaatia tarinallista uudelleenorientaatiota, joka mahdollistaa tietoisien elämän suunnan muuttamisen. Tätä kuvataan kirjan liiteartikkelissa V, jossa riippuvuudesta vapautumisen nähdään tukeutuvan uuden elämäntarinan hahmottumiseen.

Sisäisessä tarinassa voi muodostua useita erilaisia tarinallisia projekteja, joiden kaikkien toteuttaminen ei ole reaalisessa elämässä mahdollista tai joiden yhteensovittaminen voi olla vaikeaa. Tämä asettaa haasteita sellaisen yleisemmän tason sisäisen tarinan muodostamiselle, joka suhteuttaa eri alatarinoita toisiinsa.

Sisäisen tarinan ”toimivuuden” yhtenä kriteerinä voidaan pitää sitä, miten se vastaa tilanteen realiteetteja. Epärealistisiksi viritetyt projektit voivat johtaa jatkuviin pettymyksiin ja epäonnistumisiin, ”ylirealistiset” puolestaan voivat kutistaa ja rajoittaa elämää. Virheelliset käsitykset tapahtumien välisistä syy–seuraussuhteista voivat johdattaa ihmisen valitsemaan toimintastrategioita, jotka eivät oletetulla tavalla edistä tavoitteiden saavuttamista.

Ihmiselämän draamassa on aina useita toimijoita, jotka kukin toteuttavat omia tarinallisia projektejaan. Toiset ihmiset ovat päähenkilön näkökulmasta katsottuna sivuhenkilöitä, mutta omasta näkökulmastaan päähenkilöitä (MacIntyre 1981, 199).

¹⁵ Fiktionkin fiktiivisyys on vain suhteellista; etenkin realistiselta romaanilta edellytetään usein todenmukaisuutta ja uskottavuutta.

¹⁶ Hannah Arendt (1958, 184) on tässä vielä jyrkempi: hän väittää elämäntarinan muodostuvan niin ennakoimattomasti, että ihminen ei koskaan ole tarinansa tuottaja, vaan ainoastaan sen päähenkilö.

Tarinalliset projektit voivat olla vaihtelevissa suhteissa keskenään: rakastavaisilla tai yhteistyökumppaneilla ne voivat liittyä yhteen, kilpailijoilla tai vihollisilla ne kamppailevat keskenään. Omien tarinallisten projektien toteuttaminen edellyttää kykyä hahmottaa myös muut ihmiset heidän omien tarinoidensa päähenkilöinä. Kulttuurisia tarinamalleja voidaan käyttää myös toisten ihmisten tarinallisten projektien ymmärtämiseen ja sitä kautta heidän ajatustensa ja tunteidensa aavistamiseen ja heidän toimiansa ennakointiin.

Sisäinen tarina ja kertomus

Kertomus on sisäisessä tarinassa muodostuvan elämäntapahtumien tulkinnan tuomista kielen tai muun symbolijärjestelmän piiriin puhuttuna, kirjoitettuna tai vaikkapa piirrosten tai esittävän tanssin muodossa. Yksittäinen kertomus ei koskaan voi esittää sisäistä tarinaa ”kokonaan”, vaan ainoastaan katkelmia siitä. Kuitenkin yksittäiseen episodiinkin keskittyvä kertomus voi heijastaa laajempaa ja yleisempää sisäisen tarinan tematiikkaa.

Kerronnassa ei ole kyse pelkästä ennalta muodostetun sisäisen tarinan ulkoistamisesta, vaan myös tapahtumasta, jossa ei-kielellinen tarina muotoutuu, reflektoituu ja jäsentyy sosiaalisen prosessin välityksellä. Ulkoistaessaan sisäistä tarinaansa kerronnan avulla ihminen saa mahdollisuuden ottaa etäisyyttä tarinaansa, artikuloida ja muokata sitä yhdessä toisten kanssa. Sosiaalinen kerrontatilanne suodattaa monin tavoin prosessia, jossa ihmisen sisäinen tarina saa kertomuksen muodon. Koska kertomuksen ja sisäisen tarinan välinen suhde on refleksiivinen, kerrontatilanteiden ehdot voivat välillisesti muovata myös sisäistä tarinaa.

Kertomuksen esittäminen sanallisissa vuorovaikutustilanteissa edellyttää tiettyjä vuorovaikutuksellisia toimia, joilla varataan itselle tila kertomuksen esittämiseen ja jossa sitoutetaan kuulijat kuuntelemaan tarina loppuun asti. Jotta tälle varaamiselle olisi perusteita, tarinan on täytettävä tietyt ”kerrottavuuden” kriteerit. Kerrottavuus edellyttää ennen kaikkea, että tarinan on oltava kiinnostava ja tilanteeseen nähden relevantti. Sen on oltava riittävän johdonmukainen, jotta sen seuraaminen olisi mahdollista ja samalla riittävän yllätyksellinen, jotta kuulijoiden mielenkiinto säilyy. (Jonnes 1990.) Nämä vaatimukset saattavat olla ongelmallisia silloin, kun tiettyyn elämäntapahtumaan liittyvä sisäinen tarina on vasta muotoutumassa.¹⁷

Tullakseen ymmärretyksi ja hyväksytyksi kertomuksen on noudatettava kuulijoiden jakamia perusoletuksia siitä, millainen tarina on mielekäs. Kulttuuriset konventiot viettelevät tarinan kerrontaa yleisesti hyväksytyjen mallien mukaiseksi,

¹⁷ Rita Jähi (1996) ja Matti Hyvärinen (1998) ovat käsitelleet tutkimusaineistossaan olevia ”ongelmallisia tarinoita”, jotka eivät täytä konventionaalisen hyvän tarinan kriteereitä. Nämä tarinat ovat tutkimuksellisesti hedelmällisiä siksi, että ne kertovat muotoutumassa olevaa tarinaa. Normaalisissa vuorovaikutustilanteissa tällaiset tarinat jäisivät luultavasti usein kertomatta.

mutta eivät kuitenkaan muodosta kerronnalle ehdotonta pakkopaitaa (vrt. Rosenwald 1992). Erilaisissa puhetilanteissa ja yhteisöissä muodostuu normeja sille, mitä on sopivaa kertoa ja mitä ei, ja millä tyylillä. Kerronnan tarkoituksena on usein pikemmin mielihyvää tuottavan sosiaalisen tilanteen ylläpitäminen kuin omien kokemusten ilmaiseminen sinänsä. Ryhmätilanteissa tapahtuvan kerronnan avulla voidaan muodostaa ja lujittaa kollektiivisia merkityksiä ja arvoja, tuottaa ryhmän identiteettiä sekä vahvistaa omaa ryhmäjäsenyyttä (Norrick 1998, Saarenheimo 1997). Tämä edellyttää usein, että tilanteeseen osallistujat kertovat kaikki perustaltaan samanlaista tarinaa, kuten esimerkiksi AA-ryhmiä koskevissa tutkimuksissa (Thune 1977, Steffen 1997) on tullut esiin.

Sosiaalisissa kerrontatilanteissa on tavallista, että kertomus muotoutuu yhteistoiminnallisesti, eli muut tilanteeseen osallistujat voivat ohjata kertomuksen tuottamista. Erityisesti tämä korostuu silloin, kun kertoja syystä tai toisesta – esimerkiksi afasian vuoksi – tarvitsee konkreettista apua kertomuksensa ilmaisemiseen (Aaltonen 1998). Avustetussa kerronnassa kerrontaan osallistuvien merkityksenannot sekoittuvat varsinaisen kertojan merkityksenantoihin. Esimerkiksi vanhempien ohjatessa lapsen kerrontaa on tavallista, että vanhempi syöttää omat arvonsa tarinan ”pointiksi” (Nelson 1993). Tällainen sekoittuminen voi auttaa kertojaa löytämään kokemukseensa uusia näkökulmia, mutta se voi myös ohjata kertomusta suuntaan, joka ei ole kertojan oma. Myös tutkija tai terapeutti voi tiedostamattaankin suunnata tutkittavan tai asiakkaan kertomusta oman tarinallisen tulkintansa suuntaan (Chase 1995, McLeod 1995).

Kerronnalla samoin kuin muullakin puheella on aina useita funktioita. Kerronta ei ainoastaan passiivisesti kuvaa maailmaa, vaan se on myös aktiivista, intentionaalista ja strategista toimintaa, jolla on erilaisia sosiaalisia seurauksia. Eri tilanteissa korostuvat kerronnan erilaiset funktiot. Oikeudenkäynnissä syytetty pyrkii kertomaan tapahtumat niin, että hän näyttäytyisi syyttömänä tai vähintäänkin lieventävien asianhaarojen vallitessa rikoksensa tehneenä, ja työpaikkahaastattelussa työnhakija pyrkii esittämään itsensä määrätietoisena uranlujana ja juuri kyseisenlaisesta työpaikasta aina unelmoineena. Silloinkin kun kerronnalla ei ole tämänkaltaisia käytännöllisiä tavoitteita, pyritään usein tietynlaisen sosiaalisen identiteetin luomiseen suhteessa kuulijoihin.

Strategista pyrkimystä vaikutelman luomiseen tai tiettyjen sosiaalisten seurausten tuottamiseen ei kuitenkaan ole syytä pitää kerronnan ainoana funktiona. Pyrkimys läheisyyteen ja kokemusten jakamiseen toisten kanssa samoin kuin pyrkimys itsereflektioon kerronnan avulla voivat motivoida antamaan yksinkertaisesti mahdollisimman autenttisen ilmaisun sisäiselle tarinalle. Tämä edellyttää, että kerrontatilanne ei anna aihetta pyrkiä tietyn vaikutelman luomiseen, ja että kuulija onnistuu vakuuttamaan kertojan kiinnostuksestaan ja lähtökohtaisesta myötämielestään toisen tarinaa kohtaan. Juuri tähän perustunee terapian, oma-apuryhmien ja ripittäytymisinstituution koettu hyvää tekevä vaikutus. Myös tutkija

saa usein tutkimukseen osallistuneilta kiitosta siitä, että tutkimus on antanut mahdollisuuden oman tarinan kertomiseen.

Sisäistä tarinaa ei aina haluta tai voida pukea julkisen kertomuksen muotoon. Häpeällisiksi koetut, kulttuurissa torjutut tai kammottavuudessaan sanoja pakenevat kokemukset jäävät usein vaietuiksi, niin vapauttavaa kuin niistä kertominen saattaisi ollakin (McLeod 1997). Oletettavaa on myös, että kaikkein herkimpiä muistoja, pyhimpiä kokemuksia ja hurjimpia unelmia usein suojellaan pitämällä ne yksityisinä. Kertomatta jättämisellä voidaan myös välttää sosiaalista sitoutumista tiettyyn omaa elämää koskevaan tulkintaan ja varata näin enemmän tilaa sisäisen tarinan liikkeelle.

Kerrontaan liittyvää sosiaalista vuorovaikutusta on mahdollista tietoisesti käyttää sisäisen tarinan muovaamiseen ja uusien näkökulmien etsintään. Narratiivisessa terapiassa kannustetaan ihmistä luomaan itselleen uusia tarinoita (McLeod 1997, Parry & Doan 1994, White & Epston 1990), jotka paremmin vastaavat heidän omia kokemuksiaan ja pyrkimyksiään. Tässä luovan uudelleenjäsenennyksen virittämisessä on tärkeää myös ”kukoistushakuinen vuorovaikutus”, joka rohkaisee asiakasta merkityksillä leikittelyyn ja mielikuvituksen lentoon (Riikonen & al 1998).

Jos ihminen kertoo aina itsestään sosiaalisia odotuksia myötäileviä tarinoita, on vaara, että hänen ulkoinen minäkertomuksensa etäännyy hänen sisäisestä tarinastaan. Koska kerronta muotoilee sekä kertojan omaa minäkäsitystä että muiden ymmärrystä hänestä, rajoittunut kerronta voi tuottaa rajoittunutta ymmärrystä – ja mahdollisesti myös rajoittunutta elämää (Rosenwald 1992). George Howard (1991) varoittaakin: ”Ole tarkkana millaisia kertomuksia kerrot itsestäsi – tulet varmasti elämään niitä”.

6. Sisäisen tarinan funktiot

Sisäisen tarinan käsitteen avulla voidaan tarkastella (sosiaali)psykologiassa tyyppillisesti erillisinä tarkasteltuja psyykkisiä funktioita dynaamisena kokonaisuutena. Tarinallinen tutkimus ei voi korvata tai sivuuttaa näihin erillisiin funktioihin keskittyvää tutkimusta. Se voi kuitenkin tarjota kehyksen, jossa näiden eri alueiden tutkimuksen tuloksia voidaan integroida. Vykotskin ajatuksia seuraillen sisäisen tarinan käsite korostaa näiden funktioiden yhteenkietoutumista ja sosiaaliskulttuurista luonnetta.

Sisäinen tarina on elämäntilanteen, -tapahtumien ja -muutosten tulkki. Se sijoittaa yksilöllisen elämän laajempaan sosiaaliseen kokonaisuuteen ja määrittelee ihmiselle hänen identiteettinsä. Se nostaa tilanteen joitakin puolia esiin relevantteina ja jättää joitakin varjoon; se valottaa mahdollisuuksia ja uhkia, hahmottaa tapahtumakulkuja monitasoisina syinä ja seurauksina, arvottaa asioita tärkeiksi ja vähemmän tärkeiksi, asettaa toiminnalle rajoja ja standardeja, jäsentää elämänprojekteja ja muovaa tapahtumien emotionaalista merkitystä.

Seuraavassa erittelen näitä eri funktioita ja hahmotan tarinallista tapaa ymmärtää niiden luonnetta. Vaikka tarkastelen funktioita erillisinä, taustalla on ajatus, että sisäinen tarina on prosessi, joka sovittaa ja kytkee nämä yhteen.

Sisäinen tarina ajan jäsentäjänä

Psykologiset teoriat jakautuvat karkeasti kahtia sen mukaan, selitetäänkö niissä ihmisen toimintaa jne pikemmin menneisyydellä (varhaislapsuuden kokemuksilla, ehdollistumishistorialla tms) vai tulevaisuudella (päämäärillä, projekteilla). Tarinallinen lähestymistapa pyrkii ylittämään tämän kahtiajaon näkemällä ihmisen olevan ajallinen olento, jonka kulloinenkin nykyhetki on ladattu sekä henkilöhistoriallisella menneisyydellä että ennakoidulla tulevaisuudella. Nykyhetki on siten piste menneisyyden ja tulevaisuuden väliin jännittyvällä tiellä, ja se saa merkityksensä kummaltakin puolelta.

Menneisyys itsessään on jo määritelty, kiinteä, ”arkeologisesti saatavilla” (Crites 1997). Kokemushistoria on aina läsnä niissä tavoissa, joilla ihminen kokee nykyhetken elämäntilanteensa. Vaikka menneisyyttä sinänsä ei voi muuttaa, voidaan sitä kuitenkin aina tulkita uudelleen, ja tapahtumien moninaisuus antaa mahdollisuuden monenlaisten tarinoiden muodostamiseen. Muistaminen on aktiivista toimintaa, joka palvelee kulloisenkin nykyhetken tarpeita ja siten viime kädessä tulevaisuuteen suuntautumista – mikä ei kuitenkaan tarkoita, että menneisyyttä koskevaa tarinaa voisi muokata mielivaltaisesti. Menneisyyttä koskeva tarina antaa merkityksen ja suhteutusperustan nykytilanteelle: tietty nykyhetken tilanne koetaan eri tavoin riippuen siitä, näyttäytyykö se nousuna, laskuna tai vaikeuksien ylittämisenä suhteessa menneeseen. Agnes Hankiss (1978) käyttää tästä termiä ”minän ontologia”.

Tulevaisuus on avoin ja viime kädessä tuntematon, mutta jossakin määrin myös ennakoitavissa ja tuotettavissa. Sisäisessä tarinassa tulevaisuutta pyritään ennakoimaan muodostamalla visioita, skenaarioita, suunnitelmia ja unelmia. Tulevaisuusion luominen on ennustamisen ja mielikuvituksen yhdistelmä. Tarinallinen projekti on se tulevaisuusvisio, jonka toteutumiseen ihminen toiminnallaan osallistuu tai jolle hän antautuu. Projekti sisältää sekä käsityksen ennakoidusta tai toivotusta tulevaisuudesta että mielikuvan siitä polusta, joka johtaa kuviteltuun lopputulokseen – eli tarinan.

Tarinallisella lähestymistavalla on yhtymäkohtia sellaiseen persoonallisuuspsykologian suuntaukseen, jossa tulevaisuuden projektit nähdään ihmisen persoonallisuuden keskeisiksi määreiksi (esim. Emmons 1986). Subjektiviivisen hyvinvoinnin ja elämän mielekkyyden kokemuksen on todettu riippuvan juuri sitoutumisesta tärkeiksi ja samalla realistisiksi koettuihin elämän tavoitteisiin. Tarinalliset tulevaisuusvisiot eivät kuitenkaan välttämättä ole määrätietoista tavoitteleluja; ne voivat olla myös antautumista jopa traagisten tapahtumakulkujen vietäväksi tai uteliasta avoimuutta sen edessä, mitä elämä tuo tullessaan. Hyvin suunnitelmallinen ja yksityiskohtaisesti hahmoteltu tulevaisuusvisio voi olla sekä liian kapea että liian jäykkä ottamaan vastaan elämän käänteitä, sen yllättäviä vastoinkäymisiä ja sen tarjoamia mahdollisuuksia (Crites 1986).

Sisäinen tarina kontekstiin kiinnittäjänä

Toinen psykologiaa raastanut kahtiajako on vallinnut ympäristö- ja yksilökeskeisten (Gergen 1997b) teorioiden välillä. Tarinallinen lähestymistapa pyrkii ylittämään tämän kuilun tarkastelemalla yksilöä tilanteessaan, suhteissaan maailmaan, konkreettiin aikaan ja paikkaan. Yksilöä ei sen mukaan ole mahdollista tarkastella irrotettuna tilanteestaan, mutta myöskään tilannetta ei voi abstrahoida siitä yksilöstä, jolle tilanne asettuu.

Kertomukselle on tyypillistä, että se aloitetaan kuvaamalla tapahtumien konteksti (Labovin ja Waletskyn, 1967/1997, termein ”orientation”, Burken, 1945, termein ”scene”). Vastaavasti sisäisen tarinan lähtökohdan muodostaa ihmisen paikantuminen tiettyyn sosiaaliseen, historialliseen tilanteeseen ja sen eri elämäntapoihin. Ne tarjoavat sen näyttämön, jossa elämän tarinaa toteutetaan. Eksistenssifilosofiassa tätä on kuvattu tilanteeksi (ks. Rauhala 1993) ja sosiaalipsykologiassa ”elämäntapaa” (Lewin 1935) käsitteellä.

Paikantumisen ”raakamateriaalin” muodostaa se objektiivinen tilanne, johon ihminen on syntynyt ja jossa hän elää. Tilanne muodostaa toimintamahdollisuuksien kentän, jonka sisällä ihmisellä on enemmän tai vähemmän valinnan varaa. Se muuttuu jatkuvasti sekä ihmisen toiminnan seurauksena että siitä riippumatta.

Sisäinen tarina ohjaa sitä millaisena ihminen tulkitsee tilannettaan ja mihin sen sisältämiin toimintamahdollisuuksiin hän tarttuu ja sitoutuu. Valitsemalla (tilanteen

määrittelemien ehtojen rajoissa) tietyn koulutusalan, ammatin, elämäntyylin, harrastukset ja asuinpaikan ihminen tulee osaksi näiden eri toimintapiirien traditioita (MacIntyre 1981, 175) eli moraalijärjestyksiä (Harré 1983, 244–246). Kukin toimintapiiri sisältää oman sisäisen ”hyvänsä” ja sitä kannattelevat hyveensä, oman tarinansa (vrt. Ylijoki 1998). Sisäinen tarina sekä ohjaa sitoutumisia että muotoutuu niiden myötä.

Kussakin toimintapiirissä yksilöllä on oma paikkansa (roolinsa), joka määrittelee hänen asemansa suhteessa kokonaisuuteen ja toisiin toimijoihin. Rooli käsittää sekä tiettyyn asemaan ulkoapäin liitetyt vaatimukset ja mahdollisuudet että tavan jolla ihminen itse, sisäisen tarinansa perusteella, ottaa roolinsa kannettavakseen. Tätä tietyn moraalijärjestyksen piirissä toteutuvaa yksilöllisyyden toteuttamista on kutsuttu persoonalliseksi identiteettiprojektiksi (Harré 1983; Greenwood 1994).

Sisäisen tarinan ankkuroituminen tilanteeseen tulee selvästi esiin tutkimuksissa, joissa tarkastellaan elämänmuutosten käynnistämiä tarinallisia prosesseja. Esimerkiksi tämän kirjan liiteartikkelit I–IV käsittelevät kaikki kysymystä siitä, miten tilanteessa tapahtuva muutos (työttömäksi jääminen tai sairastuminen) kyseenalaistavat ihmisen vakiintuneen tavan tulkita itseään ja elämäänsä ja tuottavat siten haasteen sisäisen tarinan muutokseen.

Sisäinen tarina identiteettinä

Narratiivinen lähestymistapa kuuluu siihen laajaan ajatuslinjaan, jossa minuutta ei nähdä pysyvänä ja olemuksellisena, vaan kulttuurisena prosessina, muuttavana ja moniulotteisena. Identiteetti on sen mukaan tarinallinen luomus.

Tarinallisen lähestymistavan sisällä voidaan erottaa erilaisia painotuksia suhteessa kysymyksiin minuuden yhtenäisyydestä ja pysyvyydestä. Kantojen erilaisuuden taustalla on usein eriävät tavat ymmärtää identiteetin käsite. Seuraavassa pyrin hahmottamaan tarinallisen identiteetin tasoja. Ne kytkeytyvät toisiinsa ja tukevat toisiaan, mutta eivät kuitenkaan ole yhtä.

Henkilönä, reaalisenä ruumiillisena toimijana ihminen on yhtenäinen ja jakamaton olento, jonka elämä ulottuu syntymästä kuolemaan. Tämä luo ihmisen elämäntarinan ykseyden MacIntyren (1981) tarkoittamassa mielessä. Tässä ei ole niinkään kyse sisäisestä tarinasta vaan elävässä elämässä toteutuvasta reaalisten tekojen historiasta.

Sosiaalisessa identiteetissä (esitetty minä; Jamesin, 1913, 179 ”sosiaalinen minä”) on kyse niistä minäesityksistä, joita ihminen toteuttaa erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Tässä mielessä identiteetti voi olla hyvinkin vaihteleva; jopa yhden vuorovaikutusepisodin aikana ihminen voi tuottaa itselleen useampia identiteettejä (Suoninen 1998, 56–58). Tämäkään identiteetin ulottuvuus ei sellaisenaan kuulu sisäisen tarinan piiriin.

Varsinaisesti sisäisen tarinan määrittelemässä identiteetissä voidaan erottaa useita tasoja.

Toimijaminät aktualisoituvat ihmisen erilaisissa toimissa ja elämänprojekteissa. Toimijaminä on suuntautunut ulkomaailmaan, ei itseensä. Tässä mielessä minuuksia voi olla useita rinnakkaisia ja peräkkäisiä; eri minuudet aktualisoituvat eri elämäalueilla, eri projekteissa. Metaforisesti voisi sanoa, että tällaiset minät muodostavat ikään kuin yhtyeen, jossa eri minät ovat vaihtelevasti esillä toisten säestäessä taustalla – joskus tosin riitasointuisesti. Yhtyeen jäsenet voivat vaihtua, mutta yhtye kokonaisuutena muodostaa historian omaavan kokonaisuuden. Jefferson Singer (1995) vertaa toimijaminien (Me-selves) joukkoa tietokoneen käyttöjärjestelmän ikoneihin, joita klikkaamalla astutaan sisään erilaisiin tarinoihin. Kunkin tarinan sisällä toteutuu yksi toimijaminuus. Singer kuitenkin toteaa, että täytyy olla olemassa jokin näitä erillisiä tarinoita ja minuuksia koossapitävä ”käyttöympäristö” ja jonkinlainen taustaminä, joka ”suorittaa klikkaamisen”. Tätä yhdistävää prosessia vastaa William Jamesin (1913,195) termi ‘puhdas minä’ (I) ja Dan P. McAdamsin (1997) termi ‘selfing’.

Moraalinen identiteetti puolestaan on ikään kuin se ideaalinen henkilöahmo, jonka ääriviivoja ihminen pyrkii toiminnassaan täyttämään ja olemaan rikkomatta¹⁸. Tässä voi olla kyse yhtä hyvin moraalisisista periaatteista, tavoitetasosta erilaisten asioiden suhteen kuin yleisemmästä olemisen tyylistä. Nykyihmiselle on ominaista, että hän sitoo itsearvostuksensa näiden standardien täyttämiseen. (Baumeister 1991, 23) Moraalisen identiteetin voidaan ajatella kehittyvän ulkoa sisään siten, että alunperin ulkoiset normit sisäistetään ja muokataan omaksi henkilökohtaiseksi ja sisäisesti sanktioituksi normijärjestelmäksi. Sigmund Freud 1923/1978) on kuvannut tätä ‘yliminän’ käsitteellä ja G.H. Mead (1934/1962) ‘yleistetyn toisen’ käsitteellä. Tarinallisesta näkökulmasta ymmärrettynä moraalinen identiteetti ei synny pelkästään omien sosialisatiokokemusten vaan myös tarinoiden kautta ammennettujen mallien työstämisen tuloksena.

Reflektoitu identiteetti (tulkittu minä) on tietoinen vastaus kysymykseen kuka minä olen; se muodostuu ihmisen kertoessa itselleen tarinaansa. Tässä on siis kyse ”objektiminästä” Meadin tarkoittamassa mielessä. Tällä tasolla identiteettiä on mahdollista tietoisesti luoda ja tulkita yhä uudelleen. Tietoista identiteetin rakentamista tapahtuu erityisesti silloin, kun rutiininomainen elämäntapa syystä tai toisesta katkeaa, kun elämänprojekteja on arvioitava uudestaan tai kun ne joutuvat ristiriitaan keskenään. Reflektoitu minätarina välittää toimijaminien ja moraalisen identiteetin suhdetta. Tilanteiden tulkinta antaa tilaa itsekunnioituksen säilyttämiselle satunnaisista henkilökohtaisten normien rikkomisista huolimatta, samaan tapaan kuin tarinan kertominen toisille tekee mahdolliseksi tehdä oma toiminta hyväk-

¹⁸ Joskus moraalisen identiteetin mallihahmoksi voidaan ottaa suoraan joku reaalinen tai fiktiivinen henkilö, jonka toimintaa pyritään omassa elämässä jäljittelemään. Tällaista jäljittelyä on kuvannut Martin Jay (1988).

syttäväksi toisten silmissä. Kun kyse on menneiden tapahtumien tulkinnasta, ihminen pyrkii usein muodostamaan sellaisen tarinan, jonka valossa hänen tekonsa näyttävät arvostettavina tai vähintään olosuhteet huomioon ottaen hyväksyttävinä (Baumeister & Newman 1994). Tietoinen minätarinan muodostaminen ei ole pelkästään reflektiivistä, pohdiskelevaa, vaan myös refleksiivistä, itseään muokkaa-
vaa: tarinaansa muodostaessaan ihminen voi myös tietoisesti muovata itseään, asettaa itseään koskevia tavoitteita ja vaatimuksia. Reflektoitu sisäinen tarina voi olla yhtenäinen ja koherentti, mutta se voi olla myös dialoginen, ristiriitainen, katkoksellinen ja epämääräinen.

Tarinallisesta näkökulmasta voidaan tarkastella myös identiteetin tulevaisuus-
lottuvuutta, jota esimerkiksi Markus ja Nurius (1987; vrt. myös James 1913,191) ovat kuvanneet ”mahdollisten minien” käsitteellä. Mahdollisella minällä he tarkoittavat ihmisen käsityksiä siitä, mitä hän voisi olla, mitä hän toivoo olevansa ja mitä hän pelkää olevansa tulevaisuudessa. Heidän tutkimuksensa osoittavat, että käsitys mahdollisista ministä ohjaa voimakkaasti nykyhetken motivaatioita ja arvioita. Tarinallisesti ilmaisten mahdollinen minä on sisäisen tarinan tulevaisuuteen projisoima henkilöahmo.

Yllä kuvattujen identiteetin tasojen voi ajatella muodostavan dynaamisen kokonaisuuden. Mikään näistä ei ole pysyvä ja muuttumaton, vaan kaikki ovat historiallisesti kehkeytyviä ja tulevaisuuden suhteen avoimia. Sosiaaliset identiteetit ja toimijaminät samoin kuin tulevaisuuden mahdolliset minät ovat liikkuvia ja vaihtuvia, henkilöidentiteetti ja moraalinen identiteetti puolestaan voidaan nähdä jatkuvuuden ja yhtenäisyyden vaalijoina. Reflektoitu identiteetti on taso, jossa on mahdollista sekä luoda jatkuvuutta että tuottaa muutosta.

Kysymys siitä, onko identiteettejä yksi vai monta, on siis ensinnäkin käsitteellinen: vastaus riippuu paljolti siitä missä mielessä identiteetistä puhutaan. Toisaalta se on avoin: se, missä määrin identiteetin pysyvyyttä luovat puolet todella tuottavat yhtenäistä minärakennelmaa, vaihtelee. Joidenkin ihmisten elämä muodostaa hyvinkin tiukasti yhteensolmitun kudelman, jossa toiminta eri elämänalueilla, suhtautumistavat ja tunteet juontuvat samasta yleisperiaatteesta (esimerkiksi aatteellisesta merkitysjärjestelmästä). Toisaalta on myös ihmisiä, ja epäilemättä nykyisin entistä enemmän, joiden elämä on pikemmin osittunutta ja hajautunutta kuin koherenttia ja yhtenäisesti jatkuvaa. (Vrt. Baumeister 1991.)

Sisäinen tarina kokemuksen jäsentäjänä ja seulana

Sosiaalipsykologiassa ja psykologiassa on eri tavoin tutkittu niitä tapoja, joilla ihminen selviytyy havaintomaailman moninaisuuden kaaoksesta. Jo tämän vuosisadan alun hahmopsykologit (esim. Kurt Koffka 1935) totesivat, että ihminen tuottaa havainnoistaan merkityksellisiä kokonaisuuksia, hahmoja. Sosiaalis-kon-

struktivistinen lähestymistapa korostaa sitä, että hahmotustavat eivät synny universaalien havaintolakien nojalla, vaan ne ovat sosiaalis-kulttuurisesti muodostuneita (Luria 1976).

Tarinallisesta näkökulmasta kiinnostavaa on se, miten ihminen luo hahmoja tapahtumakuluista. Kokemusten jäsentymisen voidaan nähdä tapahtuvan samaan tapaan kuin kertomuksissa valikoidaan ja jäsennetään tapahtumien moninaisuutta (Carr 1991, Gazzaniga 1998; Hugo Munsterberg, ref. Hietala 1994, 21–27, on käsitellyt tätä samankaltaisuutta elokuvan osalta). Kertomus poimii tapahtumien moninaisuudesta ne, jotka ovat juonen kulun kannalta olennaisia. Vastaavasti sisäinen tarina toimii mielen seulana, joka nostaa esiin tiettyjä asioita ja jättää toisia huomiotta. Se valikoi esiin ne aspektit, jotka ovat tarinan kannalta merkityksellisiä, ja tulkitsee niitä juuri tuon merkityksen kautta. Samalla tavoin kuin havainnot jäsentävät aistimuksia, tarina jäsentää elämän tapahtumia ja potentiaaleja kokonaisuuksiksi. Tämä koskee sekä menneisyyttä koskevia muistoja että tämän hetken tilanteeseen ja sen mahdollisuuksiin liittyviä havaintoja.

Tapahtumahahmoja voidaan edelleen jäsentää kategorisoinnin keinoin – esimerkiksi sijoittamalla ne menestystarinan, tragedian, petetyksi tulemisen tai romanssin kategoriaan. Samalla tapahtumiin osallistuvat henkilöt tulevat sijoitetuiksi tarinan määrittämiin rooleihin. Tapahtumasarjojen kategorisointia on psykologiassa tutkittu metakäsikirjoituksen (metascript) käsitteen avulla (Abelson 1981). Käsikirjoituksia on tarkasteltu yksilöllisen kokemuksen perusteella spontaanisti kehittyvinä ja paljolti tiedostamattomina kognitiivisina rakenteina, joita käytetään uusien tilanteiden hahmottamisen ja tapahtumien ennakoinnin välineinä. Tässä hahmoteltu tarinallinen lähestymistapa korostaa, että tapahtumien kategorisointi voi tapahtua sekä tietoisesti että tiedostamatta ja että kategoriat voivat muodostua paitsi henkilökohtaisten kokemusten yleistyksenä myös kulttuurista omaksuttujen mallien omaksumisen kautta.

Kuten kokemuksen jäsenyskeinot yleensäkin, myös tarinamallien käyttö tapahtumien jäsentämiseen on samanaikaisesti sekä hyödyllistä, jopa välttämätöntä, että potentiaalisesti ongelmallista. Hyödyllistä se on siksi, että se helpottaa uusiin tilanteisiin orientoitumista. Ongelmallista on, että jäykät ja kaavoittuneet hahmotustavat voivat ohjata ihmistä näkemään tilanteita tavoilla, jotka eivät ota riittävästi huomioon niiden erityispiirteitä. (Vrt. Mischel 1981.)

Koska sisäinen tarina on valikoiva, osa kokemuksista jää tarinoitumatta – nämä tarinallisen jäsennyksen ulkopuolelle jäävät kokemukset antavat aineksia uusille tarinoille. Esimerkiksi psykoanalyyseissa on kyse juuri tarinoitumatta jääneiden kokemusten nostamisesta esiin tietoisuuden hämäristä ja uuden elämäntarinan luomisesta niin, että nämä tulevat sisäisen elämäntarinan osiksi (Wyatt 1986). Myös muussa narratiivisessa terapiassa hyödynnetään vanhan tarinan katveeseen jäänyttä kokemusvarastoa uuden tarinan rakennusainesten lähteenä. (White & Epston 1990.)

Sisäinen tarina syy–seuraussuhteiden jäsentäjänä

Tarinallinen lähestymistapa kytkeytyy siihen laajaan sosiaalipsykologiseen ajattelusuuntaan, jossa ihminen nähdään aktiivisena ”teoreetikkona”, joka pyrkii ymmärtämään, selittämään ja ennustamaan elämänsä tapahtumia. Tarina on erityisesti ihmiselämän tapahtumien jäsentämiseen erikoistunut ajattelumuoto. Sen avulla voidaan tehdä ymmärrettäväksi niitä monentasoisia syiden ja seurausten suhteita, jotka elävässä elämässä toteutuvat. Tarinallisessa selittämisessä on kyse jonkin yleisen tarinallisen mallin soveltamisesta yksittäiseen konkreettiin tapahtumasarjaan (Robinson & Hawpe 1986).¹⁹

Tarinallinen selittäminen tulee erityisen tietoiseksi silloin, kun tapahtumat eivät etene ennakoidulla tavalla, kun kanoniset odotukset rikkoutuvat (Bruner 1990). Sairaudet ja muut ennakoimattomat elämänmuutokset käynnistävät usein ensimmäiseksi pohdinnan siitä, miksi näin on käynyt ja miksi juuri minulle. Selitysmalleja ammennetaan ”olemassaolevasta kirjallisuudesta” – milloin tiedostamatta, milloin tietoisesti. Selittämisen apuvälineitä voidaan hakea paitsi varsinaisista kulttuurisista tarinoista, myös erilaisista tieteellisistä, uskonnollisista ja maailmankatsomuksellisista uskomusjärjestelmistä (ks. esim. Linde 1993).

Tarinallis-teoreettinen toiminta ei kuitenkaan ole abstraktia ja puhtaasti kognitiivista, vaan se palvelee erilaisia käytännöllisiä ja emotionaalisia motiiveja. Selityksen hakeminen auttaa esimerkiksi punnitsemaan ja määrittelemään, kenelle tai mille lankeaa vastuu tapahtuneesta kielteisestä tapahtumasta. Tarinallisen selityksen psykologinen toimivuus ei välttämättä edellytä, että selitys olisi ”oikea” – myös illuusiot voivat olla psykologisesti hyödyllisiä (Taylor 1983). Selityksen realismi asettuu kuitenkin testiin silloin, kun menneisyyden tapahtumia koskevat selitykset heijastuvat tulevaisuutta koskeviin ennusteisiin ja toimintastrategioihin.

Eräs perustavanlaatuisen syy–seuraussuhteiden jäsenyyksen määre on se, missä määrin tapahtumien nähdään olevan ”päähenkilön” omien toimien ja missä määrin olosuhteiden määräämää. Tätä kysymystä on sosiaalipsykologiassa käsitelty attribuutioteorian ja kontrolliodotusten teorian pohjalta. Attribuutiotutkimuksen piirissä on todettu, että ihmiset ovat taipuvaisia näkemään erityisesti positiiviset elämäntapahtumat omien toimintojensa seurauksiksi, mikä vahvistaa myönteistä minäkuvaa (Hewstone 1979, 57–60). Kontrolliodotusten teorian pohjalta lähtevässä tutkimuksessa ihmisten katsotaan jakautuvan niihin, jotka korostavat omia hallinnan mahdollisuuksiaan, ja niihin, jotka uskovat tapahtumien ulkoiseen määräytymiseen²⁰ (Lefcourt 1982). Tarinallisen psykologian termein on puhuttu ihmisen taipumuksesta

¹⁹ Tarinallinen selittäminen vertautuu Agatha Christien luoman neiti Marplen tekniikkaan: arvoitusta ei ratkaista johtolankoihin perustuvan päättelyn kautta (kuten paradigmaattista ajattelua hyödyntävä Hercule Poirot tekee), vaan löytämällä käsillä olevaan tapaukseen nähden analoginen tarina.

²⁰ Tätä yksilö vs. ympäristö -kaksijakoisuutta on kuitenkin teorian tiimoilla käydyssä keskustelussa arvosteltu, ja teoriaa on vivahteistettu mm lisäämällä ”toiset ihmiset” mahdolliseksi kontrollin lähteeksi (ks. Vesala 1990, 77–78).

omaksua ”toimija-” tai ”uhri-” tarina elämäntapahtumiensa jäsentäjäksi (esim. Polkinghorne 1995). Tätä ei kuitenkaan nähdä ihmisen persoonallisuudessa piilevänä ”piirteenä” vaan muovattavissa olevana sisäisenä tarinana. Narratiivisessa terapiassa tavoitteeksi asetetaan usein juuri uhritarinan muuttaminen toimijatarinaksi (Schafer 1981).

Tarinallisten selitysten ja ennusteiden pohjana on usein myyttisiä, tapahtumien logiikkaa koskevia perusoletuksia. Sellaisia voivat olla esimerkiksi että ”paha saa aina palkkansa” tai ”lopulta kaikki kääntyy hyväksi”, ”kaikella on tarkoituksensa” tai ”niin ei voi käydä minulle”. Tarinat sisältävät usein ”opetuksenaan” tällaisia perusoletuksia, joita saatetaan niissä myös kiteyttää sananlaskun muotoon (Hasan-Rokem 1981). Sosiaalipsykologisen attribuutiotutkimuksen piirissä on tutkittu perusoletusten merkitystä ihmisten jokapäiväisen elämän orientaatioperustana. On todettu, että kielteisten elämänmuutosten traumaattisuus liittyy usein perusoletusten romahtamiseen tai kyseenalaistumiseen (Janoff-Bullman 1998, Perloff 1987).

Sisäinen tarina arvojen artikuloijana

Arvot ja ihanteet eivät perinteisesti ole kuuluneet niihin käsitteisiin, joiden avulla sosiaalitieteessä ja psykologiassa on pyritty selittämään ja ymmärtämään ihmisten toimintaa. Tarpeet, edut ja tietoiset tavoitteet ovat saaneet palvella selittämisen perusteina (vrt. Taylor 1995, 50–51). Kuitenkin juuri arvojen käsitteen avulla voidaan tehdä ymmärrettäväksi se, mistä tavoitteet ammentavat motivoivan voimansa, miten tarpeet organisoituvat ja suodattuvat toiminnan ohjaajiksi, mitä etuja kulloinkin pyritään ajamaan ja miten punnitaan oman ja muiden ihmisten etujen ajamisen oikeutusta. Arvot muodostavat kehyksen, jossa tavoitteet jäsenyivät. Ne voidaan nähdä ikään kuin valaisimena, jonka valossa elämä näyttäytyy mielekkäänä ja elämisen arvoisena. Valaisin itsessään ei aina ole näkyvä, eli ihminen ei välttämättä eikä ehkä edes tyypillisimmin ole reflektiivisesti tietoinen arvoistaan.

Charles Taylor katsoo, että ihmisen kokemus itsestään ja elämän merkityksellisyydestä juontuu siitä tarinasta, jonka valossa hän kokee olevansa tulossa jostakin ja etenemässä jotakin kohti (Taylor 1989). Tarinassa on kyse oman paikan ja liikkeen määrittelystä suhteessa ”hyperhyvään”, siihen mitä pidetään elämässä perimmäisen arvokkaana. Vastaus kysymykseen mikä elämässä on hyvää ja arvokasta on samanaikaisesti kulttuurinen ja yksilöllinen. Kulttuurinen se on siinä mielessä, että käsitys hyvästä ammentuu kulttuurin historiallisesti kehittyneistä moraalisisistä jäsennyksistä. Yksilöllinen se on siinä mielessä, että kyse on subjektiivisesta kokemuksesta, siitä mikä liikuttaa minua, mikä vakuuttaa juuri minut, mikä antaa minulle voimaa.

Ihmisen arvojen ja hänen elämänsä todellisuuden välillä on normaalioloissa jonkinasteinen vastaavuus, joka on seurausta toisaalta siitä, että hän on voinut muovata elämänsä arvojensa suunnassa, toisaalta siitä, että arvojärjestelmää

muokataan elämäntilanteen sisältämien mahdollisuuksien mukaiseksi. Äkillinen negatiivinen elämänmuutos merkitsee kuilun repeämistä arvojen ja todellisuuden väliin. Tämä luo paineen arvojärjestelmän muuttamiseen – minkä tällaisia elämänmuutoksia kohdanneet usein kuvaavat suorastaan käänteentekevänä ja hyvin myönteisenä asiana. Erilaiset kääntymys- ja uudestisyntymistarinat (joita ovat eritelleet mm William James 1902/1981 ja Anne Hunsaker Hawkins 1990) ovat esimerkkejä siitä, miten arvojen muutos organisoii uudelleen koko elämää koskevan hahmotuksen.

Sisäinen tarina halujen suodattajana

Mikä on ihmistä perimmältään liikuttava voima? Psykologisissa teorioissa vastaukseksi tähän kysymykseen on tyypillisesti esitetty yksi tai useampia vaistoja, viettejä tai tarpeita. Ne on nähty enemmän tai vähemmän universaaleiksi ja luontoperäisiksi voimiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi seksuaalienergia (Freud)²¹, alemmuudentunne (Adler), psyykkiset tarpeet (Murray, Maslow) ja persoonallisuuden piirteet (Allport) (ks. esim. Hjelle & Ziegler 1981). Kognitiivisesti orientoituneessa psykologiassa nähdään ihmisen pyrkivän maailman yksinkertaistavaan jäsentämiseen tai myönteisen minäkuvan vahvistamiseen (Turner 1991), ja sosiaalipsykologian interaktionistisessa perinteessä liikuttaviksi voimiksi hahmottuvat pyrkimys kasvojen säilyttämiseen, kunnian saavuttamiseen ja häpeän välttämiseen (esim. Goffman 1990).

Tässä hahmoteltu tarinallinen lähestymistapa ei pyri palauttamaan ihmisen pyrkimysten, halujen ja impulssien kirjoa ylihistoriallisiin ja luonnonvoimaisiin tai ylipäättään yksittäisiin perusvoimiin. Ihmistä liikuttavia voimia kutsutaan tässä haluiksi. Halut nähdään intentionaalisiksi tiloiksi, jotka syntyvät ihmisen ja halun kohteiden välisessä suhteessa. Niiden ajatellaan kehittyvän historiallisesti. (Clayton 1985). Esimerkiksi eroottisen rakkauden lukemattomat vivahteet eivät näin ajatellen ole vain biologisen tarpeen mutkistuneita ilmentymiä vaan aidosti kulttuurin myötä kehittyneitä ilmiöitä.

Kirjallisuudentutkija Peter Brooks (1984) toteaa, että halut ovat paitsi psyyken myös tarinoiden ydin ja liikkeellepaneva voima. Vastaavaan tapaan²² L.S. Vygotski (1971) katsoo, että psyykkiset impulssit ovat taiteen (tarinan) lähtökohta, mutta taiteellinen muoto muuntaa niitä ja tekee niistä sosiaalisia – ”muuttaa veden viiniksi”. Tarinoiden voidaan ajatella paitsi kuvaavan haluja myös muovaavan, virittävän ja kehittävän niitä (Clayton 1985).

²¹ Monet merkittävät kirjallisuudentutkijat, kuten Peter Brooks ja Teresa deLauretis ovat rakentaneet käsityksensä halun ja tarinan suhteesta juuri psykoanalyttisen halun käsitteen varaan (Clayton 1985).

²² Vygotski ei kuitenkaan Brooksien tavoin tulkitse haluja psykoanalyttisesti vain seksuaalisen energian vaihteleviksi ilmenemismuodoiksi.

Tarinat jäsentävät myös halujen ja arvojen suhdetta. Omaksumalla erilaisia kulttuurisia tarinoita ihminen voi työstää suhtautumistaan omiin haluihinsa ja intohimoihinsa. Halujen kuolettamisen tietä valaistumiseen pyrkivä Buddha, kärsien itsensä uhraava Jeesus, arkipäivän mukavuudesta nautiskeleva Oblomov, intohimoaan seuraava Anna Karenina ja sen velvollisuuden vuoksi uhraava Maggie Tulliver samoin kuin vietin ja hengen ristitulessa kamppaileva Arosusi edustavat kulttuurisia henkilöitä, jotka ovat eri tavoin antaneet tilaa henkilökohtaisille haluilleen.

Sisäinen tarina voidaan nähdä prosessiksi, jossa halut suodatetaan ja neuvotellaan osaksi toiminnallista järjestelmää. Tarinan tulevaisuusulottuvuus tekee mahdolliseksi sisäisesti neuvotella halun toteuttamisen siirtämisestä myöhempään ajankohtaan; moraalisen identiteetin taso näyttää halujen toteuttamiselle ja toteuttamisen tavalle vihreää tai punaista valoa; kognitiivinen taso osoittaa halujen toteuttamisen edellytyksiä ja seurauksia, ja arvojen taso antaa niille arvokkuuden tai vähäarvoisuuden leiman.

Sisäinen tarina toiminnan intentiona

Kaiken yllä kuvatun pohjalta sisäistä tarinaa voi pitää ihmisen toiminnan ymmärtämisen perusteena. Tarinallinen lähestymistapa ankkuroituu tässä niihin teorioihin, jotka katsovat, että ihmisen tekemisiä on tarkasteltavana intentionaalisenä, päämäärään pyrkivänä ja merkityksellistettyyn ulkomaailmaan kohdistuvana toimintana. Niinpä tekemistä ei pidä selittää kausaalisilla syillä vaan ymmärtää perusteidensa, intentioidensa nojalla (ks. Hänninen 1992).

Teon ymmärrettäväksi tekemisen lähtökohtana on Aristoteleen esittämä praktinen syllogismi, jonka mukaan

jos a haluaa saada aikaan b ja
a uskoo, että hän voi saada aikaan b vain tekemällä p
niin a ryhtyy tekemään p.

David Carr (1986), Alasdair MacIntyre (1981) ja Paul Ricoeur (1984) ovat kukin osoittaneet, että toiminnan perusmuodon ja tarinan välillä on rakenteellinen samankaltaisuus. Kummassakin on kysymys toimijan suhteesta johonkin tavoitteeseen. Kuitenkin he kaikki toteavat myös, että toiminnan ymmärtämiseksi tämä peruskaava on vasta lähtökohta, joka itsessään herättää uusia ymmärtämisen haasteita. Mitkä ovat ne praktiset ja symboliset kehykset, josta teon mielekkyys juontuu? Miksi a haluaa saada aikaan b? Miksi a uskoo, ettei hän voi saada aikaan b, ellei hän tee p? Miksi a jossakin tilanteissa jättää tekemättä p, vaikka haluaisikin saada aikaan b? Miten a valitsee erilaisista toimintavaihtoehdoista, jotka kaikki johtaisivat tilanteeseen b? Miten a ottaa huomioon toiset toimijat? Miten erilaiset päämäärät ja niihin johtavat teot ketjuuntuvat laajemmiksi toimintakokonaisuuksiksi? Miten voidaan ymmärtää ei-välineellistä toimintaa?

Sosiaalipsykologisessa tutkimuksessa (ks. Stahlberg & Frey 1996) intentionaalista toimintaa on pyritty selittämään Fishbeinin ja Ajzenin muotoileman ”perustellun käyttäytymisen teorian” pohjalta. Siinä aikomusta (intention) selittämisen perusteena on praktisen syllogismin halu–uskomus-yhdistelmä (”asenne”), johon on lisätty termi ”subjektiivinen normi”. Teorian mukaan ihminen siis toimii tietyllä tavalla, jos hän haluaa saada aikaan tietyn asiantilan, olettaa, että se voidaan saada aikaan tietyllä toiminnalla ja katsoo, että tämä toiminta ei ole ristiriidassa hänen omaksumiensa normien kanssa. Tutkimustradition jatkokehittelyissä intention selityksperusteita on laajennettu ottaen mukaan mm. moraaliset sitoumukset, identiteetin luomisen ja säilyttämisen pyrkimykset sekä tottumukset. Teoriaa on kuitenkin arvosteltu siitä, että se näkee ihmisen toiminnan liian laskelmoivan rationaalisenä ja päämäärätietoisena.

Vygotskin työtoverin A.N. Leontjevin (1977) muotoilemassa toiminnan teoriassa on toiminnan dynamiikka nähdään edellistä monitasoisempana. Siinä toiminnan ohjaus kuvataan kolmitasoiseksi hierarkiaksi, jossa ylimpänä ovat (usein tiedostamattomien) motiivien ohjaama prosessimainen *toiminta*, keskellä sitä toteuttavat tietoisiin päämääriin suuntautuvat *teot* ja alimpana näitä toteuttavat konkreettisiin toimintaehtoihin sidotut *operaatiot*. Toiminnan teoriaa on kuitenkin arvosteltu siitä, että sen ”toiminnan” prototyyppi on materiaaliseen kohteeseen suuntautuva työ, ja että se jättää huomiotta ihmisten väliset suhteet ja toiminnan semioottiset välitykset (ks. Engeström 1998).

Tarinallisen lähestymistavan valossa voidaan jäsentää toiminnan intention muodostumista kaikessa monitasoisuudessaan. Sen mukaan ihmisen toimintaa voidaan ymmärtää sen valossa, minkälaista tarinaa hän pyrkii toteuttamaan. Yksittäiset teot asettuvat näin kokonaisuuteen, jossa ne kytkeytyvät muihin tekoihin, motivoituvat toimintaa ohjaavasta halusta, rajautuvat sen mukaan mitä pidetään moraalisesti hyväksyttävänä, ohjautuvat syitä ja seurauksia koskevien tarinallisten uskomusten kautta ja saavat viime käden perustelunsa siitä, mitä toimija pitää arvokkaana. Arvokasta voi olla myös toiminta itsessään, ja joutilaisuus myös.

Sisäinen tarina emootioiden muovaajana

Niin L.S. Vygotski kuin hänen seuraajansa Jerome Bruner ovat korostaneet, että emootiot ovat erottamaton osa ihmisen psyykkistä ja praktista toimintaa. Bruner (1986) toteaa, että kognitio, emootio ja toiminta muodostavat jakamattoman kokonaisuuden, ja niiden tarkasteleminen toisistaan erotettuina on samaa kuin tarkastelisi kristallin tahkoja abstrahoituina itse kristallista. Tarinallinen lähestymistapa pyrkii pitämään koko kristallin tarkastelun kohteena. Tarina sisältää aina sekä kognitiivisen että emotionaalisen komponentin, jotka ovat toisistaan erottamattomat.

Narratiiviselle lähestymistavalle ominainen näkemys ihmisen kokemuksen ajallisuudesta, intentionaalisuudesta, tulkinallisuudesta ja kulttuurisuudesta tuottaa

tietynlaisen käsityksen emootioiden olemuksesta. Sen mukaan emootiot heijastavat ihmisen inhimillistä, kulttuurista olemisen tapaa. Emootiot voidaan nähdä tilannetulkinnan päätelmänä, joka nojautuu edellä kuvattujen tarinafunktioiden kokonaisuuteen: ne ”ottavat huomioon” tilanteen, tulevaisuuskuvan, tapahtumien selitykset ja niiden määrittämät vastuumäärittelyt, identiteetin, arvot ja halut.

Emootiot ovat intentionaalisia, eli ne ovat (lähes²³) aina luonteeltaan ”jonkin kokemista jonakin” (Taylor 1985, 47–54). Ihminen ei koe surua sinänsä, vaan surua jostakin, ei pelkoa sinänsä, vaan jonkin asian pelkoa. Emootiot ovat asioiden tulkittamista tietynlaisiksi suhteessa omiin pyrkimyksiin ja tarpeisiin. Emootioille on ominaista se, että ne ovat itsessään tahdonalaisen kontrollin ulkopuolella. Kukaan ei voi pelkällä tahdonvoimalla lakata suremasta tai ryhtyä iloitsemaan. Sen sijaan emootioita voidaan säädellä muovaamalla tilanteeseen liittyvää, emootion herättävää tulkintaa. Emootioiden tulkinnallisuus tarkoittaa sitä, että ne eivät pääsääntöisesti perustu puhtaisiin havaintoihin vaan tilannetta koskevaan tulkintaan. Sisäisen tarinan määrittämä tulkinta elämäntilanteesta muovaa siten siihen liittyviä emootioita.

Inhimillisten emootioiden tarinallisuus liittyy myös kokemuksen ajallisuuteen. Monet emootiot eivät niinkään heijasta juuri nyt vallitsevaa tilannetta, vaan tunteita voivat yhtä lailla herättää menneisyyden muistot ja tulevaisuuden näkymät. Katumus ja syyllisyys ovat esimerkkejä menneisyyteen liittyvistä emootioista, joista on mahdollista vapautua tulkittamalla niihin liittyviä tapahtumia uudelleen, eli muovaamalla menneisyyttä koskevaa sisäistä tarinaa. Sellaiset emootiot kuin toivo, epätoivo ja pelko perustuvat puolestaan mielikuvaan siitä, mitä on tulossa. Sisäinen tarina luo emotionaalisen vision tulevaisuudesta tulkittamalla nykyhetken sisältyviä mahdollisuuksia ja uhkia.²⁴ Myös nykyhetken liittyvät tunteet saavat lisämerkityksiä siitä, minkälaisen tarinan osaksi tunteen aiheuttama tapahtuma tai asiantila nähdään. Tämän hetken tuskaa lievittää, jos asiantila voidaan nähdä väliaikaiseksi tai suorastaan edellytykseksi paremmalle tulevaisuudelle.

Inhimillisistä emootioista suuri osa perustuu moraalisiin arviointeihin – esimerkiksi suuttumus tai syyllisyys perustuvat käsitykseen siitä, että moraalista järjestystä on rikottu. Moraalinen arviointi edellyttää tapahtumiin ja toimintaan liittyvien vastuiden, velvoitteiden ja intentioiden jäsentämistä, mikä tapahtuu antamalla tapahtumille tarinallinen tulkinta (vrt. Miceli & Castelfranchi 1998).

Ihmiselle ovat ominaisia ja ainakin nykyihmiselle myös keskeisiä itseen liittyvät emootiot, joissa on kyse moraalisen identiteetin toteutumisesta tai uhanalaistumi-

²³ Poikkeuksen muodostavat sellaiset ”häiriöinä” pidetyt emotionaaliset tilat kuin ahdistus, masennus, kohteeton kauhu tai aiheeton euforia.

²⁴ Menneisyyttä koskevien muistojen ja tulevaisuusvisioiden dynaamista yhteyttä nykyhetken emootioihin valaisee esimerkiksi Moffitin ja Singerin (1994) tutkimus, jossa todettiin, että ihmisillä, joilla oli positiivisia elämäntavoitteita, oli myös positiivisia tunteita herättäviä muistoja aiemmista tavoitteen saavuttamisen kokemuksista.

sesta (Baumeister 1991, Taylor 1985, 54–56; Greenwood 1994). Häpeä, syyllisyys, ylpeys ja onnistumisen riemu ovat esimerkkejä tällaisista tunteista.

Monien emootionaalisten arvioiden taustalla voidaan nähdä aiemmin kuvattu arvojen jäsenitys, joka määrittää mikä on arvokasta ja siksi voimakkaita tunteita herättävää, mikä taas vähemmän merkityksellistä ja olankohautuksella kuitattavaa. Voimakkaat tunnekokemukset liittyvät asioihin, jotka ovat keskeisten elämänarvojen toteutumista uhkaavia tai edistäviä (Singer 1995).

Inhimillistä emotionaalista kokemusta monivivahteistaa edelleen se, että emootiot itsessään asettuvat arvioinnin kohteiksi. Tunteet itsessään herättävät tunteita, joiden perusta on moraalisisessa arvioinnissa. Suru voi tuottaa itsesääliä, vahingonilo häpeää, surun puuttuminen syyllisyyttä. Yleinen tarinallinen tulkintakehikko ja erityisesti siihen liittyvät arvot määrittelevät myös sitä, mikä painoarvo tietyille tunteille tai tunteille ylimalkaan annetaan. Järjen arvoa korostava tarinallinen jäsenitys pitää tunteita sinänsä vähäarvoisina, kun taas romanttinen jäsenitys pitää niitä hyvän elämän kulmakivinä; jossakin jäsenityksessä intohimo on tunteista arvokkain, toisessa tyyneys, kolmannessa jännitys jne.

Koska emootiot siis juontuvat tilanteille ja tapahtumille annetusta tarinallisesta tulkinnasta, voidaan sisäisen tarinan muokkaamista pitää keskeisenä emotionaalisen itsesäätelyn välineenä. Ihmiset luovat traumaattisten kokemusten yli kantavia ”parantavia tarinoita” antamalla tapahtuneelle selityksen (account) – joko ääneen kerrotun tai vain mielen sisäisen. Tarinankerronnan avulla ihminen voi puolustaa tekojaan, vahvistaa itsetuntoaan, kohottaa hallinnan tunnettaan ja vahvistaa kokemusta tapahtumien ymmärrettävyydestä; sen avulla voidaan luoda toivoa paremmasta ja kokea katarttista puhdistumista kielteisistä tunteista. (Baumeister & Newman 1994; Harvey ym. 1990). Oman kokemuksen jäsentäminen kulttuurisen tarinan muotoon antaa tapahtumille esteettisen ulottuvuuden ja asettaa yksityisen kokemuksen yleiseen kehykseen. Ihmiselämän traagiset, banaalit ja jopa raadolliset aspektit voivat saada arvokkuutta tarinallisen tulkinnan kehyksessä. Karen Blixenin (Isak Dinesen) sanoin ”kaikki surut voidaan kestää jos ne voidaan liittää osaksi tarinaa”.

Narratiivisessa terapiassa ajatusta sisäisen tarinan voimasta tunteiden muovaajana hyödynnetään tietoisesti terapeutin ja asiakkaan vuorovaikutuksessa. Terapiassa pyritään ohjaamaan asiakasta irrottautumaan vanhasta ongelmia tuottavasta tarinasta ja luomaan sen tilalle uusi, tyydyttävämpi ja toiveikkuutta herättävämpi sisäinen tarina (Katajainen 1998; Parry & Doan 1994; White & Epston 1990).

Emootioiden ja sisäisen tarinan välinen suhde on kaksisuuntainen. Samalla kun sisäinen tarina muovaa tunteita, myös tunteet suuntaavat sisäistä tarinaa ja voivat toimia sen koetinkivinä. Emootiot antavat intuitiivisen arvioinnin muodossa aineksia sisäisen tarinan muodostamalle elämäntilanteen tulkinnalle. Esimerkiksi masentunut mieliala voi muovata sisäistä tarinaa nostamalla itsepintaisesti esiin vain tietynlaisia muistoja, itseä koskevia tulkintoja ja tulevaisuudenkuvia tai estämällä myönteisten muistojen mieleentuloa (Moffit & al. 1994). Siksi vanhasta tarinasta ei ole aina

helppo irrottautua, eikä uutta tarinaa voi luoda mielivaltaisesti pelkän tietoisien uudelleenajattelun keinoin. Sisäisen tarinan ja emootioiden suhde voidaan nähdä eräänlaiseksi neuvotteluksi, jossa näitä sovitetaan yhteen (Kerby 1991).

Funktioiden yhteenkietoutuminen

Väitin tämän jakson alussa, että sisäinen tarina on ymmärrettävissä kaikkia yllä kuvattuja funktioita integroivaksi prosessiksi. Tämä ajatus sisältyy jo lähtökohtaolettamuksena olevaan tapaan ymmärtää sisäinen tarina analogiseksi kertomuksen kanssa. Samalla tavoin kuin kertomus on jäsenmuoto, joka kytkee yhteen heterogeenisiä elementtejä (Ricoeur 1981), myös sisäinen tarina voidaan ajatella psyyken eri funktioita yhdistäväksi jäsenyksi.

Sisäinen tarina voidaan nähdä systeemiseksi kokonaisuudeksi, joka yhdistää eri tasoisia ja luonteisia prosesseja yhtenäiseksi ”korkeamman tason” merkitysjärjestelmäksi. Systeemisyyden ajatus merkitsee, että muutos jossakin sisäisen tarinan osassa saattaa sysätä koko merkitysjärjestelmän muutoksen tilaan. Tätä ajatusta tukee se tarinallisissa tutkimuksissa (esimerkiksi tämän kirjan liiteartikkeleissa) todettu seikka, että elämänmuutokset käynnistävät usein hyvin kokonaisvaltaisen muutosprosessin, jossa koko elämää koskeva tarinallinen jäsenyys saa uuden muodon. Norman K. Denzin (1988) on kuvannut tällaista elämän käännekohtaa ”epifanin” käsitteellä. Sysäyksenä muutokselle voi toimia myös uuden selityksen löytäminen tai oivaltaminen ongelmalliselle elämäntilanteelle (Baumeister 1997), uuden arvoperspektiivin avautuminen taide-elämyksen kautta (mistä Charles Taylor, 1989, käyttää termiä ”epifani”) tai sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuva dialoginen hetki, joka avaa tilanteeseen uuden näkökulman (Koski-Jännes & Hänninen 1998). Koska sisäisen tarinan muutoksessa on kyse hyvin monitahoisesta ja syvälleikävästä prosessista, se ei tapahdu nopeasti eikä pelkästään tietoisena uudelleenkirjoittamisena. Viime kädessä on kyse muutoksesta ”sydämessä” eikä vain ”päässä” (vrt. Teasdale 1993).

7. Elämänmuutokset tarinoina

Elämänmuutokset ovat kiinnostava tutkimuskohde kahdessa mielessä. Ensinnäkin ihmisten sopeutuminen tai sopeutumattomuus elämänmuutoksiin ja kriiseihin on tärkeä käytännöllinen kysymys, sillä muutokset uhkaavat ihmisen psyykkistä ja fyysistäkin hyvinvointia ja toisaalta tarjoavat mahdollisuuksia positiivisiin kehityskuluihin. Toisaalta elämänmuutokset tarjoavat teoreettisesti kiinnostavan mahdollisuuden tarkastella ihmisen tapaa merkityksellistää elämänsä, sillä muutostilanteessa näkymättömiksi muuntuneet rutiinimaiset suhtautumistavat murtuvat ja uusien merkitysten muotoutumisen prosessi tekee ne näkyviksi.

Negatiivisia elämänmuutoksia on psykologisessa ja sosiaalilääketieteellisessä tutkimuksessa tyypillisesti jäsennetty stressiteoreettisen käsitteistön avulla. Stressiteoreettinen elämänmuutosten tutkimustraditio juontuu havainnosta, että muutoksia kokeneet ihmiset kärsivät keskimäärin muita useammin erilaisista psyykkisistä ongelmista ja fyysisistä sairauksista (Rabkin & Struening 1976).

Stressiteoreettisen tutkimuksen lähtökohtana on ajatus, että elämänmuutos on stressitekijä, joka rasittaa ihmisen sopeutumisresursseja ja uhkaa hänen hyvinvointiaan. Ensimmäisen aallon elämänmuutostutkimuksessa oletettiin, että kaikki muutokset ovat stressin lähteitä (Holmes & Rahe 1967). Seuraavassa vaiheessa alettiin tapahtumien merkityksiä ottaa huomioon jaottelemalla niitä sen mukaan ovatko ne esimerkiksi positiivisia vai negatiivisia, voiko niihin vaikuttaa, tai mille elämänalueelle ne sijoittuvat (esim. Paykel 1974), ja kuinka laajoja reaalisia seurauksia tapahtumalla on (Brown & Harris 1978). Huomioon alettiin ottaa myös se, katsooko ihminen itse tapahtuman olevan esimerkiksi menetys, uhka tai haaste (Lazarus & Launier 1978) tai kuinka tärkeitä elämän sitoumuksia muutos koskettaa (Lazarus & Folkman 1984).

Koska stressin määrää kuvaavien muuttujien ja erilaisten sairautta tai psyykkistä hyvinvointia koskevien indikaattoreiden välinen suhde osoittautui olevan kaukana täydellisestä korrelaatiosta, alettiin etsiä elämänmuutoksen ja hyvinvoinnin suhdetta välittäviä tekijöitä. Tällaisia ovat esimerkiksi stressitilanteissa käytetyt selviytymiskeinot (esim. Billings & Moos 1981, Lazarus & Folkman 1984), elämäntilanteeseen liittyvät vastustuskykyä lisäävät resurssit kuten sosiaalinen tuki (esim. Cobb 1976) sekä ihmisen persoonalliset ominaisuudet, kuten eksistentiaalinen ”koherenssin tunne” (Antonovsky 1979) ja usko omiin vaikutusmahdollisuuksiin (Lefcourt 1982).

Stressiteoreettinen elämänmuutosten tutkimus on epäilemättä luonut pohjaa sen ymmärtämiselle, millä tavoin ihmisen hyvinvointi on yhteydessä elämäntilanteeseen ja sen muutokseen. Se on vähitellen laajentunut ottamaan huomioon mitä moninaisimpia ihmisen ja hänen elämäntilanteidensa suhteita luonnehtivia seikkoja – muuttujiksi pelkistettyinä. Sen tuottama ymmärrys on kuitenkin monessa mielessä rajallinen. Ensinnäkin tutkimustraditio on määritelmällisesti kiinnostunut vain elämänmuutoksen negatiivisista seurauksista. Tämä on tuonut siihen hiukan elä-

mänpelkoisen, muutoskielteen sävyn. Toiseksi tutkimusasetelmien luonteen vuoksi se on tuottanut hyvin vähän pitkäaikaista tietoa sopeutumisprosessin etenemisestä. Kolmanneksi se on kaikista yrityksistä huolimatta jäänyt pinnalliselle tasolle tapahtumien yksilöllisten merkitysten ymmärtämisessä. Lisäksi sen puitteissa ei ole tarkasteltu tapahtumiin liitettyjen merkitysten kulttuurista luonnetta.

Sosiaalipsykologisessa kriisejä ja muutoksia koskevassa tutkimustraditiossa on tarkasteltu teoreettisesti hienovireisemmällä otteella elämänmuutokseen sopeutumisen prosesseja. Tradition piirissä on tarkasteltu mm identiteettiä uhkaavia elämänmuutoksia ja niistä selviytymistä (Breakwell 1986, Schenkler 1978) sekä maailmaa koskevien perusoletusten romahtamista äkillisen vastoinkäymisen seurauksena ja siitä selviytymistä (Janoff-Bullman 1986). Tälle traditiolle voi pitää ominaisena elämänmuutoksen tarkastelua tietystä teoreettisesti rajatusta perspektiivistä. Lopputuloksena on kirkkaita mutta kapeita valokiloja elämänmuutoksista selviytymisen problematiikkaan. Kaikki elämänmuutokset eivät välttämättä jäsenny esimerkiksi identiteetin uhanalaistumisen tai perusoletusten romahtamisen näkökulmasta.

Kriisiteoreettiset elämänmuutostutkimukset ovat tyypillisesti keskittyneet kuvaamaan jonkin tietyn elämänmuutoksen käynnistämää sopeutumis- tai muutosprosessia. Esimerkiksi työttömyyskokemuksen etenemisestä on tehty useita tämänkaltaisia erittelyjä (Moynagh 1985), samoin leskeytymisestä (Parkes 1986), vakavasta sairastumisesta (Cullberg 1973, Kübler-Ross 1975). Näissä tutkimuksissa pyritään usein kuvaamaan tyypillinen prosessin etenemiskaava. Tämä johtaa kuitenkin helposti siihen, että tapahtuman yksilöllisten merkityksenantojen moninaisuus jää tavoittamatta. Vaarana on myös, että tyypillisyyden kuvaus tulkitaan normaaliuden ja toivottavan määrittelyksi, jolloin kriisiprosessin kuvaus saa normatiivisen luonteen (Frank 1993, Kuitunen 1998).

Tarinallisen elämänmuutostutkimuksen lähtökohtana on kysymys siitä, miten ihmiset selviytyvät vaikeistakin elämänmuutoksista muovaamalla tapahtumille annettuja merkityksiä. Merkitysten muodostaminen nähdään yksilön elämäntilanteesta ja -historiasta nousevana, luovana ja kulttuurisia merkityksiä hyödyntävänä prosessina. Tarinallista lähestymistapaa elämänmuutosten tutkimukseen ei ole syytä pitää muulle elämänmuutostutkimukselle vaihtoehtoisena vaan pikemmin sitä täydentävänä tutkimusotteena.

Tiivistelmät kirjan liiteartikkeleista

Tämän kirjan erillisartikkelit käsittelevät elämänmuutoksia tarinallisesta näkökulmasta. Kaksi ensimmäistä koskee työttömyyteen liittyviä kokemuksia, kaksi seuraavaa sairastumisesta ja viimeinen addiktiosta vapautumisesta. Kaikkien artikkelien pohjana on ajatus siitä, että ihminen luo merkityksen elämänmuutokselle tavalla, joka ammentaa aineksia kulttuurisista merkitysjärjestelmistä ja nojautuu samalla omaan yksilölliseen kokemukseen ja elämänhistoriaan.

Ensimmäinen artikkeli ”*Työpaikan menetys tarinana*” tarkastelee työpaikan menetyksen käynnistämiä tapahtumakulkuja. Sen aineistona ovat 29 vuonna 1987 työpaikkansa menettäneen (”toistaiseksi” lomautetun) metallityöläisen haastattelut ja kyselyvastaukset. Aineistoa kerättiin kolmessa vaiheessa: tutkimukseen osallistuvia haastateltiin noin kolmen ja noin yhdeksän kuukauden kuluttua työpaikan menetyksestä. Noin kaksi ja kolme vuotta lomautuksen jälkeen kerättiin tietoa kyselyillä. Aineisto käsitti tietoja tutkittavien aiemmasta elämänhistoriasta ja konkreeteista työpaikan menetyksen jälkeisistä tapahtumista sekä heidän tapahtumiin liittyvistä kokemuksistaan ja arvioistaan. Tämän aineiston pohjalta muodostettiin neljä tarinatyyppeä. *Sankaritarinassa* työttömäksi joutuminen asettaa päähenkilön päättäväisyyden, työhalun ja noteerauksen työmarkkinoilla koetteelle. Päähenkilö kuitenkin selviytyy tästä haasteesta ja onnistuu palaamaan työelämään. Näin paha on torjuttu ja harmonia palautuu. *Tragediassa* päähenkilö taistelee turhaan työttömyyttä vastaan ja joutuu näin umpikujaan, josta ei ole ajatuksellista eikä käytännöllistä ulospääsyä. *Komediassa* lähtökohtana on tilanne, jossa työ (yhteiskunnan vaatimukset) ovat ristiriidassa päähenkilön yksilöllisten tarpeiden kanssa. Työttömyys hahmottuu (alun tragediatulkinnan jälkeen) välitilaksi, jossa oli mahdollista suuntautua uudelleen. Lopputuloksena on harmonian tila, jossa päähenkilö sijoittui omia tarpeitaan paremmin vastaavaan työhön, johon hän itse on valmis sitoutumaan. *Ironiatarinassa* päähenkilö ottaa etäisyyttä vallitsevaan tapaan nähdä työn ja työttömyyden suhde. Hän asettaa kyseenalaiseksi käsityksen palkkatyön autuaaksitekevyydestä ja näkee työttömyyden mahdollisuutena aktiiviseen ja hyödylliseen toimintaan. Tarinoiden moninaisuutta suhteutetaan (varsinkin kirjoittamisen ajankohtana) vallitseviin työttömyyttä koskeviin mallitarinoihin, jossa työtön oli joko traagisesti ”kunnollinen mutta onneton” tai rikostarinan mukaisesti ”onnellinen mutta kunnoton”.

Toisen artikkelin ”*Coping with unemployment as narrative reorientation*” aiheena on työttömäksi joutumisen virittämä tarinallinen uudelleensuuntautuminen. Sen aineistona on lama-ajan (1990-luvun alku) työttömien kirjoittamista omaelämäkerrallisista kirjoituksista koottu antologia ”Työttömän tarina”. Huomattavasta osasta kertomuksia oli löydettävissä juoni, jonka voi tiivistää siten, että kyse oli ”työssäkäyvän ihmisen” tarinan muuttumisesta ”työttömän ihmisen” tarinaksi. Muutos ei kuitenkaan tapahtunut yhtä aikaa työttömäksi joutumisen kanssa, vaan kyseessä oli prosessi, jossa työssäkäyvän ihmisen tarina vähitellen murtui. Murtuminen kulmineitui eräänlaisessa nollapisteessä, jossa tarinan päähenkilö koki olevansa umpikujassa. Tätä pohjakokemusta seurasi käänne parempaan, jolle oli ominaista uuden elämänjäsennyksen, ”työttömän tarinan” muodostuminen. Sekä työssäkäyvän ihmisen tarina että työttömän tarina ammentavat aineksia kulttuurisista merkitysjärjestelmistä. Työssäkäyvän ihmisen tarinan perusoletuksia ovat, että työ on arvokasta, että ahkeruus palkitaan ja että työttömäksi joutuvat vain laiskat. Työttömän tarinassa puolestaan työttömäksi joutumista ei nähdä omana epäonnistumisena vaan yhteiskunnallisen ilmiönä. Itse työelämä näyttäytyy kovana

ja kylmänä maailmana, jonka taustalla olevat materiaaliset arvot ovat johtamassa ihmiskuntaa tuhoon. Työttömän tarinassa elämän arvokkuus perustuu arjen mielekkäiksi koettuihin askareisiin, ihmissuhteisiin ja luontokokemuksiin. Tämä voidaan lopulta nähdä paluuna todellisiin, syvempiin ja kestävämpiin arvoihin. Työssäkäyvän ihmisen tarinan mukaiset arvojäsennykset elävät kuitenkin uusien jäsenysten rinnalla: kaipaus päästä osaksi yhteiskunnallista työtä ja työyhteisöä purkautuu esiin unissa ja ajatuksissa. Työttömän tarina voidaan nähdä tavaksi luoda arvokkuutta työttömänä olemiseen. Se on kuitenkin vain yksilötason ratkaisu, joka ei sisällä ajatusta siitä, miten yhteiskuntaa voisi muuttaa niin, että sekä työssäkäyvän ihmisen tarinaan että työttömän tarinaan sisältyviä arvoja voisi sovittaa yhteen.

Kolmas artikkeli *"Tarinallisuus ja terveystutkimus"* on katsaus narratiiviseen sairauksia koskevaan tutkimukseen. Sen aineistona on noin vuosikymmenen kuluessa kertynyt laaja narratiivisesti orientoituneiden tutkimusten joukko. Artikkelin perimmäisenä tarkoituksena on luoda sellainen käsitteellinen kehikko, jonka varassa empiirisen tutkimuksen kirjoja on mahdollista jäsentää. Käsitekehikossa erotellaan toisistaan kommunikoitu kertomus, tajunnallinen sisäinen tarina ja eletty draama sekä sosiaalinen tarinavaranto. Näiden kaikkien ajatellaan kantavan tarinallisia merkitysrakenteita, mutta toisistaan poikkeavalla tavalla. Käsitekehikon toimivuutta koetellaan sijoittamalla empiirisiä narratiivisia sairauteen liittyviä tutkimuksia hahmoteltuun jäsennykseen. Osassa tutkimuksia tarkastelun kohteena on se miten sairaus asettaa haasteita sisäisen tarinan uudelleenmuotoilulle: miten sairautta selitetään, miten identiteettiä rakennetaan uudestaan sairastumisen jälkeen ja miten erilaiset tarinalliset jäsennykset palvelevat psyykkisen hyvinvoinnin säilyttämistä. Joukko narratiivisia terveystutkimuksia puolestaan keskittyi tarkastelemaan sairauksiin liittyvää sosiaalista tarinavarantoa eli sitä, mitä jaettuja käsityksiä sairauden luonteesta, sen syistä ja hoidosta tietyssä kulttuuriyhteisössä vallitsee. Osa narratiivisista sairaustutkimuksista kohdistui siihen, miten sairaudesta kerrotaan erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa: kerronnan avulla voidaan pyrkiä saamaan ymmärrystä omalle kokemukselle, sen avulla voidaan vahvistaa identiteettiä tai saada aineksia sisäisen tarinan uudelleensuuntaamiselle. Joissakin tilanteissa omasta sairaudesta kertomista saatetaan kuitenkin välttää säälin tai leimautumisen kohteeksi joutumisen pelossa. Draamaan kohdistuvissa tutkimuksissa tarkastelu kohdistuu itse elävässä elämässä toteutuviin juonenkulkuihin, jotka ohjautuvat sairastuneiden toiminnan sekä hoitoinstituutioiden käytäntöjen muovaamina, mutta myös sairauden reaalisesta etenemisestä käsin. Artikkelissa todetaan, että narratiiviselle tutkimukselle asettuvat metodiset haasteet ovat erilaisia tutkimusongelmasta riippuen, joten yhtenäistä narratiivisen tutkimuksen metodista kaanonina ei ole mielekäästä pyrkiä luomaan. Terveystieteellisen tutkimuksen haasteeksi nähdään sen tarkastelu, miten ihmisen mahdollisuuksia luoda, kertoa ja elää omaa elämäänsä voidaan edistää.

Neljäs artikkeli *"Tarinat, sairaudet ja kuntoutuminen"* on kirjoitettu johdannoksi tarinallista näkökulmaa kuntoutukseen esittelevään kokoomateokseen. Artikkelissa pohditaan sitä, miten tarinallisen terveystutkimuksen tuottamia ajatuksia voisi

soveltaa kuntoutustyössä. Lähtökohtana on ajatus, että vakava sairastuminen luo elämäntarinallisen katkoksen, ja että tarinallisessa kuntoutumisessa on kyse tuon katkoksen ylittämisestä. Sen myötä sairaus saatetaan osaksi omaa elämäntarinaa, ja kokemus elämän mielekkyydestä, arvokkuudesta ja jatkuvuudesta palautuu. Uuden tarinan on vastattava useisiin kysymyksiin: olenko sairas vai terve, mistä sairaus johtuu, mitä sairaus merkitsee tulevaisuuden kannalta, mikä on sairauden merkitys oman elämän osana, miten sairaus muuttaa identiteettiä ja sosiaalisia rooleja, mikä elämässä on tärkeää ja miten sairaus muuttaa elämäntarinaa kokonaisuudessaan. Kuntoutustyössä voidaan monin tavoin edistää tarinallista kuntoutumista. Laajasti ottaen kaikkea kuntoutusta voidaan tarkastella ”tarinallisena kuntouttamisena”. Narratiivinen terapia tähtää suoranaisesti elämäntarinan uudelleenrakennukseen, mutta myös muut kuntoutustyön arjen käytännöt voivat vahvistaa kuntoutujan identiteettiä, lisätä hänen mahdollisuuksiaan toteuttaa omia tarinallisia projektejaan ja avata uusia näkökulmia elämään. Tarinallisen kuntoutumisen merkityksen huomioonottaminen kuntoutustyössä kannustaa käyttämään voimavaruusautunutta kieltä ongelmakielen sijasta, korostamaan kuntoutujan toimijuutta, suunnittelemaan kuntoutuksen tavoitteita kuntoutujan omien elämänprojektien pohjalta, jakamaan sairautta koskevaa tietoa siten, että se on mahdollista sulattaa toimivaksi osaksi omaa tarinaa sekä luomaan tilaisuuksia oman tarinan kertomiseen ja muiden tarinoiden kuulemiseen. Lisäksi kuntoutus voi tarjota mielikuvitusta ja uusia arvoperspektiivejä virittäviä kokemuksia. Sairastuneeseen ihmiseen itseensä kohdistuvan kuntoutuksen ohella tärkeää on myös sairauksiin liittyvän mallitarinavarannon rikastaminen sekä sairastuneiden reaalisten toimintamahdollisuuksien laajentaminen.

Viides artikkeli ”*Narratives of recovery from addictive behaviors*” käsittelee tapoja, joilla erilaisista addiktioista vapautuneet ihmiset jäsentävät omaa elämäntarinaansa ja riippuvuudesta vapautumisen ehtoja. Aineistona on erilaisista riippuvuuksista (alkoholismi, huumeiden tai lääkkeiden käyttö, tupakointi, syömishäiriö, seksiriippuvuus) vapautuneiden henkilöiden (29 naista, 22 miestä) omaelämäkerralliset tarinat. Aineistosta löytyi viisi tarinatyyppiä, joissa vapautumisen avain hahmotettiin eri tavoin. Kullakin tarinatypillä oli oma käsityksensä addiktion syistä ja siitä vapautumisen ehdoista sekä oma arvojäsenyksensä. Tarinatypit ammensivat aineksia sekä addiktioon liittyvästä että yleisemmästä kulttuurisesta tarinavarannosta. Tarinatyypeistä ensimmäinen oli *AA-tarina*, jossa AA-kulttuurin mukaisesti hahmotettiin alkoholismi sairaudeksi, joka on mahdollista saada hallintaan nöyrytmällä AA:n jäseneksi. Sen jäsenyksessä pahan alku on yksilöllinen hybris ja hyvää kiinnittyminen osaksi sosiaalista yhteisöä. AA-tarina toisti AA-liikkeen piirissä muodostunutta elämäntarinan kerronnan tapaa. Toinen tarinatyyppi, *kasvutarina*, kuvasi riippuvuuden syyksi sen, että ihminen ei ole oppinut tunnistamaan omia tarpeitaan vaan on joutunut hakemaan hyväksyntää toimimalla toisten ihmisten odotusten mukaan. Vapautumisen ehto on itsensä löytäminen, kosketuksen saaminen omiin tunteisiin ja omien tavoitteiden toteuttaminen. Kasvutarinan taustalla voidaan

nähdä humanistisen psykologian sekä yleisemmän itsensä toteuttamista koskevan romanttisen ekspressivismin filosofian ajatuksia. Kolmannessa tarinatyypissä, *läheisriippuvuustarinassa*, riippuvuuden taustaksi nähtiin lapsuuden perheen ongelmien salaamisesta syntynyt kyvyttömyys kohdata kielteisiä tunteita. Riippuvuudessa on siten kyse pyrkimyksestä vapautua hetkeksi ahdistavista tunteista. Irtautuminen yhdestä riippuvuudesta johtaa vain toiseen riippuvuuteen. Varsinaisen vapautumisen ehto on kielteisten kokemusten paljastaminen ja käsittely. Tämän tarinan ainesten voi nähdä ammentuvan melko suoraan Suomessa viime vuosina tunnetuksi tulleesta läheisriippuvuusteoriasta. Neljännessä tarinatyypissä, *rakkaustarinassa*, riippuvuuden aiheuttajaksi nähtiin rakkauden puute, joka johtaa hakemaan tyydytystä addiktiivisesta toiminnasta. Tässä tarinassa vapautumisen ehto on rakkauden ja huolenpidon saaminen. Tämän tarinan taustalla voidaan nähdä psykoanalyttinen ajattelu sekä kulttuurin yleinen romanttisen rakkauden tarina. Viides tarinatyypiksi oli *hallinnan tarina*, jossa riippuvuuteen johtaneen käyttäytymisen nähtiin saaneen alkunsa pyrkimyksestä elämän hallintaan. Myöhemmin riippuvuus muodostui kuitenkin elämän hallinnan esteeksi, joka itse oli saatava hallintaan erilaisia tekniikoita hyväksi käyttäen. Tämän tarinatyypin ainekset ammentuvat modernille ajattelulle ominaisesta hallinnan ideaalista. Tarinatyypien moninaisuus osoittaa, että mitään yhtenäistä teoriaa riippuvuuteen johtavista ongelmista ja siitä vapautumisen prosesseista ei ole mielekästä etsiä.

8. Tarina: kulttuurinen pakkopaita vai kulttuurinen väline?

Edellä selostetuissa artikkeleissa kuvattiin, miten ihmisten tapa jäsentää elämäänsä ja sen muutoksia heijastaa yleisiä kulttuurisia merkitysrakenteita ja sen tarinamalleja. Tämä johdattaa pohtimaan kulttuurin ja yksilöllisen kokemuksen välistä suhdetta. Tämä suhde voidaan hahmottaa useilla tavoilla.

Ensimmäinen, ”tarinaneutraali” tai ”skeptinen” ajatustapa on, että tarinalliset mallit ovat *vain kerrontaa* ohjaavia rakenteita, jotka jäsentävät elävän elämän monimuotoisuutta kulttuurisesti ymmärrettäviksi hahmoiksi. Tämän mukaan elämä ja kerronta ovat toisistaan erillisiä. Näkökulma korostaa tarinallisen muodon rajallisuutta elämän kuvaajana: perinteisen tarinamuodon pyrkimys järjestyksen ja koherenssin luomiseen ovat vieraita todellisen elämän sattumanvaraisuudelle ja avoimuudelle (Morson 1998). Sekä historiankirjoituksessa että modernistisessä ja postmodernissa kaunokirjallisuudessa on tätä ajattelutapaa seurailleen pyritty etsimään traditionaalisista tarinallisista muodoista riisuttuja elämän kuvauksen tapoja. Itse elämän kannalta tarinat näyttävät tässä ajattelutavassa suhteellisen harmittomina ja hampaattomina. Elävä elämä kulkee omia latujaan, tarinat omiaan.

Toinen, ”tarinakielteinen” ajatustapa näkee tarinalliset mallit kulttuurisina rakenteina, jotka pakkopaidan tavoin ohjaavat ihmisiä jäsentämään elämäänsä yhteiskunnassa vallitsevien ajattelutapojen mukaisesti. Tarinallisia malleja voidaan siten pitää suorastaan väkivaltaisina: ne uomittavat ajattelua elämän monimuotoisuudelle vieraalla tavalla, luovat katteettomia illuusioita maailman ymmärrettävyydestä ja ei-sattumanvaraisuudesta sekä kahlitsevat minuuden autonomisuuden ja yhtenäisyyden illuusion (Bersani & Dutoit 1985, Gergen & Kaye 1993, dePeuter 1998). Tämän ajattelutavan mukaan perinteisistä tarinallisista malleista vapautuminen on sekä yksilöllisen kasvun että yhteiskunnallisen muutoksen ehto (vrt. Scholes 1981).

Kolmas, ”tarinamyönteinen” tapa hahmottaa kulttuuristen tarinamallien ja yksilöllisen kokemuksen suhdetta on nähdä tarinamallit kulttuurisesti tuotettuina *välineinä*, joita ihmiset voivat käyttää elämänsä hahmottamiseen itselleen ja toisille. Näin ihminen kuvautuu olentona, joka ei ole kulttuuristen voimien armoilla vaan jolla on valtaa ja mahdollisuuksia hyödyntää kulttuuria omien tarpeidensa mukaisesti (Hinchman & Hinchman 1997). Tämän kirjan liiarteikkelit osoittavatkin, että ihmiset eivät aina omaksu ensimmäisenä tarjoutuvaa ”standarditarinaa” kokemuksensa jäsentäjäksi, vaan aktiivisesti etsivät ja luovat omaan tilanteeseensa ja kokemukseensa sopivaa jäsenystä. Tarinamyönteinen ajattelutapa näkee tarinallisen muodon psyykkisesti välttämättömänä kokemuksen organisoijana, elämän merkityksen tuottajana sekä yksilön ja yhteisön yhteenliittäjänä. Tarinat eivät sen mukaan ole ainoastaan perinteen ylläpitäjiä vaan myös uusien merkitysten tuottajia. Luovassa prosessissa kulttuuriset merkitykset ja yksilölliset mielet kohtaavat (Vygotsky 1971).

Tässä tutkimuksessa esillä ollutta näkemystä tarinan ja elämän suhteesta voisi kutsua *dialektiseksi*. Sen lähtökohtana on tarinamyönteisen väline-ajatuksen mukainen käsitys ihmisestä toimijana pikemmin kuin kulttuuristen voimien marionettina. Kuitenkin se korostaa, että välineet voivat olla ovat paitsi mahdollisuuksia tuottavia myös rajoittavia (vrt. Rosenwald 1992). Kulttuuri ei tarjoa jokaiselle yksilölle samanlaista, järjestyksessä olevaa työkalupakkia, josta kukin voisi täysin vapaasti ja tietoisesti valita itselleen sopivimmat elämän jäsentämisen välineet. Tiettyjä tarinallisia välineitä saatetaan käyttää siksi, että muitakaan ei ole saatavilla, koska ne näyttävät itsestäänselvinä tai koska ne ovat sosiaalisen ympäristön odotusten mukaisia. Tarinat voivat siis sekä köyhdyttää ja kahlita että vapauttaa ja rikastaa ymmärrystä. Emansipaatio ei tämän mukaan ole vapautumista tarinallisista ajattelumuodoista sinänsä, vaan vapautumista huonoista tarinoista, epäkelvoista välineistä. Dialektinen käsitys sisältää myös ajatuksen, että elämä on enemmän kuin tarina ja samalla tarina on enemmän kuin elämä (Widdershoven 1993, Sass 1998): juuri tästä syntyy tarinallisen kiertokulun dynamiikka.

Yksilöllisen ja kulttuurisen välinen suhde voidaan nähdä samankaltaiseksi kuin taiteellisen luomisen yhteydessä tarkasteltu tradition ja uudistamisen, sedimentaation ja innovaation, toistamisen ja uuden luomisen välinen suhde. Poettinen prosessi tuottaa yksilöllisen, ainutkertaisen tuotteen, jolla kuitenkin on lähtökohtansa aiemmassa traditiossa. (Ricoeur 1991.) Jokainen tarina on sekoitus vanhaa ja uutta, odotuksenmukaisuutta ja yllätyksellisyyttä; sekoitussuhde kuitenkin vaihtelee. Tarinoiden odotuksenmukainen, selkeä, tapahtumia yhteen kytkevä taso luo turvallisuuden tunnetta ja vahvistaa ennakkokäsityksiä siitä, millaista elämä on. Toisaalta tarinassa on myös salaisuuden taso: jotakin, joka ei sovi kaavaan, joka edustaa pikemmin epäjärjestyttä ja ei-ymmärrettävyyttä, ja joka antaa aineksia uusille tulkinnoille. (Kermode 1981.)²⁵ Hyvässä tarinassa – olipa se kerrottu, sisäinen tai eletty – nämä kaksi tasoa ovat kummatkin läsnä.

Yksilön kannalta keskeistä on se poettinen prosessi, jossa hän tuottaa ainutkertaista tarinaansa kulttuurisia malleja ja omaa kokemustaan yhdistäen. Luovuuden mahdollisuus riippuu yhtäältä siitä, kuinka rikkaasta varannosta ihmisen on mahdollista omaksua tarinalliset mallinsa: mitä yhdenmukaisempia ja kaavamaisempia tarinoita kulttuuri tarjoaa ja mitä voimakkaampia odotuksia yhteisö asettaa tiettyihin malleihin asettumiseen, sitä pienempi on yksilöllinen liikkumavara. Toisaalta kyse on myös siitä, miten omaksuttu tarinamalli tehdään ”omaksi” siten, että se saa kaikupohjansa ja elinvoimansa psyyken kokemukselliselta tasolta ja integroituu osaksi omaa tarinahistoriaa.

Elämän muutokset ovat luovuutta synnyttäviä tilanteita – ehkä erityisesti tässä kirjassa kuvatun kaltaiset muutokset, joissa elämä suistuu kulttuurisesti ”normaaliksi” määritellyiltä raiteilta. Ne kutsuvat etsimään elämälle uusia, totutusta poikkeavia

²⁵ Kristevan käsittein voisi sanoa, että semioottinen, esikielellinen taso purkautuu esiin tarinan ”salaisuudessa”, symbolinen puolestaan ilmaistuu sen selkeästi etenevässä hahmossa.

tulkintoja ja arvoja. Tässä mielessä ne ovat paitsi yksilöllisesti rutinoituneiden, myös kulttuurisesti vallitsevien merkityksenantojen haastajia, jotka kutsuvat ihmistä etsimään omaksi kokemaansa tarinaa. Tarinalliselle ”uudestisyntymiselle” syntyy erityinen tila silloin, kun uusi elämäntilanne pakottaa joutilaisuuteen, irrottaa ihmisen normaalin arjen hyörintästä ja sitoumuksista. Tällainen välitila voi mahdollistaa sen hiljaisuuden, jossa syvälinen merkitysten uudelleenkehkeytymisen prosessi voi toteutua.

Vaikka yllä korostetaankin luovuuden merkitystä, on kuitenkin syytä painottaa, että reaalin elämäntarina ei ole pelkän luovan mielikuvituksen tuotetta, vaan sitä toteutetaan aina tietyissä ehdoissa. Emansipoituneinkin sisäinen tarina on vain lähtökohta: viime kädessä hyvän elämän rajat asettuvat niistä sosiaalis-materiaalisista mahdollisuuksista, joita tarjoutuu erilaisten elämänprojektien toteuttamiseen elävän elämän draamassa.

Narratiivisen tutkimuksen tehtäväksi voidaan nähdä tarinallisia malleja hyödynnettävän luovan prosessin tukeminen. Tämä voi tapahtua arvioimalla kriittisesti vallitsevia narratiivisia jäsennyksiä, tuomalla esiin vaihtoehtoisia tarinamalleja sekä kannustamalla ihmisiä reflektoimaan omaa tarinaansa. Tarinoita koskeva tutkimus ei kuitenkaan koskaan voi korvata itse kertomusten kautta suoraan kertojalta vastaanottajalle välittyvää merkitysten liikettä.

Lähteet

- Aaltonen, T. (1998) Sanattomat tarinat. Kirjassa V. Hänninen & J. Valkonen (toim.): *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59. Helsinki:Kuntoutussäätiö.
- Abelson, R. (1981) Psychological status of the script concept. *American Psychologist* 36, 7,715–729.
- Alasuutari, P. (1994) *Desire and craving. A cultural theory of alcoholism*. Albany, New York: New York University Press.
- Alexander, R.D. (1990) How did humans evolve? Reflection on the uniquely unique species. Ann Arbor: Museum of Zoology, *The University of Michigan Special Publication No 1*.
- Antonovsky, A. (1979) *Health, stress and coping*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Arendt, H. (1958) *The human condition*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Aristoteles (1997) *Retoriikka; Runousoppi*. Suom. Paavo Hohti. Helsinki: Gaudeamus.
- Aro, J. (1999) *Sosiologia ja kielenkäyttö*. Acta Universitatis Tamperensis 654, Tampere: Tampereen yliopisto.
- Astington, J. (1990) Narrative and the child's theory of mind. Kirjassa B.K. Britton & A.D. Pellgrini: *Narrative thought and narrative language*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Auerbach, E. (1992) *Mimesis: todellisuuden kuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Austin, J (1962) *How to do things with words: The William James lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Clarendon Press.
- Bahtin, M. (1986) *Speech genres & other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bahtin, M. (1991) *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.
- Bar-On, D. (1996) Ethical issues in biographical interviews and analysis. Kirjassa R. Josselson (toim.) *Ethics and process in the narrative study of lives. The Narrative study of lives, Vol. 4*. Thousand Oaks: Sage.
- Bateson, G. (1988) *Mind and nature. A necessary unity*. Toronto: Bantam Books.
- Baumeister, R. (1991) *Meanings of life*. New York & London: Guilford Press.
- Baumeister, R. (1997) The self and society. Changes, problems, and opportunities. Kirjassa R.D. Ashmore & L. Jussim, L. (toim.) *Self and identity. Fundamental issues*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Baumeister, R. & Newman, L.S. (1994) How stories make sense of personal experiences: Motives that shape autobiographical narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin* 20,6, 676–690.
- Bersani, L. & Dutoit, U. (1985) *Forms of violence: narrative in Assyrian art and modern culture*. New York: Schocken.
- Bettelheim, B. (1984) *Satujen lumous*. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: WSOY.
- Bhaskar, R. (1993) *Dialectic. The pulse of freedom*. London & New York: Verso.
- Billings, A.G. & Moos, R.H. (1981) The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events. *Journal of Behavioral Medicine* 4, 139–157.
- Borgman, M. (1998) *Miten sosiaalialan työntekijöiden ammatilliset tulkinnat rakentuvat*. Helsinki: Stakes.
- Breakwell, G. (1986) *Coping with threatened identities*. London: Methuen.
- Brooks, P. (1984) *Reading for the plot. Design and intention in narrative*. New York: Alfred A. Knopf.
- Brown, G. & Harris, T. (1978) *Social origins of depression. A study of psychiatric disorder in women*. London: Tavistock Publications.
- Bruner, E. (1986) Ethnography as narrative. Kirjassa E. Bruner & V. Turner (toim.): *The anthropology of experience*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.
- Bruner, J. (1986) *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990) *Acts of meaning*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1991) The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 18:1–23.

- Bruner, J. (1997) A narrative model of self-construction. Kirjassa J.G. Snodgrass & R.L. Thompson (toim.): *The self across psychology. Self-recognition, self-awareness, and the self-concept*. New York: The New York Academy of Sciences.
- Burke, K. (1945) *A grammar of motives*. New York: Prentice-Hall.
- Campbell, A. (1998) Why action is needed in sociology. *Sosiologia* 35, 2, 81–91.
- Campbell, J. (1993) *Myths to live by*. USA: Penguin Books.
- Campbell, J. (1973) *The hero with a thousand faces*. Princeton: Princeton University Press.
- Carr, D. (1986) *Time, narrative and history*. Bloomington: Indiana University Press.
- Carr, D. (1991) Discussion: Ricoeur on narrative. Kirjassa D. Wood (toim.): *On Paul Ricoeur. Narrative and interpretation*. London & New York: Routledge.
- Chafe, W. (1998) Things we can learn from the repeated tellings of the same experience. *Narrative Inquiry* 8,2,269–286.
- Chase, S. E. (1996) Personal vulnerability and interpretive authority in narrative research. Kirjassa R. Josselson (toim.): *Ethics and process in narrative study of lives*. Narrative study of lives vol 4. Thousand Oaks: Sage.
- Clayton, J. (1985) Narrative and theories of desire. *Critical Inquiry* 16,1,33–53.
- Cobb, S. (1976) Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine* 38,300–314.
- Collin, F. (1997) *Social reality*. London & New York: Routledge.
- Cortazzi, M. (1993) *Narrative analysis*. Social Research and Educational Studies Series: 12. London & Washington: The Falmer Press.
- Crites, S. (1986) Storytime: recollecting the past and projecting the future. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Crites, S. (1997) The narrative quality of experience. Kirjassa L. Hinchman & S. Hinchman (toim.): *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human sciences*. Albany: SUNY.
- Cullberg, J. (1976) *Psyykinen trauma: kriisiteoriasta ja kriisipsykoterapiasta*. Helsinki: A-klinikkasäätiö.
- Cushman P. (1995) *Constructing the self, constructing America. A cultural history of psychotherapy*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Publishing co.
- Danziger, K. (1997) The historical formation of selves. Kirjassa Kirjassa R.D. Ashmore & L. Jussim, L. (toim.) *Self and identity. Fundamental issues*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Demorest, A. (1995) The personal script as a unit of analysis for the study of personality. *Journal of Personality* 63, 3, 569–592.
- Demorest, A. & Alexander, I.E. (1992) Affective scripts as organizers of psychological experience. *Journal of Personality* 60,3, 645–663.
- dePeuter, J. (1998) The dialogics of narrative identity. Kirjassa M.Bell & M. Gardiner (toim.): *Bakhtin and the human sciences. No last words*. London: Sage
- Dunn, J. (1988) *The beginnings of social understanding*. Oxford: Basil Blackwell.
- Elkind, D. (1974) *Children and adolescents. Interpretive essays on Jean Piaget*. New York: Oxford University Press.
- Engeström, Y. (1998) Activity theory and individual and social transformation. Kirjassa Y. Engeström, R. Miettinen & R-L. Punamäki: *Perspectives in activity theory. Learning in doing: Social, cognitive, and computational aspects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Emmons, R. (1986) Personal strivings: an approach to personality and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology* 51 (5), 1058–1058.
- Eskola, A. (1999) Laws, logics, and human activity. Kirjassa Y. Engeström, R. Miettinen & R.L. Punamäki (toim.) *Perspectives on activity theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, C., Bruner, J. Renderer, B. & Spizer, S. (1990) Narrative comprehension. Kirjassa B.K. Britton & A.D. Pellegrini (toim.) *Narrative thought and narrative language*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fischer, W. (1997) Narration, reason, and community. Kirjassa L. Hinchman & S. Hinchman (toim.): *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human sciences*. Albany: SUNY.
- Francis, L.E. (1997) Ideology and interpersonal emotion management: Redefining identity in two support groups. *Social Psychology Quarterly* 60, 2, 153–171.

- Frank, A. (1993) The rhetoric of self-change: Illness experience as narrative. *The Sociological Quarterly* 34(1):39–52.
- Freeman, M. (1993) *Rewriting the self. History, memory, narrative*. London & New York: Routledge.
- Freeman, M. (1999) Mythical time, historical time, and the narrative fabric of the self. *Narrative Inquiry* 8, (1) 27–50.
- Freud, S. (1978) The ego and the id. *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Vol 19* (1923–25). London: Hogarth Press.
- Frye, N. (1957) *Anatomy of criticism. Four essays*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Gazzaniga, M. (1998) *The mind's past*. Berkeley: University of California Press.
- Geertz C. (1975) On the nature of anthropological understanding. *American Scientist* 63, 1, 47–53.
- Gendlin, E. (1962) *Experiencing and the creation of meaning. A philosophical and psychological approach to the subjective*. USA: The Free Press of Clencoe.
- Gergen, K. (1991) *The saturated self. Dilemmas of identity in contemporary life*. New York: Basic Books.
- Gergen, K. (1997a) *Realities and relationships. Soundings in social construction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gergen, K. (1997b) Sosiaalisen konstruktionismin liike modernissa psykologiassa. *Psykologia* 32: Liite.
- Gergen, K. & Kaye, J. (1993) Beyond narrative in the negotiation of therapeutic meaning. Kirjassa K. Gergen (toim.): *Refiguring self and psychology*. Dartmouth: Aldershot.
- Gergen, K. & Gergen, M. (1986) Narrative form and the construction of psychological science. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Giddens A. (1982) On the relation of sociology to philosophy. Kirjassa P. Secord (toim.) *Explaining human behavior. Consciousness, human action and social structure*. Beverly Hills: Sage.
- Giddens A. (1990) *The consequences of modernity*. USA: Polity Press.
- Giddens A. (1991) *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. (1990) *The presentation of self in everyday life*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goldberg, B. (1996) Come to the carnival: women's humour as transgression and resistance. Kirjassa E. Burman, G. Aitken, P. Alldred, R. Allwood, T. Billington, B. Goldberg, A.G. Lopez, C. Heenan, D. Marks & S. Warner: *Psychology discourse practice: From regulation to resistance*. London: Taylor & Francis.
- Greenspan, H. (1992) Lives as texts: Symptoms as modes of recounting in the life histories of holocaust survivors. Kirjassa G. Rosenwald & R. Ochberg (toim.): *Storied lives. The cultural politics of self-understanding*. New Haven: Yale University Press.
- Greenwood, J. (1994) *Realism, identity and emotion. Reclaiming social psychology*. London: Sage.
- Gubrium, J. & Holstein, J.A. (1995) Biographical work and new ethnography. Teoksessa R. Josselson & A. Lieblich (toim.): *Interpreting experience. The narrative study of lives, vol. 3*. Thousand Oaks: Sage.
- Hankiss, A. (1981) Ontologies of the self. Kirjassa D. Bertaux (toim.) *Biography and society: the life biographical approach in the social sciences*. Beverly Hills: Sage.
- Hanson, N. (1969) *Perception & discovery. An introduction to scientific inquiry*. San Fransisco: Freeman & Cooper.
- Harré, R. (1983) *Personal Being. A Theory for individual psychology*. Oxford: Blackwell.
- Harré, R. Clarke, D. & deCarlo, N. (1985) *Motives and mechanisms. Introduction to the psychology of action*. London: Methuen.
- Harvey, J., Weber, A., Orbuch, T. (1990) *Interpersonal accounts. A social psychological perspective*. Cambridge, Ma.: Basil Blackwell.
- Hasan-Rokem, G. (1982) Proverbs in Israeli folk narratives: a structural semantic analysis. *FF communications no 232*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Hawkins, A.H. (1990) A change of heart: The paradigm of regeneration in medical and religious narrative. *Perspectives in biology and medicine* 33, 4, 547–559.
- Heidegger, M. (1978) *Being and time*. Oxford: Blackwell.

- Heinonen, J. (1997) *Katseita suomalaisuuteen*. Helsinki: TA-kustannus.
- Henriksson, L. (1998) *Naisten terveystyö ja ammatillistumisen politiikka*. Stakesin tutkimuksia 88. Helsinki: Stakes.
- Hetherington, K. (1998) *Expressions of identity. Space, performance, politic*. London: Sage.
- Hewstone, M. (1989) *Causal attribution. From cognitive processes to collective beliefs*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hietala, V. (1993) *Kuvien todellisuus. Johdatusta kuvallisen kulttuurin ymmärtämiseen ja tulkintaan*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Hietala, V. (1994) *Tunteesta teesiin. Johdatusta klassiseen ja uuteen elokuvateoriaan*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Hinchman, L. & Hinchman, S. (1997) Introduction. Toward a definition of narrative. Kirjassa L. Hinchman & S. Hinchman (toim.): *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human sciences*. Albany: SUNY.
- Hjelle, L. & Ziegler, D. (1981) *Personality theories. Basic assumptions, research, and applications*. New York: McGraw-Hill.
- Holma, J.M. (1999) The search for a narrative – investigating acute psychosis and the need-adapted treatment model from the narrative viewpoint. *Jyväskylä studies in education, psychology and social research 150*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Holmes, & Rahe (1976) The social readjustment rating scale. *Journal of Psychosomatic Research* 11,213–218.
- Howard, G.S. (1991) Culture tales. A narrative approach to thinking, cross-cultural psychology, and psychotherapy. *American Psychologist* 46(3):187–197.
- Hyvärinen, M. (1994) *Viimeiset taistot*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, M. (1998) Lukemisen neljä käännettä. Kirjassa M. Hyvärinen, E. Peltonen & A. Vilkkonen (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen, M. (1998) *Thick and thin narratives: Thickness of description, expectation, and causality*. Cultural studies: A research volume, 3, 149–174.
- Hänninen, V. (1992) *Toimiva ihminen. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia A17*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Hänninen, V. & Polso, L. (1991) *Työpaikan menetys elämänmuutoksena. Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia A21*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- James, W. (1913) *Psychology*. New York: Holt.
- James, W. (1981) *Uskonnollinen kokemus*. Suom. Elvi Saari. Hämeenlinna: Karisto.
- Janoff-Bulman, R. (1998) From terror to appreciation: confronting chance after extreme misfortune. *Psychological Inquiry* 9, 2, 99–101.
- Jay, M. (1988) *Who am I this time?* New York & London: WW Norton & Company.
- Jaynes, J. (1976) *The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind*. Boston: Houghton Mifflin.
- Jonnes, D. (1990) *The matrix of narrative. Family systems and the semiotics of a story*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Josselson, R. (toim.) (1996) *Ethics and process in the narrative study of lives*. Narrative study of lives, vol 4. London: Sage.
- Jähi, R. (1996) Haastattelusuhteen rakentuminen – olennainen tarina? *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 33,2,156–158.
- Kaskisaari, M. (1998) Rakkauden täyttymys. Seksuaaliset erot ja romanttinen rakkaus. Kirjassa M. Hyvärinen & A. Vilkkonen (toim.) *Liikkuvat erot*. Tampere: Vastapaino.
- Katajainen, A. (1998) Kokemuksia ratkaisukeskeisistä narratiivisista keinoista. Kirjassa V. Hänninen & J. Valkonen (toim.) *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Kearney R. (1991) Between tradition and utopia: the hermeneutical problem of myth. Kirjassa D. Wood (toim.): *On Paul Ricoeur. Narrative and interpretation*. London & New York: Routledge.
- Kerby, A.P. (1991) *Narrative and the self*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Kermode, F. (1981) Secrets and narrative sequence. Kirjassa W.J.T. Mitchell (toim.) *On narrative*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- Keyssar, H. (1995) *Becoming women/women becoming: Film and the social construction of gender*. Kirjassa D. Bakhurst & C. Sypnowich: *The social self*. London: Sage.
- Kiiianmaa, A. (1996) *Moderni totemismi*. Jyväskylä: Kehityksen avaimet ky.
- Koffka, K. (1935) *Principles of Gestalt psychology*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Kortteinen, M. (1994) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Koski-Jännes A. & Hänninen, V. (1998) Dialogiset prosessit ja riippuvuudesta vapautuminen. Kirjassa A.R Lahikainen & A-M. Backman (toim.): *Sosiaalinen vuorovaikutus*. Helsinki: Otava.
- Koski-Jännes, A., Jussila, A. & Hänninen, V. (1998) *Kuinka riippuvuus voitetaan*. Helsinki: Otava.
- Kozulin, A. (1990) *Vygotsky's psychology. A biography of ideas*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Kristeva, J. (1993) *Puhuva subjekti*. Suom. P. Sivenius, T. Arppe, K. Saariaho, H. Saariaho ja R. Stewen. Helsinki: Gaudeamus.
- Kristeva, J. (1984) *Revolution in poetic language*. New York: Columbia University Press.
- Kuitunen, P. (1998) Ei elämä mee silleen! Kuntoutumisen kriisimalli sopeutumisvalmennuksessa. Kirjassa V. Hänninen & J. Valkonen (toim.) *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Kunda, G. (1992) *Engineering culture. Control and commitment in a high-tech corporation*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kübler-Ross, E. (1975) *Death. The final stage of growth*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Labov, W. & Waletzky, J. (1997) Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Journal of narrative and life history* 7,1-4, 3-38.
- Langer, S. (1953) *Philosophy in a new key. A study in symbolism of reason, rite, and art*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Lazarus, R. & Folkman, S. (1984) *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Lazarus, R. & Launier, R. (1978) Stress-related transactions between person and environment. Kirjassa L.A. Pervin (toim.): *Perspectives in interactional psychology*. New York: Plenum.
- Leakey, R. & Lewin, R. (1978) *Ihmisen synty*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Lefcourt, H.M. (1982) *Locus of control: current trends in theory and research*. Hillsdale: N.J. Erlbaum.
- Leontjev, A.N. (1977) *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Lepistö, V. (1991) *Kuvataiteilija taidemaailmassa*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lewin, K. (1935) *A dynamic theory of personality. Selected papers*. New York and London: McGraw-Hill Book Company.
- Linde, C. (1993) *Life stories: The creation of coherence*. New York: Oxford University Press.
- Lukes, S. (1973) *Individualism*. Oxford. Blackwell.
- Lupton, D. (1998) *The emotional self. A sociocultural exploration*. London: Sage.
- Luria, A. R. (1976) *Cognitive development. Its cultural and social foundations*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Luria, A. R. & Vygotski, L.S. (1992) *Ape, primitive man, and child: essays in the history of behavior*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Lyotard, J.F. (1985) *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- MacIntyre, A. (1981) *After virtue. A study in moral theory*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Maffesoli, M. (1988) *Le temps des tribus. Le déclin de l'individualisme dans les sociétés de masse*. Paris: Méridiens Klincksieck.
- Mancuso, J.C. (1986) The acquisition and use of narrative grammar structure. Kirjassa T. Sarbin (toim.): *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Markus, H. & Nurius P. (1987) Possible selves: the interface between motivation and the self-concept. Kirjassa K. Yardley & T. Honess: *Self and Identity: Psychosocial perspectives*. John Wiley & sons.

- Marx, K. (epv) Teesejä Feuerbachista. *Marx-Engels valitut teokset kolmessa osassa 1*. Moskova: Edistys.
- McAdams, D.P. (1993) *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.
- McAdams, D.P. (1995) What do we know when we know a person? *Journal of Personality* 63 (3) 365–396.
- McAdams, D.P. (1997) The case for unity in the post(modern) self: a modest proposal. Kirjassa R.D. Ashmore & L. Jussim (toim.): *Self and identity. Fundamental issues*. New York: Oxford University Press.
- McLeod, J. (1997) *Narrative and psychotherapy*. London: Sage.
- Mead, G.H. (1962) *Mind in society. From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Melucci, A. (1996) *The playing self. Person and meaning in the planetary society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miceli, M. & Castelfranchi C. (1998) How to silence one's conscience: cognitive defenses against the feeling of guilt. *Journal for the Theory of Social Behavior* 28, 3, 287–318.
- Mischel, W. (1981) Personality and cognition: something borrowed, something new? Kirjassa N. Cantor & J.F. Kihlstrom (toim.) *Personality, cognition and social interaction*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mishler, E.G. (1995) Models of narrative analysis: A typology. *Journal of Narrative and Life History* 5(2), 87–123.
- Moffitt, K., Singer, J., Nelligan, D., Carlson, M. & Vyse, S. (1994) Depression and memory narrative type. *Journal of Abnormal Psychology* 103,3,581–583.
- Morson, G.S. (1998) Contingency and poetics. *Philosophy and literature* 22,286–308.
- Mäkinen, I. (1997) *Nödvändighet af LainaKirjasto: modernin lukuhulun tulo suomeen ja lukemisen instituutiot*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Nelson, K. (1997) Findings one's self in time. Kirjassa J.G. Snodgrass & R.L. Thompson (toim.): *The self across psychology. Self-recognition, self-awareness, and the self-concept*. New York: The New York Academy of sciences.
- Norrick, N.R. (1998) Retelling again. *Narrative Inquiry* 8,2,373–378.
- Novitz, D. (1997) Art, narrative, and human nature. Kirjassa L. Hinchman & S. Hinchman (toim.): *Memory, identity, community. The idea of narrative in the human sciences*. Albany: SUNY.
- Olney, J. (1980) Autobiography and the cultural moment: A thematic, historical, and bibliographical introduction. Kirjassa J. Olney (toim.) *Autobiography: essays theoretical and critical*. Princeton: Princeton University Press.
- Olson, D.R. (1990) Thinking about narrative. Kirjassa b.K. Britton & A.D. Pellegrini (toim.) *Narrative thought and narrative language*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Ass.
- Ong, W.J. (1982) *Orality and literacy. The technologizing of the word*. London & New York: Methuen.
- Parkes, C.M. (1972) *Bereavement. Studies of grief in adult life*. London: Tavistock Publications.
- Parry, A. & Doan R.E. (1994) *Story re-visions: narrative therapy in the postmodern world*. New York: Guilford Press.
- Paykel, E.S. (1974) Life stress and psychiatric disorder: applications of the clinical approach. Kirjassa B. Dohrenwend & B. Dohrenwend (toim.): *Stressful life events. Their nature and effects*. New York: John Wiley & sons.
- Perkins, D. (1991) Introduction. Kirjassa D. Perkins (toim.) *Theoretical issues in literary history*. Cambridge: Harvard University Press.
- Perloff, L.S. (1987) Social comparison and illusions of invulnerability to negative life events. Kirjassa C. R. Snyder & C. E. Ford (toim.): *Coping with negative life events*. New York: Plenum Press.
- Polkinghorne, D. (1983) *Methodology for human sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Polkinghorne, D. (1988) *Narrative knowing and the human sciences*. New York: State University of New York Press.

- Polkinghorne (1996) Transformative narratives: from victimic to agentic life plots. *The American Journal of Occupational Therapy* 50 (4), 299–305.
- Potter, J. & Wetherell, M. (1987) *Discourse and social psychology. Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.
- Prince, G. (1997) Narratology and narratological analysis. *Journal of Narrative and Life History* 7,1–4, 39–44.
- Propp, V. (1968) *The morphology of the folktale*. Austin: University of Texas Press.
- Rabkin, J. & Struening, E. (1976) *Life events, stress, and illness*. *Science* 194, 1013–1020.
- Rauhala, L. (1992) *Henkinen ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rauhala, L. (1993) *Eksistentiaalinen fenomenologia hermeneuttisen tieteenfilosofian menetelmänä*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta 41. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rauhala, L. (1995) *Tajunnan itsepuolustus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ricoeur, P. (1984) *Time and Narrative. Vol.1*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Ricoeur, P. (1990) *Soi-meme comme un autre*. Paris: Seuil.
- Ricoeur, P. (1991) Life in quest of narrative. Kirjassa D. Wood (toim.) *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. London & New York: Routledge.
- Riessman, C. K. (1990) Strategic uses of narrative in the presentation of self and illness: a research note. *Social Science & Medicine* 30, 11, 1195–1200.
- Riessman, C. (1992) Making sense of marital violence. Kirjassa G. Rosenwald & R. Ochberg (toim.): *Storied lives. The cultural politics of self-understanding*. New Haven Yale University Press.
- Riessman, C. K. (1993) *Narrative analysis*. Qualitative research methods series 30. Newbury Park: Sage.
- Riikonen, E. & Vataja, S. & Makkonen, M. (1998) Kuntoutus ja arkielämän taide: kertomukselliset mallit, vakava leikki ja poeettiset asiakastyön mallit. Kirjassa V. Hänninen & J. Valkonen (toim.) *Kunnon tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen*. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Robinson, J. A. & Hawpe, L. (1986) Narrative thinking as a heuristic process. Kirjassa T. Sarbin (toim.): *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Ronkainen, S. (1997) Naisistako raivottaria? Naisen viha, syyllisyys ja häpeä. Kirjassa R. Sundell & H. Tikkanen (toim.) *Keskusteleva psykologia*. Helsinki: Tulevaisuuden ystävät.
- Ronkainen, S. (1999) *Ajan ja paikan merkitsemät. Subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rorty, A.O. (1976) A literary postscript: Characters, persons, selves, individuals. Kirjassa A.O. Rorty (toim.) *Identity of persons*. Berkeley: University of California Press.
- Rosaldo, R. (1986) Ilongot hunting as story and experience. Kirjassa V. Turner & E. Bruner (toim.): *The anthropology of experience*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Rosenwald, G. & Ochberg, R. (1992) Introduction. Kirjassa G. Rosenwald & R. Ochberg (toim.): *Storied lives. The cultural politics of self-understanding*. New Haven: Yale University Press.
- Rosenwald, G. (1992) Conclusion: reflections on narrative self-understanding. Kirjassa G. Rosenwald & R. Ochberg (toim.): *Storied lives. The cultural politics of self-understanding*. New Haven: Yale University Press.
- Rosenwald, G. (1996) Making whole: Method and ethics in mainstream and narrative psychology. Kirjassa R. Josselson (toim.): *Ethics and process in narrative study of lives*. Narrative study of lives vol 4. Thousand Oaks: Sage.
- Russell, R., van den Broek P., Adams, S., Rosenberger, K. & Essig, T. (1993) Analyzing narratives in psychotherapy: a formal framework and empirical analysis. *Journal of Narrative and Life History* 3,4,337–360.
- Ryan, M.L. (1998) Taking risks with the truth: the value of narrativity in the representation of human reality. *Narrative Inquiry* 8,2,419–427.
- Saarenheimo, M. (1997) *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Tampere: Vastapaino.
- Sabini, J. & Silver, M. (1998) The not altogether social construction of emotions: a critique of Harré & Gillett. *Journal for the theory of social behavior*.

- Sampson, E. (1993) *Celebrating the other: a dialogic account of human nature*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Sarbin, T. (1986) Narrative as a root metaphor for psychology. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Sarbin, T. & Kitsuse J. (1994) Prologue. Kirjassa T. Sarbin & J. Kitsuse (toim.) *Constructing the social*. London: Sage.
- Sartre, J.P. (1982) *L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris: Gallimard.
- Sass, L.A. (1998) The consolations of counter-narrative. *Narrative Inquiry* 8,2,429–444.
- Schafer R. (1981) Narrative in the psychoanalytic dialogue. Kirjassa W.J.T. Mitchell (toim.) *On narrative*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Schegloff, E. (1997) "Narrative analysis" thirty years later. *Journal of narrative and life history* 7, 1–4, 97–106.
- Schenkler, B. (1987) Threats to identity. Kirjassa C. R. Snyder & C. E. Ford (toim.) *Coping with negative life events*. New York: Plenum Press.
- Scholes, R. (1981) Language, narrative, and anti-narrative. Kirjassa W.J.T. Mitchell (toim.) *On narrative*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Siikala, A.-L. (1990) Interpreting oral narrative. *FF communications No 245*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Singer, J. A. (1995) Seeing one's self: locating narrative memory in a framework of personality. *Journal of Personality* 63:3. 431–457.
- Singer, J. A. & Salovey, P. (1993) *The remembered self. Emotion and memory in personality*. New York: Free Press.
- Somers, M. (1994) The narrative constitution of identity: a relational and network approach. *Theory and society* 23:605–649.
- Stahlberg, D. & Frey, D (1996) Attitudes: structure, measurement and functions. Kirjassa M. Hewstone, W. Stroebe, & G.M. Stephenson (toim.): *Introduction to social psychology. A European perspective*. Oxford: Blackwell.
- Steffen V. (1997) Life stories and shared experience. *Social Science & Medicine* 45, 99–111.
- Stern, D.N. (1995) *The motherhood constellation. A unified view of parent-infant psychotherapy*. USA: Basic Books.
- Sun, L. C. (1998) The loss of narrative innocence: the development of narrative consciousness from child to adolescent. *Narrative Inquiry* 8 (1): 203–212.
- Suoninen, E. (1998) *Miten tutkia moniäänistä ihmistä*. Acta Universitatis Tamperensis 580. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Tattersall, I. (1998) *Becoming human. Evolution and human uniqueness*. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, C. (1985) *Philosophical papers. Human agency and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the self. The making of modern identity*. Cambridge, Mass: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1995) *Autenttisuuden etiikka*. Suom. Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus.
- Taylor, G. (1988) Guilt and remorse. Kirjassa R. Harré & W.G. Parrott (toim.): *The emotions. Social, cultural and biological dimensions*. London: Sage.
- Taylor, S.E. (1983) Adjustment to threatening events. A theory of cognitive adaptation. *American Psychologist* 38, 11, 1161–1173.
- Teasdale, J. (1993) Emotion and two kinds of meaning: cognitive therapy and applied cognitive science. *Behavioral research and therapy* 31,4, 339–354.
- Thomas, W.I. & Znaniecki, F. (1974) *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Octagon Books.
- Thompson, J. (1995) *The media and modernity. A social theory of the media*. Cambridge: Polity Press.
- Thune, C. (1977) Alcoholism and the archetypal past. *Journal of Studies on Alcohol* 58, 1, 75–88.
- Tomkins, S. S. (1987) Script theory. Kirjassa J. Aronoff, A.I. Rabin, & R.A.Zucker (toim.) *The emergence of personality*. New York: Springer.

- Turner, J.C. (1982) Towards a cognitive redefinition of the social group. Kirjassa H. Tajfel (toim.) *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vesala, K. (1990) Kontrollipremissit sosiaalisessa oppimisessa. *Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2/1990*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vilkko, A. (1997) *Elämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Virtanen, M. (1999) Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sosiologia* 36,2, 81–94.
- Vygotsky, L.S. (1962) *Thought and language*. Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press.
- Vygotsky, L.S. (1971) *The psychology of art*. Cambridge, Mass: The M.I.T. Press.
- Vygotsky, L. (1978) *Mind in society*. Cambridge, Mass: harvard University Press.
- Weckroth, K. (1988) *Toiminnan psykologia*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Weedon, C. (1987) *Feminist practice and poststructuralist theory*. Cambridge, Ma: Blackwell.
- Weintraub, K. (1978) *The value of the individual: Self and circumstance in autobiography*. Chicago: Chicago University Press.
- White, H. (1973) *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.
- White, M. & Epston, D. (1990) *Narrative means to therapeutic ends*. New York & London: WW Norton & Company.
- Widdershoven, G. A.M. (1993) The story of life: Hermeneutic perspectives on the relation between narrative and life history. Kirjassa R. Josselson & A. Lieblich (toim.): *The narrative study of lives*, vol 1. Newbury Park: Sage.
- Wyatt F. (1986) The narrative in psychoanalysis: psychoanalytic notes on stroytelling, listening, and interpreting. Kirjassa T. Sarbin (toim.): *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Ylijoki, O-H. (1998) *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Tampere: Vastapaino.

OSA 2
LIITEARTIKKELIT

I

Työpaikan menetys tarinana

Vilma Hänninen

*Alkuperäisjulkaisu:
Psykologia 26(1991), 348–355*

Työpaikan menetys on tapahtuma, joka katkaisee elämän vakiintuneen kulun. Välvaiheen jälkeen tilanne ratkeaa tavalla tai toisella; elämä löytää uuden uoman. Niinkuin muitakin elämänmuutoksia, tällaista tapahtumien kulkua voidaan tarkastella tarinanäkökulmasta elämän juonen käänteenä, johon päähenkilön on tuotettava jatko. Seuraavassa analysoidaan erään tehtaan työvoimavähennyksen kohteeksi joutuneiden ihmisten elämässä käynnistyneitä tapahtumakulkuja elävän elämän tarinoina.

Työttömäksi joutumisen seurausten esittäminen tarinamuodossa havainnollistaa sitä, että nuo seuraukset eivät ole yleisiä ja abstrakteja, vaan ne vaihtelevat riippuen siitä konkreettisesta, yksilöllisestä, subjektiivisten ja objektiivisten tekijöiden säätelemästä tavasta, jolla tuo muutos kutoutuu osaksi elämän kokonaiskuviota.

Tarinalähestymistavan luonnehdintaa

Tämän kirjoituksen perusidea on peräisin Kevin Murraylta (Murray 1989), joka edustaa viime vuosina kasvavaa suosiota saanutta tapaa tarkastella ihmisen elämäntulkua ja identiteettiä tarinametaforan kautta. Sen mukaan ihminen kuvaa tai elää elämäänsä ikään kuin tarinana, jonka päähenkilö hän itse on. Tarinan kautta ihminen rakentaa omaa identiteettiään: minuus on se henkilöahmo, joka eletyssä tai kerrotussa tarinassa päähenkilöstä piiryy (esim. Kusch 1988). (Narratiivisesta lähestymistavasta ks. Polkinghorne 1988, Sarbin 1986.)

Kun jotakin ilmiötä tarkastellaan tarinanäkökulmasta, se nähdään muuttavana, kontekstiin sidottuna ja merkityksen omaavana. Tarina kytkee tapahtumaketjujen elementit yhteen tavalla, joka osoittaa niiden keskinäisen riippuvuuden, mutta ei kausalistisesti, vaan inhimillisen toiminnan peruslaadun mukaisesti. Tarinassa kytkeytyvät yhteen ihmisen pyrkimykset ja hänen toimintansa konkreetit ehdot; tarina jäsentää ajan inhimillisellä tavalla kairoksiksi eli merkityksen omaaviksi

episodeiksi (vs. kronos, ks. Kermode 1967); tarina kantaa aina konstitutiivisena elementtinä moraalista sisältöä, eli hyvän ja pahan, onnen ja epäonnen, oikeuden ja vääryyden jännitettä.

Tarinametaforaa voidaan käyttää (ainakin) kahdessa eri vahvuudessa mielessä. Ensinnäkin ihmisen *jälkikäteen* hahmottamaa ja verbaalisesti esittämää kuvaa elämänsä kulusta ja tapahtumista voidaan tarkastella tarinana. Silloin usein korostetaan, että tarina kehitetään kokemuksen jäsentäjäksi: elämä itse on kaoottinen sarja tapahtumia, johon luodaan jälkikäteen järjestys hahmottamalla tapahtumat loogisesti eteneväksi tarinaksi (Ricoeur 1982). Tältä pohjalta tarinalähestymistapaa on sovellettu mm. elämäkertatutkimuksessa (Alasuutari 1986, Vilkkonen 1988). Tässä on kysymys myös metodologisesta varauksesta: ihmisten kertomuksia elämänsä kulusta ei voida ottaa yksi yhteen -kuvauksina todellisesta tapahtumien kulusta, vaan ne on nähtävä kerronnan sääntöjen muovaamina rekonstruktioina.

Toinen, tarinan ja elämän yhteyttä vielä vahvempaan pitävä ajattelutapa (jota tässä artikkelissa sovelletaan) on nähdä tarina kulttuuriseksi tapahtumien jäsenytävaksi, joka ruumiillistuu paitsi kertomuksissa myös itse elämässä. Tarinuuus on siis läsnä jo tapahtumapaikalla. Sen mukaan jo itse elämisen prosessi muovautuu tarinoiden ohjaamana ja merkityksellistämänä: ihminen tuottaa elämällään tarinaa soveltaen kulttuurisesta varannosta löytyviä henkilöhahmojen ja juonen kulun tyyppisiä omaan tilanteeseensa. Tulkitsemalla elämänsä tapahtumia jonkin tarinan kautta ihminen voi miettiä miten "tällainen henkilö toimisi tällaisessa tilanteessa", perustella tekemiään valintoja ja ennakoita niiden seurauksia, luoda elämästään kertomisen arvoista heittäytymällä seikkailuihin jne. Tämän tyyppiselle idealle perustuu esimerkiksi mainittu Murrayn tutkimus maratoniin osallistumisesta ja matkustamisesta tarinoin perustuvina identiteetti projekteina sekä Vappu Lepistö (Lepistö 1990) esittämä ajatus taiteilijan identiteetin muodostumisesta suhteutumisena taiteilijamyytteihin. Tässä tarinan "olomuoto" ei ole teksti, vaan katkelma todellista elämää – josta kyllä voidaan jälkikäteenkin esittää yhä uusia tulkintoja.

Nähtiinpä tarinat lähinnä jälkikäteiskonstruktioina tai elämisen prosessissa läsnäolevina, yhteistä on kuitenkin se, että elämäntarinat nähdään yksilöllisyydessään ja ainutkertaisuudessaankin perusmuodoiltaan yhteisestä kulttuurisesta varannosta ammennettuina.

Tarinoiden ja eletyn elämän välisessä suhteessa on kyse yksilöllisen ja sosiaalisen välisestä dialektisesta prosessista. Eläessään omaa ainutkertaista tarinaansa yksilö soveltaa luovasti sosiaalisen kokemuksen kautta omaksumiaan tarinoita omaan tilanteeseensa. "Valmistuttuaan" ja sosiaalisen julkistumis- ja arviointiprosessin läpikäytyään hänen tarinansa vuorostaan siirtyy tuohon samaan sosiaaliseen varantoon, jota tässä kutsutaan *mallitarinoiden* joukoksi. (Harre 1981, 258, Murray 1989, Scheibe 1986.) Mallitarinat voivat vaihdella konkreettisista kertomuksista "tuttavasta jolle kävi samalla tavalla" abstrakteihin narratiivisiin moraliteetteihin "paha saa aina palkkansa", "vaikeuksien kautta voittoon", "se parhaiten nauraa joka viimeksi nauraa".

Julkisuuden esittämällä sosiaalitieteellisellä tutkimuksella on suuri merkitys mallitarinoiden joukon muovaajana: se kerää tietoja todellisista tapahtumakuluista ja esittää ne tiivistettyinä, keskimääräistettyinä ja tulkittuina. Tutkimuksessa hahmotetut ja julkisuudessa esitetyt abstraktit elämäntilanteiden kausaaliset muutokset ihmisten mielissä tarinoiksi, (vrt. Sarbin 1986, tarina on ihmiselle perustavanlaatuinen ymmärtämisen tapa) – Moscovicin (1981) tapaan ilmaisten tieteelliset tutkimustulokset tulevat osaksi ihmisten arkipöytäkirjojen prosessin kautta.

Elämänmuutokset tarinoina

Elämänmuutoksia on erityisen otollista tarkastella tarinalähestymistavasta käsin. Muutoksen hahmottaminen tarinana antaa tapahtumien kululle jonkin mielen, juonen. Tarinat itse rakentuvatkin usein juuri muutoksen ympärille: tarinan peruskaavan on "alkutila–muutos–lopputila" (Sarbin 1986).

Tarinoita voidaan pitää elämänmuutoksen hallinnan välineinä, keinona hahmottaa muutos osaksi menneen ja tulevaisuuden yhdistävää juonta. Kun muutos katkaisee näköalan tulevaisuuteen, on kulttuurisesta varannosta omaksuttujen mallitarinoiden avulla mahdollista hahmottaa ja ennakoida, miten "tällaisissa tilanteissa yleensä käy". Kun elämänmuutos on uhka identiteetille, ihminen voi kantaa minuutensa ja itsearvostuksensa muutoksen yli näkemällä itsensä tietynlaisen tarinan päähenkilönä. Koska tarinat ovat sosiaalisesti jaettuina, voi niiden kautta myös ennakoida, minkätyyppisen tarinan päähenkilönä on mahdollista saada osakseen kunnioitusta tai myötätuntoa, ja millaisen tarinan päähenkilönä oleva joutuu paheksunnan tai halveksunnan kohteeksi. Tarinat voivat siis toimia viitepisteinä, joiden mukaan omaa toimintaa ohjataan. Johonkin muutosepisodeihin liittyvän tarinan tuottaminen ei tietenkään ole mielivaltaista. Elämäntilanteen objektiiviset piirteet ovat materiaalia, jonka ehdoilla tarina on muovattava – käyttäen hyväksi tilanteeseen sisältyviä tulkinnallisia ja toiminnallisia vapausasteita. Tarina on myös sovitettava laajempaan elämäntarinaan omaa identiteettiä tukeväksi osaksi.

Oletus tarinoiden merkityksestä itse elämässä läsnäolevina käsikirjoituksina on tässä heuristinen lähtökohta, ei testattava teoria. Mutta myös se, joka ei halua tätä oletusta uskoa, saattaa nähdä tarinalähestymistavalla arvoa ihmiselämän prosessien tutkimuksellisen jäsentämisen keinona.

Tarinoiden tyypittelyä

Mikä tahansa selonteko peräkkäisistä tapahtumista ei ole tarina; tarinassa on aina juoni, joka sitoo peräkkäiset tapahtumat toisiinsa. Tarinan peruskaavaan "alkutila–muutos–lopputila" mahtuu lukemattomia mahdollisia juonia, ja niitä voidaan luokitella monin tavoin.

Kevin Murray (1989) on esittänyt länsimaisessa tarinaperinteessä olevan neljä tavallista juonityyppiä: komedia, romanssi, tragedia ja ironia. Hänen esittämäänsä jaottelua vapaasti kehitellen tarinatyyppejä voidaan kuvata seuraavasti:

Sankaritarinassa (Murrayn romanssi) ovat vastakkain hyvä ja paha, ja vastakkaisuus ratkeaa taistelulla. Alkutilanne on harmonian ja kunnian tila, jota pahuuden voimat ilmaantuvat uhkaamaan. Sankari taistelee ja voittaa pahan; taistelun jälkeen alun harmonia palautuu. Identiteettiprojektina sankaritarina merkitsee sankaruuden osoittamista, minuuden ja omien kykyjen asettamista julkiseen testiin. Sankaritarinan päähenkilölle on ominaista voimakkuus ja moraalinen ylemmyys; hän herättää ihailua.

Tragedia on muuten sankaritarinan kaltainen, mutta siinä sankari ei onnistu voittamaan pahuuden voimia. Tragedian päähenkilön perusominaisuus on viattomuus, ja hän herättää myötätuntoa.

Komedia on "tarina, jossa nuoruus ja halu voittavat vanhuuden ja kuoleman". Komedian lähtökohtana on tilanne, jossa yhteiskunta tukahduttaa halua, ja ristiriita kärjistyy konfliktiksi. Konflikti laukeaa välitilassa (kuten karnevaali, matka, seikkailu), jossa normaalielämän säännöt raukeavat. Tuloksena syntyy uusi, terveempi sosiaalinen yhteisyys. Identiteetin kannalta komediassa on kysymys omien piilossa olleiden tarpeiden ja mahdollisuuksien tutkimisesta ja löytämisestä. Komedian päähenkilön perusominaisuus on, että hänellä on haluja, inhimillisiä heikkouksia ja tarpeita, ja hän herättää ihmisissä sympatiaa.

Ironiassa asetetaan kaikkien edellisten tarinoiden puhtaus ja yksinkertaisuus kyseenalaiseksi: siinä mikään ei ole puhtaasti hyvää tai pahaa, ja muiden tarinatyyppeiden tapa esittää asiat jompanakumpana näyttäytyy vain kokemuksen jäsentämisen muotona. Ironian päähenkilölle on ominaista älyllisyys ja halu rikkoa rajoja, ja hän herättää ympäristössä hämmennystä.

Esitetty jaottelu ei ole tyhjentävä, joten juonityyppejä on mahdollista löytää lisäksi. Käsillä olevaa tarkastelua varten tarvitsemme Murrayn esittämien lisäksi vielä yhden tarinatyypin, *rikostarinan*. Siinä ovat vastakkain rikollisen henkilökohtainen etu ja yhteisön paras. Rikostarina on komedian sukua siinä missä tragedia on sankaritarinan epäonninen veli. Rikostarinassa yksilön ja yhteiskunnan vastakkaisuus ei ratkea karnevaalisen välitilan avulla kuten komediassa, vaan rikollinen tyydyttää omat tarpeensa yhteisön kustannuksella, sen normeja rikkoen. Lopulta hänet paljastetaan ja hän saa rangaistuksensa. Rikostarinan päähenkilön perusmääre on itsekkyyys, ja hän herättää vihaa, kateutta tai pelkoa.

Kun kuvatut tarinatyypit toteutuvat todellisessa elämässä, ne eivät aina ole kirjallisten tarinoiden tapaan dramaattisia – komediat eivät välttämättä ole huvittavia eivätkä sankareiden läpikäymät taistelut jännittäviä. Olennaista tyypittelyssä on tapahtumien looginen rakenne ja niihin sisältyvät moraaliset jännitteet.

Työttömyyden julkiset mallitarinat

On sanottu, että työttömiä ympäröi kaksi myyttiä: myytti työttömistä pinnareina ja myytti työttömistä yhteiskunnan uhreina (Katajamäki 1985, 70). Tämän artikkelin käsitteistöllä ilmaisten työttömyyden mallitarinoita ovat tragedia ja rikostarina. Tarinoiden vastakkaisuus juontuu siitä, miten niissä hahmotetaan työn merkitys ihmiselle. Tragediatulkinnassa lähdetään siitä, että työssäolo on ihmiselle onni, jonka menetyks on aina paha asia. Rikostarinatulkinnassa sitä vastoin työ nähdään velvollisuutena, josta moraaliltaan alhaiset pyrkivät luistamaan. Rikostarina on yleistys yksityistapauksista, tragediatarina keskimääräisestä trendistä.

Sosiaalitiiteellisiin tutkimuksiin nojaava työttömyystarina on tyypillisesti tragedia. Siinä onni kääntyy äkkiä onnettomuudeksi: työstään iloitseva työntekijä menettää työpaikkansa. Ellei hänen taistelunsa työttömyyttä vastaan tuota tulosta, hän joutuu onnettomuuden tilaan: saa psyykkisiä oireita, joutuu depression, tekee kenties itsemurhan. Tragedian konna, pahuuden lähde, on työnantaja tai yhteiskunta, ja työttömäksi joutunut on viaton uhri.

Ei voi väittää, etteikö tutkimuksien välittämä työttömyyden tragediatarina perustuisi tosiasioihin. On olemassa suuri määrä tutkimustietoa siitä, miten työttömyys aiheuttaa erilaisia psyykkisiä ja sosiaalisia ongelmia (esim. Hayes & Nutman 1976). Tieto asettuu kuitenkin suhteelliseksi, jos ajatellaan, että tutkimukset on tyypillisesti tehty tragediatarinan ohjaamina ja siksi niissä on kiinnitetty huomiota ainoastaan tragediatulkintaan sopiviin tosiasioihin (työttömyystutkimuksen ns. deprivaatiohypoteesin kritiikkiä ovat esittäneet mm. Hartley & Fryer 1984).

Toinen julkisuuden työttömyystarina on "työssäkäyvien kunnan veronmaksajien" muotoilema, usein sanomalehtien yleisönosastoissa julkistuva tarina, jota voisi kutsua rikostarinaksi. Siinä laiska työntekijä järjestää itsensä pois työstä ja ryhtyy viettämään iloista elämää työtä vieroksuvana sosiaalipummina, joka häikäilemättä pyrkii huijaamaan itselleen kunnan veronmaksajien rahat. Rikostarinan konna on työtön ja uhri yhteiskunnan kunnan kansalaiset. Työttömyyden rikostarinan esittäjät asettuvat ilmiantajan rooliin ja asettavat työvoimavirkailijat poliisin tehtävään: pyrkimyksenä on saada "rikolliset" kuriin eli työtä vieroksuvat työttömyysrahan nauttijat töihin. (Kelvin ja Jarrett 1986, 81–109.)

Näiden kahden tarinan välinen taistelu oikeasta työttömyyden tulkinnasta tapahtuu rikostarinan puolelta todistelemalla, kuinka työttömät välttelevät heille tarjottuja töitä: "tekeväälle kyllä aina työtä löytyy". Tragediatarinan puoltajat pyrkivät puolestaan korostamaan työttömyysongelman yhteiskunnallisuutta ja todistamaan työttömien olevan viattomia (eikä työtä vieroksuvia). Tätä he perustelevat tiedolla, että työttömät ovat tutkimusten mukaan onnettomia: onnettomuus on todiste heidän viattomuudestaan. Tämän vuoksi jokainen tieto, jonka mukaan työttömät eivät aina olekaan onnettomia, uhkaa tragediatulkinnan oikeutusta ja tukee rikostarinatulkintaa.

Näiden vastakkaisten käsitysten kompromissi on ajatus, että työttömiä on kahta lajia, traagisia kunnon työttömiä ja "rikollisia". Tämä vaatii jokaista työttömäksi joutunutta osoittamaan, kumpaan lajiin hän itse kuuluu.

Voidaan ajatella, että nämä stereotyyppiset työttömyystarinat hallitsevat ennen kaikkea ei-työttömien mielikuvia työttömistä samoin kuin ei-vielä-työttömän käsityksiä tulevaisuudestaan. Todellisen elämän prosessissa toteutuvat moninai-
semmat tarinat. Kuitenkin työttömän on toiminnassaan otettava huomioon se, minkälaisen tarinan päähenkilöksi muut hänen näkevät: tragedian uhrina hänelle on luvassa sääliä, rikostarinan päähenkilönä paheksuntaa. Tämä tulee esiin tutkimiemme lomautettujen arveluissa siitä, missä valossa heidät sosiaalisessa ympäristössään nähtiin:

"Muut suhtautuu minuun niinkuin minulla olisi syöpä tai joku lähiomainen kuollu tai vastaavaa, että ne ei tiedä miten minuun pitäisi suhtautua."

"Ei sitä paljon tee mieli mennä tonne ulos kulkemaan kun tuntuu ihan kuin pidettäis rikollisena. "

Esitettyjen kahden perustarinan lisäksi on kehitelty myös vaihtoehtoisia työttömyystulkintoja. Työttömyystutkijat David Fryer ja Roy Payne (Fryer & Payne 1985) ovat halunneet luoda työttömille myönteisiä esikuvia tutkimalla ihmisiä, jotka ovat kysyneet kääntämään työttömyystilanteen omaksi edukseen, ja uudemmassa työttömyystutkimuksessa on muutenkin pyritty hahmottamaan työttömät pikemmin toimijoina kuin traagisina uhreina (Holzkamp 1985, Koistinen ym. 1986, Putkonen & Ylisirniö 1989). Yhteiskuntafilosofi Andre Gorz (1982) on esittänyt "työttömien ihmisten epäluokan" olevan yhteiskunnallisen kehityksen etujoukko, tuotannon ja kulutuksen pyörän murtaja. Nämä tarinat eivät kuitenkaan ole saavuttaneet kovin tunnettua asemaa eivätkä siksi toimine työttömäksi joutuneiden itse käyttäminä tilanteen tulkkeina tai uusien toimintamallien sosiaalisen hyväksymisen perusteina.

Irtisanottujen tarinoita

Aineisto

Tämän tutkimuksen aineistona on haastattelujen ja kyselyiden avulla saatu tieto 29 "Sahalan" (nimi muutettu) tehtaasta ensin lomautetun ja useimmissa tapauksissa myöhemmin irtisanotun työntekijän elämän kulusta. Haastattelutietoja kerättiin noin kolmen ja noin yhdeksän kuukauden kuluttua työpaikan menetyksestä; tämän jälkeen kerättiin tietoja tilanteen kehityksestä kahden kyselyn avulla, jotka lähetettiin noin kaksi ja noin kolme vuotta työpaikan menetyksen jälkeen.

Ensimmäisessä haastattelussa hankittiin tietoja tutkittavien aikaisemmista vaiheista, jotta tarkasteltava elämänmuutos hahmottuisi osaksi elämän kokonaisuutta. Kaikissa aineistonkeruun vaiheissa selvitettiin työtilanteen kehitystä, yleisen elämäntavan muuttumista ja tulevaisuuden suunnitelmia sekä kokemuksia ja arvioita tilanteesta. Tutkittavat eivät siis itse kertoneet tarinaansa tarinamuodossa, vaan tapahtuneet tosiasiat ja tutkittavien niistä esittämät tulkinnat ja arviot on saatu teemahaastattelujen kautta, prosessin kuluessa. Näiden tietojen perusteella olemme (Lea Polso ja minä) konstruoineet seuraavassa esitettävät työpaikanmenetystarinat.

Tarinoiden henkilöt ja tapahtumien yksityiskohdat eivät ole yksi yhteen - kuvauksia tosiasioista, vaan ne ovat tyyppisiä, joihin on yhdistetty useampia samaa logiikkaa noudattavia tarinoita. Vaikka yksityiskohtia onkin muuteltu, niin esitettyjen tarinoiden juonen kulku noudattelee aineiston sisältämiä tosiasioita ja käyttää hyväksi tutkittujen itsensä antamia tilannetulkintoja ja -arvioita. Tarinat on kirjoitettu (alunperin hiukan laveampina) jo ennen tarinalähestymistävän omaksumista ja tutustumista Murrayn esittämään tarinatyypin jaotteluun, joten niiden laatimista ei ole ohjannut tietoinen pyrkimys sijoittaa aineiston materiaalia tiettyihin juonen kaavoihin – sen sijaan ehkä kyllä kulttuurista omaksuttu yleinen tarinoiden hahmotustapa. Tässä artikkelissa alkuperäiset tarinat on tiivistetty sellaisiksi, että niiden perusjuoni tulee mahdollisimman selkeästi esiin. (Tutkimuksen aineistosta ja tuloksista ks. Hänninen & Polso 1991.)

Sankaritarina: Juhani

Juhani oli neljänkymmenen ikäinen perheenisä. Kymmenen vuotta sitten perustanut perheen ja asettunut töihin Sahalaan. Perhe oli hänelle tärkein asia elämässä, ja siitä huolehtiakseen hän teki ahkerasti töitä ja korjasi hankkimaansa omakotitaloa vapaa-aikoinaan.

Tieto työpaikan menetyksestä tuli Juhanelle täytenä yllätyksenä. Hän ei halunnut kertoa asiasta vaimolleen, vaan päätti selviytyä ongelmasta mahdollisimman pian ja itse. Ajatus työpaikan menettämisestä viritti hänen mieleensä kertomukset työttömäksi jääneistä, jotka olivat joutuneet alamäkeen ja rappiolle. Hän päätti heti, ettei halua sellaista kohtaloa kokea. Ennen kuin työt olivat loppuneetkaan, hän jo haki päättäväisesti työtä soittelemalla useihin mahdollisiin työpaikkoihin. Pian hän onnistuikin saamaan uuden paikan, jossa hän aloitti työt heti lomautuksen alettua. Uusi työpaikka oli samantapainen, ehkä vähän parempikin kuin Sahalan työ.

Juhanin tarina on luonteeltaan sankaritarina. Siinä työttömäksi joutuminen esiintyy normaalin elämän harmoniaa uhkaavana pahana, joka asettaa Juhanin päättäväisyyden, työhalun ja noteerauksen työmarkkinoilla koetteelle. Juhani hahmottaa tilanteen heti vaaraksi, jota vastaan hänen on (yksin) taisteltava. Hän onnistuikin taistelussa työttömyysuhkaa vastaan. Näin vaara väistyy ja elämä jatkuu, vieläpä entistä onnellisempaan.

Tarinan lähtökohta on Juhanin ajatus, että työssäolo on sinänsä ehdottomasti tavoiteltava tila ja työttömyys puolestaan on ehdottomasti paha. Tästä määrittelystä seuraa, että jos pahan voittaminen – työpaikan saaminen – ei olisi onnistunut, tilanne olisi muodostunut tragediaksi.

Tragedia: Reijo

Reijo oli nelissäkymmenissä oleva mies, aikuisuutta lähestyvien lasten isä. Hän oli ollut Sahalassa työssä jo viitisentoista vuotta. Työ oli hänen elämänsä tukipilari – siellä hän saattoi näyttää kykynsä, siellä olivat hänen ystävänsä. Lisäksi hänen asemansa perheen kunnioittamana päämiehenä perustui siihen, että hänen työnsä oli perheen toimeentulon perusta. Ja vaikka Reijo käytti alkoholia melko lailla, hän piti juomisensa aina työnteon vaatimusten asettamissa rajoissa.

Reijon oli vaikea niellä tietoa lomautuksesta ja mahdollisesta työpaikan menetyksestä. Hän elätteli sinnikkäästi toivoa lomautuksen peruuntumisesta tai loppumisesta. Vielä sitkeämmässä kuin toivo eli hänen mielessään harmi – se pyöri hänen ajatuksissaan päivittäin vielä kuukausien päästä lomautuksen alkamisesta.

Työttömänä olo oli Reijolle raskasta: hän tunsi itsensä lähes loiseksi, kun ei voinut tehdä muuta hyödyllistä kuin tiskata ja imuroida. Joutilaisuudesta hän ei saanut mitään iloa. Reijon yritykset löytää uusi työpaikka eivät tuottaneet tulosta – työtä saadakseen hänen olisi pitänyt vaihtaa ammattia, mihin hän ei ollut halukas. Hän ei voinut kuvitella muuta tulevaisuuden vaihtoehtoa kuin mahdollisimman lähellä entistä olevan tilanteen palauttamisen – ja se näytti hyvin epätodennäköiseltä. Hänen elämänsä oli siis umpikujassa.

Reijon tarina on tragedia, jonka ydin on siinä, että hän keskittyi ajatuksissaan ja toimissaan menneeseen ja entisen tilanteen palauttamiseen. Hän ei kyennyt voittamaan taistelua menetystä vastaan, mutta ei halunnut kuitenkaan luopua taistelusta. Lopputulos oli karahtaminen umpikuja-asetelmaan, jossa menetyksen aiheuttamasta kärsimyksestä ei ollut ajatuksellista eikä käytännöllistä ulospääsyä.

Komedia: Ritva ja Heikki

Heikki oli parinkymmenen ikäinen poikamies, joka oli mennyt äitinsä Sahalasta järjestämään työpaikkaan heti koulun lopetettuaan. Hänen työnsä oli melko raskasta ja ikävää, eikä sillä hänelle muuta merkitystä ollutkaan kuin se, että se antoi varat viikonloppujen irrotteluille kaverien kanssa. Koska työ ei aina houkuttellut, Heikille kertyi melkoinen määrä poissaoloja. Niiden takia hän joutui listalle, kun tehtaassa valittiin vähennettävää työvoimaa.

Lomautustiedon saatuaan Heikki oli katkera ja onneton, sillä hän piti työvoiman vähennyksiä perusteettomina. Katkeruudestaan huolimatta hän nautti

vapaudesta saada tehdä päivät pitkät sitä, mikä jo ennen oli ollut hänelle tärkeintä: liikkua toisten nuorten miesten kanssa pitkin kyliä. Pian hän oli kavereiden kanssa tullut siihen tulokseen, ettei Sahala olisi heille oikea paikka ollutkaan. "Hyvä kun pääsi pois, kun ei itse ymmärtänyt lähteä", Heikki totesi.

Muutaman kuukauden kuluttua Heikki alkoi kuitenkin pelätä joutuvansa samanlaiseen alamäkeen kuin jotkut hänen tuntemansa työttömät. Oli aika ryhdistäytyä. Heikki löysi työvoimatoimistosta tiedon autoalan kurssista, haki sille ja pääsi. Siitä alkoi hänen uusi uransa, josta hän uskoi saavansa irti muutakin kuin palkkaa ja jolle hän oli valmis antamaan muutakin kuin minimaalisen työpanoksen. Uuden työuran lisäksi hän löysi myös tyttöystävän, jonka kanssa hän ryhtyi luomaan aikuisen ihmisen itsenäistä elämää. "Alkoi uusi, parempi elämä."

Ritva oli neljänkymmenen ikäinen perheenäiti. Muutaman kotiäitivuoden jälkeen hän oli kymmenisen vuotta sitten mennyt töihin Sahalaan, jossa hänen miehensäkin oli töissä. Työ antoi hänelle sen mitä hän ajatteli tarvitsevänsäkin: tarpeellista lisää perheen tuloihin sekä mahdollisuuden tavata ihmisiä. Toisaalta työ kuitenkin verotti raskaasti hänen terveyttään: työstä saadut selkävaiivat pakottivat hänet usein sairauslomalle. Oletettavasti sairaslomiansa vuoksi Ritva joutui lomautettavien joukkoon. Hänen mielestään se oli väärin, koska hän oli menettänyt terveytensä Sahalan palveluksessa.

Työttömäksi jouduttuaan Ritva siirtyi takaisin kotiäidin rooliin. Hän hoiti hyvin perhettä ja kotia, harrasti entisiä mieliharrastuksiaan käsitöitä ja lukemista, mutta ei tuntenut elämäänsä mielekkääksi.

Ajan mittaan Ritva kuitenkin alkoi nähdä työttömänä olon "sapattina", aikana jolloin oli mahdollista kypsyttellä uusia elämänsuunnitelmia. Hauduttelun jälkeen hän hakeutui uudenlaiseen työhön hoitoalalle ja tunsu vihdoon löytäneensä oman paikkansa. "Olen ollut aivan väärällä alalla. Nykyinen työni on kuin lottovoitto."

Heikin ja Ritvan tarinoiden lähtökohtana oli ollut tilanne, jossa työ ei vastannut heidän toiveitaan, tarpeitaan tai fyysisiä edellytyksiään: heidän inhimilliset mittansa eivät sopineet työpaikan heille varaaman lokeron muotoihin. Sairauslomat olivat olleet osoitus tästä yhteensopimattomuudesta. Lopulta ristiriita päättyi lomautukseen.

Työpaikanmenetysepisodin alussa sekä Heikki että Ritva tulkitsivat tilanteensa tragediaksi: heidät, heikot ja viattomat, oli epäoikeudenmukaisella tavalla potkaistu pois. Kummankin tarinassa voidaan havaita kohta, jossa he tulkitsivat tilanteen uudelleen ja siirtyivät elämään toista tarinaa. Heikki ilmaisi sen puheella, että "oli hyvä kun pääsi pois Sahalasta" ja Ritva puheella sapatista, joka antoi mahdollisuuden ajatella elämää uudelleen. Uudelleentulkinnassa luovuttiin hahmottamasta tilannetta oikeuden ja vääryyden näkökulmasta. Sen myötä annettiin omille piilossa olleille tarpeille tilaisuus tulla esiin, tarinan jatkon hahmottajaksi. Näin työpaikan menetys

kääntyykin näyttäytymään vapauttajana ja työttömyysaika eräänlaisena karnevaalina, joka on antanut tilaisuuden oman elämän hahmottamiseen vapaana normaalielämän kahleista.

Voitettuaan tragediatulkinnan Heikki eli vejjarielämää. Pian hän kuitenkin huomasi siinä olevan liikaa rikostarinan piirteitä. Hän halusi välttää rikostarinan lopun ja pyrki sen vuoksi löytämään sellaisen ratkaisun elämälleen, joka vastaisi sekä hänen omia tarpeitaan että yhteiskunnan normeja.

Työpaikan menetys sysäsi Heikin ja Ritvan etsimään uutta, paremmin sopivaa työtä. Ajan myötä he kumpikin onnistuivatkin löytämään itselleen työn, joka vastasi heidän tarpeitaan ja edellytyksiään ja jolle he itse ovat valmiit antamaan itsestään enemmän kuin entiselle työlle. Niin sekä Heikki ja Ritva että yhteiskunta voivat olla tyytyväisiä. Kokonaisuudessaan Heikin ja Ritvan tarinat voidaan siis sijoittaa komedian kategoriaan.

Ironia: Jyrki

Jyrki oli kolmenkymmenen ikäinen perheetön mies jonka elämässä tärkeimmällä sijalla olivat monet harrastukset – työ oli vain perustoimeentulon turvaaja.

Jyrki teki kyllä työnsä moitteettomasti mutta aina kun työt sallivat hän pyrki nipistämään itselleen palkatonta vapaata. Hän ei siis ollut mikään innokas työntekijä – eikä siksi suuremmin ihmetellytkään että hänet lomautettiin.

Kun tieto lomautuksesta tuli Jyrkin tunteet olivat ristiriitaiset. Hän pelkäsi hiukan mitä sukulaiset ajattelisivat – olettaisivat varmaan hänen todella ansainneen irtisanomisen. Mutta ennen kaikkea hän oli riemuissaan siitä vapaasta ajasta jonka työttömänä olo hänelle tarjoaisi.

Jyrki pyrki heti luornaan omaa itsenäistä tulkintaa työttömänä ololle. Hän ei voinut hyväksyä käsitystä että palkkatyö olisi ihmisen onnellisuudelle välttämätön asia. "Kun NN (kansanedustaja) kävi tuolla poraamassa että pitäisi olla työtä ja työtä niin minä sanoin että ei terve ihminen työtä kalpaa vaan järkevää tekemistä." Omasta puolestaan hän oli hyvinkin valmis elämään "sosiaalipummina" – tosin tehden kaikenlaista hauskaa ja hyödyllistä.

Muutaman työttömyyskuukauden kuluttua Jyrkille tarjottiin työpaikkaa, jonka hän hiukan vastahakoisesti otti vastaan. Ajan mittaan hän alkoi kuitenkin viihtyä uudessa työssä ja totesi, että uudenlaisena työttömänä olo olisi ollut hänelle ehkä sittenkin liian kova urakka: "orjaksi tottunut ei voi olla vapaa helleeni."

Jyrki eli tarinaa, joka muistuttaa Paynen ja Fryerin kuvausta "proaktiivisista" työttömistä. Hän otti etäisyyttä tavanomaisiin tapoihin ymmärtää työn ja työttömyyden suhde. Hän asetti kyseenalaiseksi tragediatarinoiden pohjana olevan käsityksen palkkatyön autuudesta; hän asetti kyseenalaiseksi käsityksen "sosiaalipummina" elämisen häpeällisyydestä; hän käänsi työssäkäyvän ja työttömän sosiaalisen arvostuksen konventiot pääläelleen "orja ja vapaa helleeni" -vertauksella.

Hän tiesi kuitenkin, että muiden tavat tulkita hänen elämistään eivät aina vastanneet hänen omaansa – perinteisten arvostusten ja tulkintatapojen valossa hänet saatettiin nähdä epäonnistujana tai rikostarinan päähenkilönä. Lopulta hänen oli myönnettävä, että hyväksytyjen tarinoiden kyseenalaistaminen elämällä toisin on raskasta.

Tarinoiden jakautuminen

Aineistossa esiintyneistä 29 tarinasta 17 voitiin melko ongelmattomasti sijoittaa esitetyn jaottelun mukaisiin luokkiin. Muita ei voitu varmasti luokitella lähinnä tiedon vajavaisuuden tai tulkinnanvaraisuuden vuoksi.

Ongelmattomasti luokiteltavissa tarinoissa tyypillisin juoni oli komedia, joita oli kahdeksan. Sankaritarinoita oli seuraavaksi eniten, neljä kappaletta. Tragedioita oli kolme ja ironioita kaksi. Epävarmoista tapauksista kuusi muistutti lähinnä komediaa (esim. työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet) ja neljä lähinnä tragediaa.

Jakaumasta ei kuitenkaan ole syytä tehdä minkäänlaisia yleistyksiä – millaiseksi tietyn joukkolomautuksen yhteydessä käynnistyvä tarinajoukko muodostuu, riippuu siinä määrin konkreettisista historiallisista ja sosiaalisista ehdoista ja näin pienessä joukossa myös sattumasta.

Lopuksi

Edellä esitettiin oletus, että arki ajattelua hallitsee kaksi vastakkaista työttömyystarinaa: tragedia ja rikostarina. Tragediassa päähenkilö on kunnollinen mutta onneton, rikostarinassa (aluksi) onnellinen mutta kunnoton. Tämä hyveen ja onnen tai henkilökohtaisen tyydytyksen ja sosiaalisen hyväksynnän antagonistisuus muodostaa loukun: et voi nauttia työttömyyteen sisältyvistä mahdollisuuksista joutilaisuuteen, harrastamiseen tai järkevään tekemiseen vaarantamatta (minä)kuvaasi perinteisen työmoraalin sisäistäneenä ihmisenä ja asettumatta vaaraan joutua nähdä rikostarinan päähenkilönä.

Todelliset mahdollisuudet eivät kuitenkaan pelkisty näiksi kahdeksi vaihtoehdoksi. Kuten edeltävästä käy ilmi, työttömäksi joutuneiden vaiheista voi muodostua muunkinlaisia tarinoita kuin tragedioita tai rikostarinoita. Korostamalla sitä, että työpaikan menetys ei aina ole tragedia, en halua väittää etteikö niitäkin olisi; tarkoitus ei ole vähätellä niitä vaikeuksia, joita työpaikan menetykset aiheuttavat. Siksi juuri onkin tärkeää miettiä, millä keinoin ei-tragedioiden todennäköisyyttä voitaisiin lisätä. Tarinat tuovat esiin, että vaikeastakin tilanteesta on mahdollista kehittää onnellisesti päättyvä elämän episodi. Ne antavat myös viitteitä niistä objektiivisista ehdoista, jotka edistävät onnellisen tarinan mahdollisuuksia: komediatarinaa edistää mahdollisuus viettää jonkin aikaa rahahuolista vapaata

sapattiaikaa ja mahdollisuus hankkiutua uudelle alalle; sankaritarinan ehtona on mahdollisuus saada pian uutta entisen veroista työtä; ironian edellytys on vapaus veloista ja muista velvoitteista. Näiden objektiivisten ehtojen parantamisen lisäksi yksi tapa laventaa työttömäksi joutuneiden subjektiivista elintilaa saattaisi olla työttömyyden mallitarinoiden joukon laajentaminen.

Julkiset tarinat eivät pelkästään kuvaa todellisuutta vaan voivat myös muovata sitä. Jos esitettävät työttömyyskuvat sisältävät myös myönteisen vaihtoehdon, se saattaa vähentää ahdistusta, jota monet työttömyyden uhkaamat kokevat tuntemattoman tulevaisuutensa edessä – onhan todettu, että usein juuri työttömyysajan odotus on henkisesti raskaampaa kuin itse työttömänä olo (Angelöv 1988, Kasl ym. 1975, Pelzmann ym. 1985).

Eikä pelkästään tulevaisuuden ennakointi vaan myös sen toteuttaminen myönteisellä tavalla voisi olla helpompaa, jos työttömyyden mallitarinoiden valikoima olisi rikkaampi. Jos julkisuudessa olisi enemmän näkyvillä komedia-tyyppinen työttömyystarina, se saattaisi johdattaa ihmisen työttömäksi jouduttuaan hahmottamaan tilannetta uusien mahdollisuuksien kenttänä, tilaisuutena tunnustella omia tarpeita ja etsiä niille toteutumisen väyliä. Se saattaisi myös vähentää pelkoa siitä, että joutilaisuuden eduista nauttiminen johtaisi leimautumiseen rikostarinan päähenkilöiksi. Ironiatarina puolestaan saattaisi vapauttaa ihmisiä vaikkapa niiden ajatusmallien kahleista, joiden mukaan palkkatyö kahdeksasta neljään on ihmisen onnen ehto tai ylin velvollisuus.

Lähteet

- Alasuutari, P. (1986) *Työmiehen elämäntarina ja alkoholismi. Tutkimus alkoholismin suhteesta emokulttuuriin*. Tampere: Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 9/1986.
- Angelov, B. (1988) Sociopsychological stress reactions among employees in connection with plant closings. A case study. Teoksessa: *Structural change and labour market policy*. Stockholm: The Swedish Center for working life.
- Fryer, D. & Payne, R. (1985) Proactive behaviour in unemployment: findings and implications. *Leisure Studies* 3/1984, 273-295.
- Gorz, A. (1982) *Eläköön työttömyys!* Helsinki: Kansan sivistystöön liitto, Helsinki.
- Harré R. (1983) *Personal being*. London: Basil Blackwell.
- Hartley, J. & Fryer, D. (1984) The psychology of unemployment: a critical appraisal. Teoksessa: G.M. Stephenson & J.H. Davis (toim.) *Progress in applied social psychology*. New York: John Wiley & sons.
- Hayes, J. & Nutman, P. (1981) *Understanding the unemployed*. London: Tavistock Publications.
- Hänninen, V. & Polso, L. (1991) *Työpaikan menetys elämänmuutoksena*. Tampere: Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia A 21.
- Kasl, S., Gore, S. & Cobb, S. (1975) The experience of losing a job: reported changes in health, symptoms and illness behaviour. *Psychosomatic Medicine* 37, 107-121.
- Katajamäki, H. (1985) Työttömyys. Katsaus teorioihin, tutkimustuloksiin ja ratkaisuvaihtoehtoihin. *Työvoimapolitiittisia selvityksiä 64*, Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Kelvin, P. & Jarrett, J. J. (1985) *Unemployment. Its social psychological effects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kermode, F. (1967) *The sense of an ending: Studies in the theory of fiction*. New York: Oxford University Press.
- Kusch, M. (1988) Kertova minä. Teoksessa: I. Niiniluoto & P. Stenman (toim.) *Minä*. Helsinki: Suomen filosofinen yhdistys.
- Lepistö, V. (1990) Kuvataidemaailma ja taiteilijakuvat. *Sosiologia* 2/1990.
- Moscovici, S. (1981) On social representations. Teoksessa: J. P. Forgas (toim.) *Social cognition*. London: Academic Press.
- Murray, K. (1989) The construction of identity in the narratives of romance and comedy. Teoksessa: J. Shotter & K. Gergen (toim.) *Texts of identity*. London: Sage.
- Pelzmann, R., Winkler, N. & Zewell, E. (1985) Antizipation von Arbeitslosigkeit. Teoksessa: T. Kieselbach & A. Wacker (toim.) *Individuelle und gesellschaftliche Kosten der Massenarbeitslosigkeit*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Polkinghorne, D. (1988) *Narrative knowing and the human sciences*. New York: State University of New York Press.
- Putkonen, S. & Ylisirniö, H. (1989) Irtisanomisesta suoriutuminen. Rovaniemi: *Lapin korkeakoulun yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C 4*.
- Ricoeur, P. (1984) *Time and narrative*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sarbin, T. (1986) The narrative as a root metaphor for psychology. Teoksessa: T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Scheibe, K. (1986) Self-adventures and narrative. Teoksessa: T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Vilkko, A. (1988) Eletty elämä, kerrottu elämä, tarinoitunut elämä – omaelämäkerta ja yhteisymmärrys. *Sosiologia* 2/1988.

II

Coping with Unemployment as Narrative Reorientation

Vilma Hänninen

Original publication:
Nordiske Udkast 24(1996), 19–32

Some years ago I was asked to speak for a group of mental health professionals about the theme "Surviving unemployment". I chose as my material a newly published book consisting of autobiographical accounts written by unemployed people in Finland during the economic depression in 1990's. According to the theme, I concentrated on the question of how unemployment is, in spite of difficulties, at least somewhat satisfactorily survived. My initial idea was to show that the unemployed are not a homogeneous category, but that instead there are multiple ways of experiencing and surviving. To my astonishment, however, what was prominent to my eyes was not diversity but a widely shared pattern of survival.

This article is an attempt to interpret the unemployed people's accounts of their experiences on the grounds of "ontological narrative approach" (Somers 1994). Ontological narrativity entails the presumption that narrativity is present in the very living and experiencing of human life, in a dynamic interplay between life as told and as lived. The article builds on the idea that coping with a profound life change entails a reorganization of values, cognitions and identity and that this reorganization can be described as a change in one's self-narrative.

The idea that a disruptive life change precipitates reconstruction of one's life history has in recent years been widely applied in sociological studies of illness (for a review, see Hydén, in print). These studies have explored how people seek meaning for their illness and incorporate it into their life history by narrative constructions derived from the social stock of stories.

Theoretical background

The type of narrative approach adopted here attempts at providing a framework in which individual experience can be related to socio-historical and cultural context. It tries to grasp the dialectic between individual and the social, common and unique, private and public, tradition and innovation, creation and stagnation, the linguistic and non-linguistic, and action and its structural and material conditions.

The approach is schematically presented in Fig. 1.

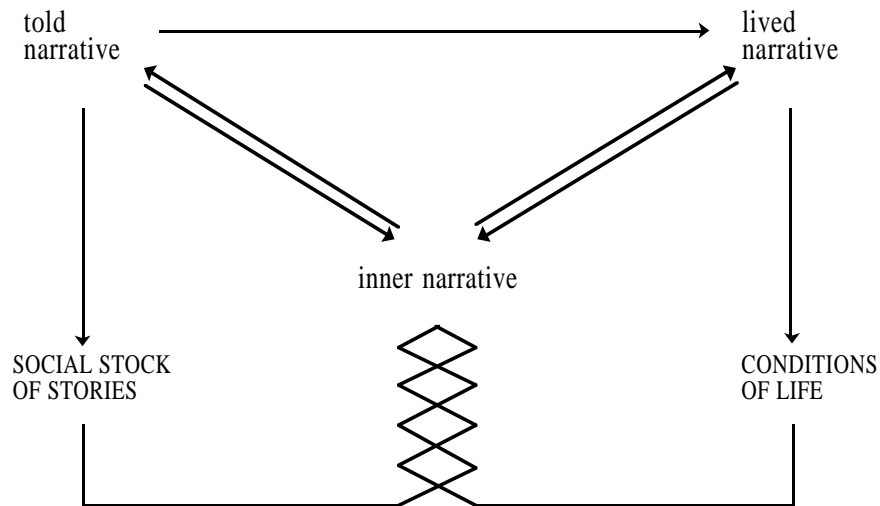

Figure 1: The flow of narrativity

The starting point of this study is the idea (derived from e.g. MacIntyre 1981, Murray 1989, Ricoeur 1991; Rosenwald & Ochberg 1992, Sarbin 1986, Somers 1994, Taylor 1989) that narrativity is not only a form of representation but basically a form of understanding and interpreting of human life. A person makes sense of her/his life by interpreting it as a narrative. Narrative form is seen to operate not only in the retrospective telling of events but also in the way a person orientates in the course of life. Narrative thus serves as a guide in the making of choices and decisions. As MacIntyre (1981) puts it, "Stories are lived before they are told".

The terms *inner narrative* and *self-narrative* (used interchangeably) refers here to the way a person interprets her/his life or an aspect of it. The forming of a inner narrative is a creative process in which the constraints and opportunities of life circumstances are matched with a relevant narrative form. The inner narrative is not necessarily told to anybody. Williams (1995), for example, notes that narrative in this sense "provides essential accompaniment to the happenings of our daily lives and helps to render them intelligible". A self-narrative is assumed to be an organized set of values, principles, cognitions and emotions, including an understanding of the past and anticipation of the future. It is a systemic whole, in which a change in one aspect calls forth changes in other aspects.

The core of self-narrative (as well as of narratives in general) is a conception of some "good" (Taylor 1989) in relation to which the narrative is emplotted. The plot entails conceptions of how the values can be attained and how events are linked to

each other. The narrative selectively highlights those aspects of life which are relevant for the plot. A self-narrative also defines the relevant social space and the person's role in the matrix of social relations.

In psychological terms, the inner narrative can be seen to serve cognitive, motivational, and emotional, even spiritual, functions. Its cognitive function is to make past events intelligible and provide a vision of the future. The motivational function is to focus on the desired goal or value and to design a path leading to it. The emotional function is to interpret events as deserving certain emotions, such as hope or fear, pride or shame. The spiritual function of the self-narrative is to provide one's life with purpose and meaning.

The inner narrative has to fit with the actual circumstances the person lives in. A major change in life circumstances involves a "biographical disruption" (Bury 1982), in which assumptions regarding the logic of events are shaken, visions of the future break down, and the protagonist loses the role she/he has had in social relations. As a result, the old narrative does no more fit the new circumstances. A narrative reorientation is then necessary in order to make the event intelligible and to gain a new perspective for the new situation.

Models for self-narratives are drawn from the socio-cultural stock of stories. Cultural story models can act as normative, ideological schemata prescribing how one should act and feel in a certain position or situation (as emphasized by Rosenwald & Ochberg 1992), or they can be sources of creativity, opening up new perspectives and moral views (Ricoeur 1991).

The *lived narrative* is the self-narrative in action: the real process in which the person attempts to carry through the visions created by the inner narrative (Carr 1991). The term "lived narrative" is used here instead of "life itself", to emphasize that what people do, the decisions and choices they make and the intentions of their acts are guided by the narratives they live by. The lived narrative is, of course, subject to constraints and surprises (MacIntyre 1981): it unfolds as a dialectical exchange of intentional actions and their results, as well as in interplay with other people's lived narratives. The results of actions shape the conditions of life, and the inner narrative is revised accordingly.

Furthermore, a *told narrative* is the symbolic, social presentation of past events interpreted in the light of the inner narrative. The form and content of a told narrative is shaped by social norms and conventions regarding storytelling in different contexts (see e.g. Linde 1993). Telling a narrative in a certain way in a special social context is a social act which can have various aims and effects: establishing a social identity, giving an excuse, claiming respect, arousing sympathy etc. The constructionist view (see e.g. Gergen 1994) emphasizes this aspect of narrating as a social play; it focuses on how the narratives are told and what their functions are in the specific social context.

In this study I am primarily interested in the level of inner narrative; I read the auto biographical writings "as if they were" reflections of what the writers have

actually felt and experienced. This implies, first, a belief that the level of "inner" is worth talking about, and, second, a belief that the writings are sincere enough to express the "real" experiences of the writers. This may sound naive to some, but as Dahl (1996) beautifully states, to reach understanding it is sometimes necessary to adopt a listening and open approach instead of suspicion (see also Steiner 1989).

The Material

The analysis presented below is based on 33 autobiographical writings published in a book named *The story of an unemployed* ("Työttömän tarina", Laaksonen & Piela 1993). These writings were selected for the book from among 1200 stories written for an autobiographical writing competition.

The editors of the book describe that the aim of the selection was to present a wide range of writers. The length of the writings ranged from three to 32 printed pages.

The writers come from different occupational and educational backgrounds; their ages vary from 25 to 69 years. Half of the writers are men, half are women. Almost all the writers had been unemployed during the economic depression in the first years of the 1990's. During that time, the unemployment rate was higher than ever in Finland (about 20% of the work force). Unlike before, unemployment affected all kinds of people, from workers to bank managers, from farmers to academic professionals.

Although the writers represent a wide variety of people, they do not in any way form a representative sample of the unemployed. People who take part in a writing competition are willing and able to reflect and share their experiences, and writing as such is a kind of survival strategy. The findings are thus not generalizable in any simple way.

The analysis was guided by the question how the unemployed cope with their situation in Finland in the 1990's. Despite the heterogeneity of the writers, an ideal type of "survival story" could be discerned from the writings.

Almost half of the 33 writings under investigation, by both female and male writers, shared at least some essential aspects of this story line. There was not, however, a clear-cut division between "survival stories" and others. Rather the writings fell on different points on a continuum ranging from pure reports of the misery of being unemployed to ones in which positive aspects of unemployment are emphasized.

Below, the common survival story is articulated using citations from several writings. The term *story* refers here to the typical story line which was "distilled" from the writings.

Using Eliot Mishler's (1995) typology of models of narrative analysis, the strategy of analysis adopted in this study falls in the category "reconstructing the

told from the telling". In this kind of analysis, the researcher reconstructs a story ("the told") on the basis of his/her material ("the tellings"). The analysis presented here resembles the study by Shay (referred by Mishler) in which he assembles a shared story of Vietnam War veterans from the interview material of several people.

The Story

The survival story can be seen as consisting of four "scenes" characterized by the relation between actual conditions and self-narrative. In the first and last scenes the two are in harmony, whereas the middle scenes represent a discord reflecting the need of narrative reorientation (Fig.2).

SCENE	1	2	3	4
CONDITION	Employed	Unemployed		
SELF-NARRATIVE	Working person's narrative	No narrative		Unemployed person's narrative

Figure 2: The story of narrative reorientation

Scene 1. Living by a working person's narrative

At the (chronological) beginning of the story, the protagonist is employed and lives according to a "working person's narrative". It is a personal appropriation of the ideology of work prevailing in the western society. Working person's narrative had been anticipatorily adopted already in childhood:

"When I was a child I was taught that one has to work. Livelihood must be earned by work. If you don't work you mustn't eat." (p. 107)¹

In the working person's narrative, work is a value in itself; diligence is a central virtue and hard work is assumed to be rewarded by safety and success. Even bodily pleasure of work seems to be derived from the profound affirmation of the values of working society.

¹ The numbers indicate the page in P. Laaksonen & U. Piela (1993): *Työttömän tarina*, from which the quotation is taken.

"Only by working you can earn honor, reputation, well-being and future."
(p.107)

"Work has always been very important for me. The more tired I was when I came home from work, the happier I was." (p. 19)

The working persons' narrative locates the person in society via work-place community. Being employed in paid work equals to being recognized and needed by and useful to the society. Taking part in the work process of the society means taking part in creating a better future.

"Work brings a feeling of belonging to a community. A feeling that you are useful for and needed by at least somebody. You can enjoy satisfaction and respect, that we did it and nobody else." (p.169)

"Work meant to me development, social relations, belonging to a group, taking part in joint activity." (p. 309)

The working person's narrative defines the identity of the person on the basis of her/his job and work-related abilities:

"I have worked twenty years as a waitress, and I consider myself a skilled and responsible worker. That's why I feel that my whole identity has grown out of work." (p. 50)

In the explanatory scheme of the working person's narrative, unemployment is seen as a result of the unemployed person's own laziness.

"We believed that someone who really wants also always finds work to do. When talking about the long-term unemployed we thought: It's their own fault. They don't even want to get work." (p.177)

Scene 2. Job loss: gradual collapse of the working person's narrative

The second phase of the story begins when the protagonist hears that she or he will lose her/his job.

The centrality of work is expressed through metaphors as the writers describe the feeling when hearing the news of job loss:

"The whole world collapsed at one moment." (p. 250)

"I felt that this is the end of everything." (p. 50)

With job loss, the factual basis of the working person's narrative collapses. The previously held assumption that hard and dutiful work will be rewarded by a safe future proves to be false.

The first period of unemployment is characterized by unsuccessful attempts to get back to working life, seeing the situation as a temporary vacation, keeping oneself busy with hobbies, or simply mourning for what is lost. Speaking in terms of narrativity, the person continues to construe her/his life on the basis of a working person's narrative: one's identity, explanatory scheme, and values remain unchanged.

In this phase, unemployment is seen purely as lack of work. With every unsuccessful job application, feelings of inferiority, humiliation and despair grow stronger. At the same time, economic worries increase.

The weakening of a guiding narrative is reflected in loss of interest in bodily health and appearance, resulting in e.g. increasing use of alcohol or weight gain.

Scene 3. Nadir experience: narrative confusion

The despair culminates in a "nadir experience", the lowest point in the coping process. In many of the writings, the nadir experience is described as a revelation, like seeing oneself in a mirror. It is often characterized by intense emotions and their expression: sadness and rage outburst in crying, at it's extreme in attempts to buy a gun (with the intention of killing the former employer). These emotions function as signals for both oneself and the closest people of the need of help and change.

"I felt ever more strongly that I couldn't think of anything else than my unemployment. The most irrational alternatives like leaving everything, killing myself begun to seem possible. I feared I was going to get mad." (p. 298)

"Little by little, without a warning, the safeguard of my self-deception I had built begun to break down. I got depressed, dwelled in self-pity, sat all nights watching TV and eating raisins, nuts and chocolate. Only now did I understand and face the fact: I'm unemployed. I admitted that every thing I do now is just killing time, filling the void left by work, without a conception of how I shall live tomorrow. I cried and wept and lied sleepless in my bed. I accepted my sadness and depression." (p. 51)

"The only thing that I count as a gain from the course was that it started in me a purifying rage, which rescued me on the eleventh moment. My anguish was burnt to ashes. I no longer trusted on anything else than my own reason." (p.310)

The nadir experience is a turning point in the coping process, the point in which the reality of being unemployed is faced. It can be interpreted as the moment when the protagonist realizes that working person's self-narrative does no longer serve as the basis of orientation. In the nadir phase the old narrative has lost it's hold but there is yet nothing to replace it. Thus it is a momentary void of a guiding self-narrative, felt as blackness and confusion, and associated with fears of losing one's senses.

This is the moment when support is needed, sought and – not always – received, from family members, relatives, and friends, from social instances like social security office, mental health care, and church – or from God.

"Mother, father and Ile come to our home and found me sitting on the floor crying. Only then I calmed down. I realized that I had people around me who cared about me and were really worried about me." (p. 330)

"Once I stammered my own weak prayer. I wanted to get rid of drinking. [...] From that moment on a new period begun in my life." (p. 20–21)

In association with the nadir experience a reflexive stance is adopted towards oneself. "I" start to guide "myself", or a dialogue (cf Josselson 1995) opens up between the "old self" and the nascent "new self". This inner dialogue is literally described by Eero Niemelä, one of the writers:

"In the plane I talked to myself: Eero Niemelä, you have to teach yourself the skills of being unemployed for a long time. [...]

Perkele, should I, an adult man, start to be idle, that loud-mouth answered. Should these hands full of work now start to be idle, huh? Huh, I answered, one has to come up with something." (p. 162)

The first stage in the reflexive process is often a change in living habits, like quitting drinking or starting a diet or regular exercise. Regaining a reflexive relation toward one's body and living rhythm provided a basis of forming a new narrative.

Scene 4. New start: framing an unemployed person's narrative

The search of a new self-narrative begins with the realization that although the overall situation can not be changed, the attitude towards it can and must be altered.

"When I had undergone my grief, I was in the beginning of a new life. I realized that I had to build my life on entirely new values. Work is no longer the master that determines the tempo of my life. From now on it is me who writes the lyrics and melody for it." (p. 51)

The search for a new self-narrative is facilitated by reading books and writing. Similarity of experience was found with a martyrion medieval mysticist as well as with a high-level bank-director who had lost his position. The most frequently mentioned literary sources of meaning were Finnish novels which depict the hard life of "small people". This reflects the process of discursive narrative reorientation, of conscious search of new meaning.

"Help came from a surprising direction. [...] Perhaps the book of Wegelius made concrete the pain I had felt. Success feels good, but defeat, losing, being put aside feels bad. Maybe that book helped me to see myself as a human being among other humans." (p. 298–299)

"Unemployment, the death of my father two years ago and the accidental death of my eldest daughter last autumn have led me to snatch at my pen as a drowning person snatches at a straw". (p. 85)

Among the first tasks in the search for a new narrative orientation is to seek for a new *explanation* for the disruptive event (see Hydén 1995 a, Williams 1984). This is necessary in order to assess who or what is responsible for the things that have happened. In the narrative reconstruction process of job loss, the feelings of personal guilt or bitterness toward the former employer gave way to criticism toward the society at large. Losing one's job could even be seen as a result of being "too good" – too reluctant to engage in the immoral survival game of the working society. In the unemployed person's self-narrative, the person sees her/himself as one of the half a million unemployed in Finland, as one of the actors in a historical drama. This precludes both personal guilt and sense of being a lonely victim of fate.

"I don't feel I failed in working life, the flyflap just happened to hit on me". (p. 219)

"Unemployment is not my personal problem. The problem is general, I am one of too many. Unemployment is wrong in general, not just my unemployment." (p. 182)

"I could not play the casino game or use my elbows, I was not interested in devouring power or in plotting against others." (p. 82)

In the unemployed person's narrative the social space is divided into two opposing sides. One side includes the whole working society: the political and economic decision-makers, employers and officials, even all working people – "the bold and the beautiful". The economic depression and the suffering it brought to the losers was seen as the result of the immorality and selfishness of those who are in power in the working society.

"This society belongs to the successful elbowers". (p. 165)

The other side of the social space is where the protagonist belongs to. It includes the closest relatives and friends as a network of mutual support, the mass of the unemployed, and also other marginal and oppressed people, as a reference group.

"I have three wonderful children and two grand children, who are very dear to me.[...] We have strong kinship love between us siblings, which helps when it's hard. Also a good partnership is important, that the companion understands." (p. 47)

In the unemployed person's narrative, one's role as a member in working society and the role of a bread-winner in the family is replaced by a reproductive role. Taking care of children, cooking, growing vegetables, picking berries, and managing the home economy with minimal finances gives the feeling of doing something immediately useful.

The feeling of not being needed by society is compensated by the feeling of being needed by own family, especially children, and other close people.

Active search for a job diminishes along with weakening expectations of finding one. Moreover, awareness of the competition and struggle for survival in work places diminishes the appeal of working life. Getting and keeping a job in the present circumstances was seen to demand submission to the rules of the survival game.

"Oh what an amount off awning, pressure, denigration and stabbing in the back I am deprived of." (p. 192)

New content for life was also sought by attending various courses, not with the aim of improving employment opportunities but of developing oneself as a person.

A central aspect in the process of forming a new narrative is questioning of and critical distancing from the basic values of the old narrative. In the unemployed person's narrative, the work ethos of the working society is criticized. The whole prevailing value system, ideas of the intrinsic value of working and accumulation of wealth are questioned, since they have proved not to provide well being for all.

"Seriously speaking, we should abandon some of our ideals, for example richness, which could very well be replaced by poverty, or at least modesty." (p. 36)

"Do the attitudes of people have to change [..]. Have to abandon hard toil, false competition and the present market economy, which for many years has brought loss, depression, and unemployment." (p.107)

In the unemployed person's narrative, values which are congruent with the opportunities provided by the new situation become central. Relationships with closest people, contact with nature and cultural activities gain in importance.

"During unemployment, my relationships with relatives and friends have become warmer and more meaningful." (p. 54)

"My hunger for culture has grown along the deepening of economic depression. Spiritual values mean a lot to me nowadays." (p. 86)

Although economic hardships are complained of, consumption as such is told to have lost its appeal.

"Needless consumption diminishes when one has time and financial reason to seek other pleasures than the instant sweetness of consuming. I don't want to get back to the fiesta of consumption." (p. 188)

As it is no longer possible to ground one's identity in work, the narrative reorientation entails seeking a new answer to the question "who am I".

"When I was four years old I saw my image in a puddle [...]. I shouted to my mother: where do I come from and who am I? My mother replied with an angry voice: 'I don't know where you come from but go fast and wash your feet'. [...]. Now this question has arisen again". (p. 98–99)

Those aspects of the self which were prominent in the working person's narrative give way to new or previously suppressed aspects. As Taylor (1989) argues, this question is intimately tied to the question of values: "What I am as a self, my identity, is essentially defined by the way things have significance for me". The new self is often described as the "true self". This "trueness" seems to be based on a feeling of authenticity acquired by stopping to listen to one's innermost feelings.

"Nature calms me, I feel I have found my true self – as if I had shrugged off my busy work-self. Now I know the values of my life better than before". (p. 53)

"Nowadays my belief in the dominance of the work-self has become brittle, and the need has grown to develop my personality by studying, artistic hobbies and cultural activities". (p. 189)

With unemployment, the relation to time is radically changed. When the immediate past was cut off and the future was not to be seen, the present gains in importance. Unlike in the busy working days, there is now plenty of free time. This causes feelings of apathy and boredom, but it also gives an opportunity to live intensely in the moment, and to live in tune with the natural time. On this basis it is possible to experience more intensely than before the value of existence as such, not as an active agent, but as a human being capable of feeling and sensing:

"One of the positive things is to have time to stop to think: I live. I ride my bike in the winter day's light and take a deep breath." (p. 188)

"Only seldom, a long time ago, had I felt my existence as sensually as I do now. I was intoxicated by enjoying the power I now had over my time, my thoughts and my body". (p. 311)

The unemployed person's narrative contains no concrete personal visions of a better future in the working society. As employment prospects are seen to depend on

the economic trends, one's own opportunities to change the situation were seen as almost nonexistent. Minimal trust for the future is based on the belief that the future hardships will be survived as well as the past ones had been, and on abstract optimism - as long as there is life there is hope. When no realistic view of a better future could be held and no concrete plans could be made, daydreams were cherished.

"One has to remember to dream even but of small things." (p. 163)

At the societal level, the belief in progress and economic growth inherent in the working person's narrative has totally broken down. This is replaced by a cyclic conception of history, the idea that a return to old ways will be necessary.

The years of economic wealth are seen to have led to an unbearable social situation. In addition to pessimistic anticipation of rise of terrorism and riots, there is a vague hope that a new society will be built on the enduring values advocated by unemployed people. Maybe the losers of today will be the winners of tomorrow...

"The time of hard game NMT casino yuppies and rr home-made managers will be over. It's just goodbye. Now we hide in the woods like Jussi of Jukola [a main character in the frst novel written in Finnish - vh], but we shall return when the time is right, the linen trousers of human life gaily fluttering in the wind". (p. 82)

"Perhaps people like us carry the seeds of tomorrow's society?" (p. 313)

In sum, the story of narrative reorientation of the unemployed can be seen as a story of being torn apart from the society and then finding a meaning for existence in private life. The working society is seen as a battle field with unsustainable values and inhuman practices; on the other hand, the unemployed person's life is construed as being based on authenticity, love, and enduring values. Unemployed people can even be seen as precursors of a future way of life.

The coexistence of narratives

Although a new perspective to work and unemployment was created by the unemployed person's narrative, the old narrative is not totally wiped off. The shadow of the working person's narrative is present along the unemployed person's narrative. It was not possible to forget that the society continued to be dominated by the working person's narrative, including the conception of unemployed as people who just use welfare benefits and do not even want to find work. Also, the longing for a place as a recognized member of the society does not disappear. The old working person's narrative was present in dreams:

"In dreams I find myself among by my smiling workmates. I get excited of working and shine with joy of working, organizing things and belonging to the group. I am about to sit in the coffee table with the old gang, when the darkness cuts off the coffee room and I fall." (p. 182)

In many writings, a celebration of the new way of life is immediately followed by a lament about the lost place in society.

"Is there greater freedom than getting rid of external vanities, than finding power and dignity from oneself, from the pure existence? On the other hand, is there greater loneliness than the hopelessness of a person who is rejected by the community, being excluded from common activity, talk, and support?" (p. 313)

Due to the remaining tension between the two narratives, the common story constructed on the basis of the writings is not fully coherent and closed. It does not present a happy end, but not a tragic one either.

Conclusions

A recurrent question in narrative research is how can a story be evaluated. It is generally agreed among researchers that the question of *truth* of a narrative in the sense of its correspondence with facts is at least marginal if not irrelevant. A narrative is always one of many possible interpretations. If a narrative is stripped of its interpretive and evaluative quality, it is no more a narrative but a chronicle, and it is just this 'extra something' that the students of narrative are interested in. In a purely narratological approach, narratives are only assessed in terms of their inherent esthetic or rhetorical qualities such as coherence, type of plot or linguistic devices used. This, however, would be enough for literary critics but not for social scientists.

A pragmatist view seeks the touchstone for evaluation from outside the narrative by asking how it *works* (e.g. Kerby 1991). The criteria for "working" vary depending on the perspective of the researcher. For a psychologist or a therapist, the question is whether the story works for the individual, i.e. whether it fulfils its task to make life intelligible and meaningful (Kerby 1991, Kleinman 1988, MacAdams 1993). On the other hand, some social scientists (e.g. Rosenwald & Ochberg 1992) require broader criteria: if social scientific analysis wishes to retain its emancipatory potential, it must hold a critical stance and be sensitive to the restrictive and deformative power of narrative forms.

Thus there is no single point of view from which the goodness of a story could be assessed. Instead, there are many perspectives and sets of criteria for evaluation.

In the following I assess the above story from the different aspects of narrativity presented in Figure 1. As I see it, the different levels of narrative have to be evaluated by their own criteria. Inner narrative has to be grounded on experience, lived narrative on the actual circumstances, and told narrative on the forms of social intelligibility. Moreover, each level of narrative should transcend and expand the conditions on which it is grounded. Thus my main criteria are whether the story is *edifying*, *empowering*, and *emancipatory*.

The inner narrative: the psychological level

The goodness of the inner narrative can be assessed by asking whether it succeeds in making life meaningful, whether it opens new windows for the light of life to come in – i.e. whether it is *edifying*.

The process presented in the story above can be interpreted as an attempt to cope with the change in living conditions by constructing a new inner narrative. The new narrative seems to make unemployment bearable by providing a framework in which one's dignity can be restored and life can be seen as meaningful in spite of the lack of a job. The new narrative is conceived not only different but in some sense morally better than the old one (cf Hyden 1995b). Thus the overall story can thus be seen to depict not only change but also development. Reorientation does not take place by a snap of fingers. The process is neither easy nor rapid nor complete, and certainly not automatic. The inertia, painfulness and incompleteness of the reorientation reveals the rootedness of the inner narrative in both one's life history and the social context.

The coping process depicted in the writings can be related to Fyodor Vasilyuk's (1991) analysis of different levels of coping (Vasilyuk uses the term "experiencing"). According to Vasilyuk, the lowest level of coping is "hedonistic experiencing", which aims simply at minimizing the negative feelings associated with the crisis. The next level is "realistic experiencing", a resignative attempt to adapt to the situation by seeking substitutes for the lost object. These two levels correspond to the first phase of coping with unemployment depicted above. In terms of the concepts of this article, these two lower levels of coping operate on the basis of the old narrative. As the next higher level of coping Vasilyuk discerns "value experiencing". It entails a change in the value system on the basis of which the present situation is evaluated. The narrative reorientation described in this article can be seen as an example of this kind of coping.

The highest level of coping described by Vasilyuk, "creative experiencing" was not present in the writings. It entails generating new life reality, new kind of practical action on the basis of new values. The aim of creative coping aims not only to achievement of personal happiness, but to realization of a higher value. In creative

coping the lost object is preserved as a part of the individual's life history. Regarding unemployment, creative experiencing would involve an attempt to reconcile or overcome the contradiction between the working person's narrative and unemployed person's narrative on both inner and practical levels. It would entail action toward improvement of the living conditions of the unemployed in general.

Lived narrative: practical level

On the level of lived narrative, the question of the goodness of the story is whether it is *empowering*: whether it encourages and motivates action, taking realistically into account the available opportunities.

The unemployed person's narrative (realistically) entails little hope of getting a new job. Thus it does not motivate active job search, rather it encourages looking for alternative activities or seeking pleasure from idleness. By strengthening identification with other unemployed people, it also paves way to joining with them in shared activities.

The unemployed person's narrative presents radical criticism toward the working society. This criticism, however, remains politically impotent in the absence of a clear vision of an alternative and of how it could be attained. Moreover, the moral value attached to private life and the profound suspicion toward politics seem to preclude orientation to political action.

The told narrative: social level

When told to an audience, narratives become part of the social stock of stories, providing means of understanding for the listeners or readers. On this level, a central criterion for evaluation for a social scientist is whether the story is *emancipatory*: does it open up new perspectives, does it encourage a creative search of new meanings, does it give voice to experiences suppressed by the dominant ideology?

The writings analyzed in this article bring to public the unemployed people's own experiences in all their nuances and contradictions.

For the newly unemployed, these stories provide guides for interpretation of their experience. They assure that, after all, job loss is not "the end of everything", and that life can be made meaningful even in the scarce living conditions of unemployment. The story thus provides an alternative to the all-encompassing ideology of work inherent in the working person's narrative. On the other hand, the stories can be seen as restrictive in the sense that they strengthen the conception of resorting to private life as the only way of coming to terms with unemployment. Since this solution is not presented as fully satisfactory, however, the stories seem to call for a further search of a new narrative.

In the camp of the working society, the stories are likely to evoke mixed feelings. By presenting themselves as former members of the working society and by expressing their longing for being needed by the society, the writers invite empathy and sympathy. By depicting the troubles involved in unemployment and by their criticism of the working society, on the other hand, they provoke feelings of guilt, even threat. And finally, by praising the values strengthened by unemployment, they may arouse feelings of uneasiness, even envy. In any case, the stories seem to *enfranchise* the unemployed by presenting them as human beings who have their say about the society and its development.

The values advocated by the unemployed person's narrative certainly have an appeal on many people struggling for survival in the squirrel's wheel of working life. By drawing a sharp division between the unemployed and others, on the other hand, the stories bear no invitation to a common struggle e.g. for shortening of work time.

The social stock of stories as sources of the narratives

The overall survival story seems to reflect the "regeneration paradigm" which Hawkins (1991) sees as the common ground of religious conversion stories and narratives of illness. Regeneration paradigm entails the idea that extraordinary experiences force a person to re-examine his/her values and life style, thus leading to the birth of a new self. A similar structure has been found in narratives of former addicts (Koski-Jännes 1996).

Although the overall story line could be conceived of (as Hawkins does) as an archetypal pattern of experience, its concrete contents vary according to culture. The ideas re presented in "working person's narrative" and the "unemployed person's narrative" are strongly rooted in western grand narratives.

The "working person's narrative" and the "unemployed person's narrative" are comprehensive and coherent meaning structures which are in many ways in opposition to each other. Both narratives draw from deep cultural sources. Even from the same sources, such as Christianity, they pick different aspects as their elements. Working person's narrative has as its deepest source the Old Testament's "by the sweat of your brow shall you eat thy bread", advanced by the Protestant work ethic and the prevailing ideology of work. The unemployed person's narrative, on the other hand, finds different references in the Bible, such as New Testament's "Look at the birds..". The Christian ideas of "the meek who shall inherit the earth" can also be found in the unemployed person's narrative. Many aspects of the ideology of Finnishness (Finns as persistent people who have their roots deep in nature) are also present. These old ideas are combined with today's spiritual and "green" values, emphasizing the value of nature and art rather than material affluence.

The working person's narrative, with its emphasis on activity, control, and progress, can be seen as derivative of the grand narrative of modernity. On the other

hand, the unemployed person's narrative is rooted in the romanticist grand narrative emphasizing unalienated activity, feeling, presence, and attunement to nature. Thus the story of narrative reorientation can be seen as a description of the process of (partly) disengaging from one grand narrative and engaging in another.

In the unemployed person's mind, these two grand narratives coexist in an antithetical relation. Perhaps not only in their mind, however: as Taylor (1989, p. 106) asserts. "... the moral conflicts of modern culture rage within each of us. Unless, that is, our greater lucidity can help us to see our way to a reconciliation."

Immanuel Wallerstein's (1995) notion of two modernities could help to build a third alternative. He distinguishes the modernity of technology and modernity of liberation. Rejecting the notion of progress of the former does not imply rejecting the notion of progress of the latter. Progress in the latter sense is an open, not predetermined process, which sets the task of utopists to formulate a new grand narrative. In the context of employment and unemployment, this would mean figuring out a program for getting free from the prisons of work and unemployment. This could provide a collective narrative scheme which on individual level encourages seeking creative coping strategies, aiming at reconciliation of the basic values inherent in the working persons narrative and in the unemployed person's narrative: being a useful and recognized member of the society and living in harmony with one self, other people, and nature.

I wish to thank Anja Koski-Jännes, Pirjo Nikander, Matti Piispa and Oili-Helena Ylijoki for their valuable comments on the manuscript of this article.

References

- Bury, M. (1982) Chronic Illness as a Biographical Disruption. *Sociology of Health and Illness* 4, 167–82.
- Carr, D. (1991) Discussion: Ricoeur on Narrative. In D. Wood (ed.) *On Paul Ricoeur: Narrative and Interpretation*. London and New York: Routledge.
- Dahl, G. (1996) Being Touched, Conjunctive Thinking, Existential Resonance. Mannheim's Sociology of Knowledge, Psychoanalysis and Qualitative Methodology. *Nordiske Udkast* 1/1996.
- Gergen K. (1992) *Realities and Relationships*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hawkins, A.H. (1990) A Change of Heart: The Paradigm of Regeneration in Medical and Religious Narrative. *Perspectives in Biology and Medicine* 1 33:347–359.
- Hydén, L.C. (in print) Illness and Narrative. To be published in *Sociology of Health and Illness*.
- Hydén, L.C. (1995a) In search of an ending: narrative reconstruction as a Moral Quest. *Journal of Narrative and Life History* 5:67–84.
- Hydén, L.C. (1995b) The Rhetoric of Recovery and change. *Culture, Medicine and Psychiatry* 19:73–90.
- Josselson, R. (1995) Imagining the Real. Empathy, Narrative, and the Dialogic Self. *The Narrative Study of Lives*, vol 3, 27–44.
- Kerby, A.P. (1991) *Narrative and the Self*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Kleinman, A. (1988) *The Illness Narratives. Suffering, Healing & the Human Condition*. New York: Basic Books.
- Koski-Jännes, A. (1996) *Turning points in addiction careers*. Paper presented at the 22nd Annual Alcohol Epidemiology symposium of the Kettil Bruun Society, Edinburgh, June 3–4, 1996.
- Laaksonen, P. & Piela, U. (1993) *Työttömän tarina* (The story of an unemployed). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Linde, C. (1993) *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- MacIntyre, A. (1981) *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- McAdams, D.P. (1993) *The Stories We Live By*. New York: William Morrow.
- Mishler E.G. (1995) Models of Narrative Analysis: a Typology. *Journal of Narrative and Life History* vol 5: 87–123.
- Murray, K. (1989) The Construction of Identity in the Narratives of Romance and Comedy. In J. Shotter and K.J. Gergen (eds.) *Texts of Identity*. London: Sage.
- Ricoeur, P. (1991) Life in Quest of Narrative. In D. Wood (ed.) *On Paul Ricoeur Narrative and Interpretation*. London and New York: Routledge.
- Rosenwald, G. & Ochberg, R. (1992) Introduction. In G. Rosenwald & R. Ochberg (eds.) *Storied Lives. The Cultural Politics of Self-Understanding*. New Haven and London: Yale University Press.
- Sarbin, T. (1986) Narrative as a Root Metaphor for Psychology. In T. Sarbin (ed.) *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger Press.
- Somers, M. R. (1994) The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23:605–649.
- Steiner, G. (1989): *Real Presences. Is there anything in what we say?* London and Boston: Faber and Faber.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the Self* Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasilyuk, F. (1991) *The Psychology of Experiencing*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Wallerstein, I. (1995) The End of What Modernity? *Theory & Society* 24:471–488.
- Williams, G. (1984) The Genesis of Chronic Illness: Narrative Reconstruction. *Sociology of Health and Illness* 6:175–200.

Autobiographical writings used as sources of quotations, published in P. Laaksonen & U. Piela (1993): Työttömän tarina, p. 19–22. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. Presented in the same order as in the book.

1. ”Reppuri”: Päivä kerrallaan (One day at a time) pp. 19–22.
2. From, J. : Luopumisen aika (Time to give up), pp. 32–36.
3. ”Kaiken kokenut”: Elämäni tilinpäätös (Balancing the books of my life), pp. 37–48.
4. Kaasalainen, E.: Lastuna laineilla (As a chip on the waves), pp. 49–57.
5. Turtsenko, A. : Voi Suomi! (Oh my Finland!), pp. 66–82.
6. Ellilä, R. : En finne igen (A Finn again), pp. 83–86.
7. Kytölä, J. : Yritä uudelleen ja taukoamatta (Try again without a break), pp. 87–108.
8. Niemelä, E.: 600 päivää (600 days), pp. 158–172.
9. Turkkila, T.: Sirpaleiksi (Into splinters), pp. 173–199.
10. Laasonen, K. Kangastuksen päiviä (Days of mirage), pp. 200–233.
11. ”Pikku akka”: Takana turvallinen tulevaisuus (A secure future behind), pp. 248–255.
12. Luoma, T.: Vaihtoehdot vähissä (Few alternatives left), pp. 285–303.
13. Laisola-Nuotio, A.: Salajuonia ja ovelia temppuja (Intrigues and shrewd tricks), pp. 307–313.

III

Tarinallisuus ja terveystutkimus

Vilma Hänninen

Alkuperäisjulkaisu:

Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 33(1996), 109–118

Narratiivinen lähestymistapa on viime vuosina noussut voimakkaasti esiin niin terveystutkimuksessa kuin muillakin ihmistutkimuksen aloilla. Se ei kuitenkaan ole mikään yhtenäinen teoreettinen tai metodinen koulukunta. Artikkelissa hahmotellen aluksi 'ontologisen tarinallisuuden' käsitekehikkoa, jonka avulla voidaan jäsentää narratiivisen tutkimuksen kirjoja ja asettaa erilaisia tutkimuksia keskinäiseen yhteyteen. Käsitekehikossa erotellaan toisistaan kommunikoitu *kertomus*, tajunnallinen *sisäinen tarina* ja eletty *draama* – näiden kaikkien nähdään kantavan narratiivisia merkitysrakenteita. Käsitekehikon avulla jäsentäen esittelen narratiivista sairauksiin liittyvää tutkimusta. Osa niistä kohdistuu sairauden aiheuttamiin 'sisäisen tarinan' muutosprosesseihin, osa potilaiden tapaan kertoa sairauteensa liittyvistä asioista, osa kartoittaa tiettyä sairautta koskevaa sosiaalista tarinavarantoa ja osa on kiinnostunut sairauteen ja sen hoitoon liittyvästä elävän elämän draamasta. Metodit vaihtelevat tutkimuskohteiden myötä.

“Ensimmäinen kokemukseni sairaudesta oli sarja irrallisia shokkeja, ja vaistomaisesti aloin pyrkiä hallitsemaan kokemustani tekemällä siitä tarinan. Hätätilanteessa keksimme aina tarinoita. Kuvaamme mitä on tapahtumassa, ikään kuin rajoittaaksemme katastrofia. Kun ihmiset kuulivat että olen sairas, he peittivät minut kertomuksiin omista sairauksistaan, ja ystäviensä myös. Tarinankertominen näyttää olevan luonnollinen reaktio sairauteen” (*Anatole Broyard*).

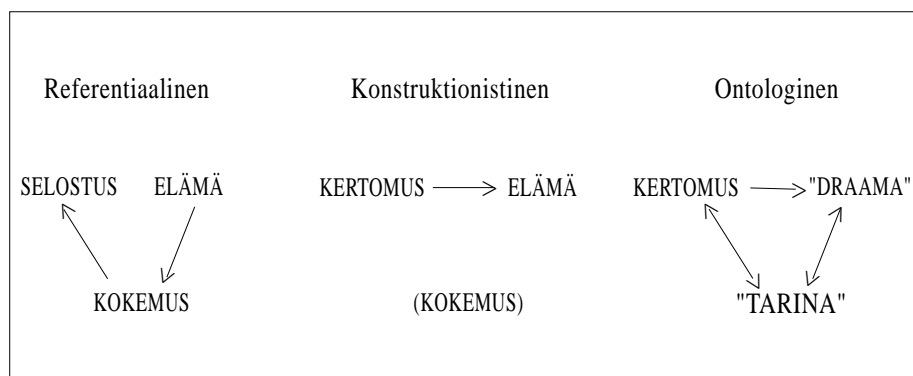
Narratiivisuuden eli tarinallisuuden käsite on viime vuosina noussut voimakkaasti esiin sairauden kulttuurisia ja yksilöllisiä merkityksiä koskevassa tutkimuksessa. Terveystutkimus ei ole tässä suhteessa ainoa: narratiivisuuden idea on tuonut uusia ymmärrystapoja kenties kaikkiin ihmistä koskeviin tai sivuaviin tieteesiin, filosofiasta taloustieteeseen ja kielitieteestä maantieteeseen. Narratiivinen lähestymistapa sopii hyvin ihmistutkimuksessa voimistuneeseen haasteeseen tarkastella ihmistä aktiivisena, merkityksiä antavana toimijana ja ihmiselämän ilmiöitä prosessimaisina, kielellisesti tulkittuina sekä aikaan ja paikkaan sidottuina.

Hahmottelen aluksi käsitteellistä kehikkoa, jonka avulla erilaisia narratiivisia tutkimuksia voi luokitella ja asettaa yhteyteen toistensa kanssa. Sen jälkeen erittelen ja esittelen narratiivista terveystutkimusta tätä kehikkoa hyväksi käyttäen.

Narratiivisuuden käsite

Narratiivisuuden käsite on koonnut eri tieteenalojen tutkijoita saman peruskäsitteen piiriin mahdollistaen tieteenalarajat ylittävän keskustelun ja virikkeiden vaihdon. Yhtenäistä narratiivista metodia ei kuitenkaan ole kehitetty, ei edes yhtenäistä käsitystä siitä, mitä narratiivilla tai tutkimuksen narratiivisuudella tarkoitetaan. Narratiivin tutkijat N.L. Stein ja M. Policastro (1984) ovat löytäneet tarinan (narratiivin) käsitteelle parikymmentä määritelmää. Tarinallisuuden käsitteen intuitiivinen lupaus onkin vaarassa vaihtua hämmennykseksi lähestymistapojen moninaisuuden edessä. Vaikka selvärajaista ja yleispätevää narratiivin määritelmää lienee turha edes etsiä, on kuitenkin mahdollista hahmotella niitä seikkoja, jotka ovat tyypillisiä narratiiviselle merkityskokonaisuudelle.

Narratiivi on yksi niistä ajatusvälineistä, joiden avulla ihminen luo järjestystä inhimillisen kokemuksen kaaokseen (esim. Roof 1993) ja tekee epätavanomaisen ymmärrettäväksi (Bruner 1990, 47–50). Ehkä keskeisin narratiiville ominainen seikka on, että narratiivi on ajallinen: sillä on alku, keskikohta ja loppu, jotka seuraavat ajallisesti toisiaan. Narratiivin aika ei ole lineaarista virtaa, vaan merkitysten rajaama kokonaisuus. Narratiivi on myös dramaattinen, eli sen tapahtumat liikkuvat moraalisessa ja emotionaalisessa jännitekentässä, jossa onni ja epäonni, vaara ja pelastus, kunnia ja häpeä, tappio ja voitto, yhteys ja erillisyys kamppailevat keskenään ja vaihtuvat toisikseen. Narratiivi on juonellinen, eli siinä tapahtumat eivät seuraa toisiaan irrallisina vaan kytkeytyvät toisiinsa inhimillisinä syiden ja seurausten

Kuvio 1. Käsitteitä elämän, kokemuksen ja kerronnan suhteesta.

ketjuina. Nämä suhteet ovat vain poikkeuksellisesti mekaanisia kausaalisuhteita; tavallisesti ne ovat merkitysten ja ihmisten toiminnan kautta välittyneitä. Seurausketjuissa on tilaa myös yllätyksille, sattumille ja mysteereille. Narratiivi on valikoiva: se kiinnittää huomion vain niihin seikkoihin, joilla on merkitystä juonen kulun kannalta. Narratiivi on kontekstuaalinen ja ainutkertainen: sen tapahtumaketjut kytkeytyvät aikaan ja paikkaan. Samalla narratiivi on myös yleinen: sen ainutkertaiset tapahtumat esittävät jonkin yleisemmän 'totuuden' inhimillisestä kokemuksesta.

Narratiivi, elämä ja totuus

Narratiivisuutta koskevan keskustelun klassisia aiheita on ollut, mitä narratiivinen muoto jäsentää: muotoileeko se vain kerrontaa vai onko se läsnä jo elämässä itsessään (ks. esim. Carr 1991, Widdershoven 1993). Kuvion 1 kolmioiden avulla pyrin havainnollistamaan erilaisia elämän, kokemuksen ja kertomuksen suhdetta koskevia käsityksiä ja painotuksia.

Vasemmanpuoleinen kolmio (referentiaalinen käsitys) kuvaa 'viatonta' (vrt. Roos 1994) tulkintaa eletyn elämän ja kokemuksen sekä näitä koskevan selostuksen suhteesta. Tässä selostus (esimerkiksi omaelämäkerta tai suullinen kertomus) oletetaan kirkkaaksi ikkunaksi alkuperäiseen elämään sinänsä sellaisena kuin kertoja sen on kokenut. Eräs peruste narratiivisen aineiston, esimerkiksi omaelämäkertojen, käytölle tutkimuksessa onkin ollut, että se jäljittelee parhaiten elettyä elämää. Usko selostuksen viattomuuteen elämän kuvana on kuitenkin horjunut. On vahvistunut käsitys siitä, että kerronta ei ole yksinkertaista alkuperäisen todellisuuden kuvausta, vaan sitä muovaavat erilaiset kerronnan säännöt ja retoriset tavoitteet.

Keskimmäinen kolmio esittää konstruktionistista narratiivisuuskäsitystä. Kolmion avulla kuvataan, miten kertomus kertomuksena tuottaa sosiaalista todellisuutta (ks. esim. Gergen 1994, 185–209). Enää ei olla kiinnostuneita siitä todellisuudesta, josta kertomus kertoo, kertomuksen referentiaalisista eli viittaavista aspekteista, vaan kertomuksen seurauksista sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Keskityn artikkelissani oikeanpuoleisessa kolmiossa kuvatun käsitystavan esittelyyn; sitä voitaisiin kutsua ontologiseksi (esim. Somers 1994), hermeneuttiseksi (esim. Widdershoven 1993) tai konstitutiiviseksi. Tämän käsityksen mukaan niin kerronta, kokemus kuin eletty elämä itekin ovat narratiivisesti jäsentyneitä: ihmiselämä on kudos, jossa eletyt ja kerrotut, todelliset ja kuvitellut, menneet ja ennakoit, omat ja muiden tarinat jäljittelevät ja muotoilevat toinen toisiaan. Tällaista ajattelutapaa ovat hiukan eri muodoissa kehittäneet esimerkiksi Alasdair MacIntyre, Paul Ricoeur ja David Carr.

Olen määritellyt ontologista narratiivisuutta kuvaavat termit seuraavasti (tosin ne eivät käy yksin arkikielen eikä aina narratiivisessa tutkimuksessakaan käytettyjen merkitysten kanssa): Tarinan käsite viittaa tässä tajunnalliseen merkitysten muodostelmaan, joka käsittää juonen, henkilöhahmot jne. Kertomus puolestaan on

tarinan esitys erilaisten merkkien (tavallisimmin sanojen, mutta joskus myös muiden merkkien, kuten kuvien) välityksellä. Samasta tarinasta voi esittää eri kertomuksia (esimerkiksi kirjoitetun omaelämäkerran ja suullisia muistelmia), ja yhdessä kertomuksessa voi olla useita tarinoita (esimerkiksi työuraa koskeva tarina ja rakkaustarina). Draaman käsite puolestaan tarkoittaa nyt elävää elämää itseään, tulkittuna ihmisten toiminnaksi eli pyrkimyksiksi toteuttaa tarinallisia projekteja.

Näihin kaikkiin – tarinaan, kertomukseen ja joskus myös draamaan – voidaan englanninkielisissä teksteissä viitata sanalla *narrative*. Olen kuitenkin halunnut erottaa narratiivisuuden eri puolet käsitteellisesti toisistaan, koska näin on mahdollista jäsentää niiden keskinäisiä suhteita ja niiden ankkuroitumista todellisuuden eri ulottuvuuksiin. Esitetty ontologinen narratiivisuuden käsite hahmottaa ihmisen sosiaalisten, kulttuuristen ja materiaalisten ehtojen puitteissa luovasti toimivana yksilönä. Se ei sulje tarkastelun ulkopuolelle enempää diskursiivista, materiaalista kuin tajunnallistakaan todellisuuden ulottuvuutta.

Totesin edellä, että narratiivinen tutkimus on menettänyt lapsenuskonsa kertomukseen 'todellisen elämän' vääristämättömänä peilinä. Elämässä ei ole yksiselitteisiä totuuksia, puhumattakaan, että niitä koskevia väitteitä voisi todistaa oikeiksi. On vain tulkintoja ja uudelleentulkintoja. Onko tieteellinen tutkimus sitten edes mahdollista? Tähän kysymykseen on vastattu usealla tavalla.

Umpikriittiset dekonstruktionistit keskittyvät purkamaan tekstien sisäisiä merkitysrakenteita ja suhteuttamaan niitä toisiin teksteihin. Toiset ovat korvanneet naiivin viattoman uskon hilpeällä kyynisyydellä: totuutta emme voi saavuttaa, osallistukaamme siis huolettomina "merkitysten muodostamisen kulttuuriseen tanssiin" (Gergen 1994). Kolmatta suhtautumistapaa voisi kutsua empiristiseksi varovaisuudeksi. Sen edustajat perustavat tutkimuksensa tarkkaan empiiriseen analyysiin ja välttävät aineiston ulkopuolelle viittaavia johtopäätöksiä. Itse kannatan neljättä suhtautumistapaa, jota voisi kutsua kriittiseksi uskoksi. Se perustuu ajatukseen, että tarina, kertomus ja draama ovat jossain määrin toisistaan riippumattomia, mutta myös toisiinsa kiinnittyneitä, ja niistä kukin on omalla tavallaan ankkuroitunut itsensä ulkopuoliseen todellisuuteen. Vaikka esimerkiksi kertomus ei heijastakaan uskollisesti elämää sinänsä, se kuitenkin kertoo elämästä jotain olennaista. Vaikka todellisuus on monitulkintainen, tulkinnoilla on perustansa ja niitä voi perustella (vrt. Freeman 1993, 10–24).

Tarinallinen kiertokulku

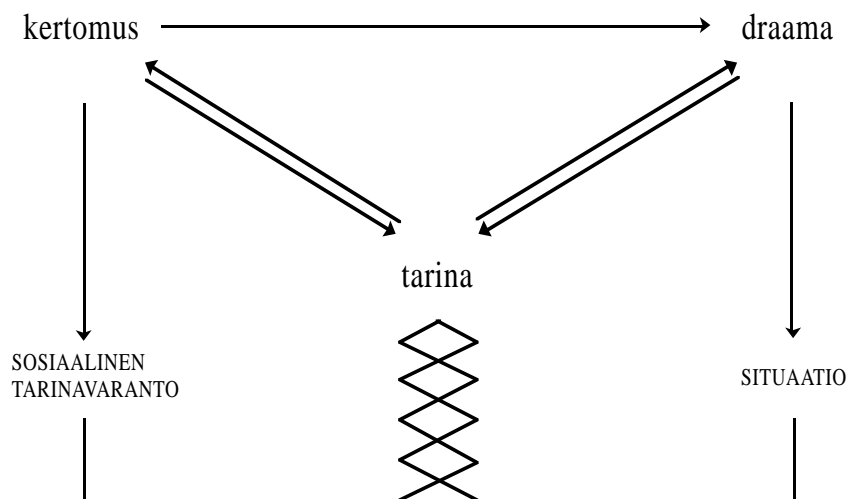
Tässä luvussa tarkastelen ns. tarinallista kiertokulkua. Kuvio 2 esittää eri tutkijoiden ajatuksista koottua ja syntetisoitua narratiivisen kiertokulun teoriaa, toisin sanoen käsitystä siitä, minkälaisen keskinäisen dynamiikan kautta tarinallisen kolmion eri kohtiot muovaavat toisiaan. Tarkastelukulma on tässä yksilön näkökulma, niinkuin narratiivisessa sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa on tavallista. Kuviossa on

vaikutteita Rom Harrén (1983, 113) esittämästä yksilön ja yhteisön dialektiikkaa koskevasta kaaviosta, jota Kevin Murray (1989) on soveltanut narratiiviseen tarkasteluun.

Kuvion perusajatuksena on, että ihminen elää elämäänsä ikään kuin laatien siitä tarinaa: yhtä suurta ja lukuisia pienempiä. Yhden ihmisen elämä muodostaa tämän ajatuksen mukaan peräkkäisten, rinnakkaisten, hierarkkisten ja sisäkkäisten tarinoiden kudoksen, joka kutoutuu toisten ihmisten tarinoihin.

Narratiivista kiertokulkua (Kuvio 2) voisi lyhyesti kuvata näin: Ihminen jäsentää tilannettaan (situaatiotaan) ja luo elämänprojektejaan sosiaalisesta tarinavarannosta ammentamiensa tarinallisten mallien avulla. Tässä jäsennyksessä syntyvä 'sisäinen tarina' ohjaa ihmisen toimintaa ja valintoja (draama). Toiminta muokkaa situaatiota eli seuraavien tarinallisten projektien toteutusehtoja. Draaman tapahtumia voidaan jälkikäteen esittää (tarinallisesti tulkittuina) kertomuksina. Kertomus sosiaalisena tekona muodostuu osaksi ihmisten välistä sosiaalista draamaa; samalla se liittyy osaksi sosiaalista tarinavarantoa. Käsittelen seuraavaksi yksityiskohtaisemmin narratiivisen kiertokulun elementtejä ja prosesseja.

Sosiaalinen tarinavaranto käsittää kaikki ne tarinat, joiden keskellä kasvamme ja elämme, saduista tutkimusraportteihin, Raamatun opetuksista julkkisjuttuihin, suurista kertomuksista arjen episodeja koskeviin juoruihin. Tarinoissa toistuu joukko kulttuurille ominaisia juonenkulkuja, henkilötyyppejä ja sosiaalisia rooleja (vrt. MacIntyre 1981, 201). Sosiaalinen tarinavaranto tarjoaa kulttuurin jäsenille yhteisen merkityksiperustan, jonka pohjalta he voivat tulkita toisiaan ja aavistaa toistensa tulkintoja.

Kuvio 2. Narratiivinen kiertokulku.

Tarinat kertovat siitä, mikä on kussakin elämäntilanteessa kulttuurisesti tyypillistä ja odotettua, mutta ne voivat esittää myös uusia mahdollisuuksia. Tarinavaranto sisältää siis elämäntilanteen jäsenyyksen malleja, jotka voivat toimia sekä pakottavina kaavoina että luovan oivalluksen lähteinä.

Situaation käsite viittaa tässä siihen materiaalistien ja sosiaalisten olosuhteiden kokonaisuuteen, johon ihminen on suhteessa (ks. esim. Rauhala 1995). Se käsittää ne ehdot, joiden varassa elämää toteutetaan. Situaatio on muiden kanssa jaettu maailma yksilöllisestä näkökulmasta nähtynä.

Sisäinen tarina on tajunnallinen tulkintamalli, jonka avulla ihminen jäsentää itselleen elämäntilannettaan, määrittelee identiteettinsä, arvonsa, tavoitteensa ja asemansa suhteessa muihin ihmisiin. Monet filosofit ja psykologit ovat käyttäneet narratiivin käsitettä juuri tässä merkityksessä. Sisäistä tarinaa on sanottu persoonallisen identiteetin perustaksi (Ricoeur 1991, McAdams 1995); on jopa sanottu, että ilman sisäistä tarinaa ihmisellä ei ole sielua (Sacks 1985). Sisäinen tarina luo sillan menneestä nykyhetken kautta tulevaan. Se antaa selityksen ja tulkinnan menneille tapahtumille, mutta myös ennakoii tulevaisuutta ja hahmottelee sitä koskevia suunnitelmia eli tarinallisia projekteja (vrt. Crites 1986). Tarina myös virittää tietyn sosiaalisen avaruuden ja määrittelee ihmisen paikan siinä; näin *minua* koskeva tarina kutoutuu osaksi erilaisia *meitä* koskevia tarinoita (vrt. Somers 1994).

Sisäinen tarina voidaan myös nähdä ikään kuin toimintaa suuntaavana moraalisenä kompassina (vrt. Taylor 1989), tai valolähteenä, jonka valossa asiat näyttäytyvät arvokkaina tai arvottomina. Näin se tarjoaa emotionaalisia merkityksiä tapahtumille ja elämäntilanteille: jokin seikka voi herättää toivoa, muodostaa uhan, tuottaa häpeää tai ylpeyttä sen mukaan, minkälaiseen tarinalliseen kehykseen se sijoittuu (ks. esim. Kerby 1991, 48–52, Singer 1995). Sisäinen tarina ei välttämättä ole ihmisen itsensä tiedostama. Esimerkiksi Williams (1984) puhuu "rutiinimaisesta" tarinasta, ei-reflektoidusta orientaatioperustasta, jonka pohjalta ihminen hahmottaa elämäänsä ja sen projekteja silloin kun elämä etenee suuremmista muutoksista eteenpäin. Elämäntilanteen äkillisesti muuttuessa elämää aiemmin ohjannut tarina saattaa menettää pätevyytensä, jolloin tilalle on löydettävä uusi. Tällaisen narratiivisen haasteen myötä sisäinen tarina voi tulla entistä tietoisemman pohdinnan kohteeksi.

Elävän elämän draama muodostuu ihmisen pyrkimyksistä toteuttaa erilaisia tarinallisia projekteja. Draamassa päähenkilö toimii intentionaalisesti (vrt. Hänninen 1992) suhteessa situaatioonsa, tarinan määrittelemien arvojen ja niiden saavuttamista koskevien uskomusten perusteella. Draama ei kuitenkaan toteudu pelkästään päähenkilön mielikuvituksen ohjaamana, vaan se on "toiminnan ja kärsimisen" (Arendt 1958) muodostama kokonaisuus, jossa ihminen on sekä subjekti että objekti: muut ihmiset omine tarinoineen samoin kuin elämän materiaaliset ehdot ovat mukana määräämässä sitä, millaiseksi draama muodostuu. Draamassa toteutuvat tapahtumakulut vaativat jatkuvasti tarkistamaan sisäistä tarinaa, joskus jopa muovaamaan sen kokonaan uudelleen (vrt. Carr 1991).

Kertominen tarinan esityksenä

Esittämässäni mallissa kertomuksen ja tarinan suhde vertautuu L.S. Vygotskin (1982) käsitykseen ulkoisen ja sisäisen puheen suhteesta. Vygotski esittää, että sisäinen puhe (eli kielellinen ajattelu) kehittyy ulkoisen puheen pohjalta, mutta se saa pian ulkoisesta puheesta eroavia muotoja ja funktioita. Ulkoisen puheen tarkoitus on kommunikoida ja vaikuttaa toisiin, sisäisen puheen tarkoitus on ohjata omaa ajattelua ja toimintaa. Ulkoinen puhe etenee sanojen, sisäinen puhe merkitysten varassa. Sisäisessä puheessa merkitykset yhdistyvät idiosynkraattisesti ja saavat yksilön elämäntilanteesta ja historiasta juontuvia emotionaalisia latauksia. Samoin kuin sisäinen puhe ei aina jäännöksettä käänny ulkoiseksi, sanalliseksi puheeksi, ei sisäinen tarina aina löydä kertomuksellista ilmaisua.

Kertominen on sosiaalinen teko, jonka perustehtävä on kommunikoida draaman tapahtumia ja sisäistä tarinaa. Selostavan tehtävän lisäksi kerronnalla on myös enemmän tai vähemmän tietoisia retorisia funktioita, jotka vaikuttavat siihen, mitä kerrotaan ja miten. Kertomisen avulla ihminen voi säädellä itsestään antamaansa kuvaa, esittää itsensä arvostettavana, hakea myötätuntoa, osoittaa viattomuuttaan jne. (ks. Gergen 1994, 185–209). Sosiaalisten vaikutustensa kautta kertomus ei pelkästään heijasta vaan myös muovaa elävän elämän draaman kulkua. Kertominen voi myös heijastua takaisin sisäiseen tarinaan vahvistaen sitä tai auttaen sen jäsentämistä ja uudelleenmuotoilua. Käsittelemällä kertomuksia sosiaalisessa vuorovaikutuksessa voidaan löytää ja vakiinnuttaa uusia sisäisiä tarinoita ongelmallisiksi osoittautuneiden tilalle. Monet psykoterapiamuodot, eksplisiittisimmin narratiivinen terapia (ks. esim. White ja Epston 1990), perustuvat tähän ajatukseen.

Kerrottuna tarina siirtyy sosiaaliseen tarinavarantoon enemmän tai vähemmän näkyvälle paikalle, josta muut voivat ottaa sen käyttöönsä. Kertomusten välittyminen yleiseen tarinavarantoon ja tietynlaisten kertomusten kanonisoituminen yleisesti hyväksytyiksi, usein ideologisesti latautuneiksi tyyppi- ja mallitarinoiksi on monimutkainen sosiaalinen prosessi, johon myös tutkijat ottavat osaa.

Mitään tarinallisuuden aspektia – sisäistä tarinaa, draamaa tai kertomusta – ei voi pitää muita todellisempana. Kukin niistä on ankkuroitunut tiettyyn todellisuuden ulottuvuuteen. Sisäinen tarina on ankkuroitunut kokemukseen; jotta tarina voisi ohjata ja motivoida toimintaa, herättää emootioita ja antaa elämälle mielekkyyttä ja suuntaa, sen on tunnettava omalta – ja mikä tahansa tarina ei tunnu. Kertomus sen sijaan ankkuroituu erilaisiin sosiaalisiin kerronnan sääntöihin; tullakseen kuunnelluksi, ymmärretyksi ja hyväksytyksi kertomuksen on oltava johdonmukainen, yhtenäinen ja kertomisen arvoinen kyseisessä tilanteessa (vrt. Linde 1993). Draama puolestaan ankkuroituu tilanteen realiteetteihin.

Sairaudet narratiivisen tutkimuksen kohteena

Seuraavassa kuvaan narratiivisia sairauteen liittyviä tutkimuksia sijoittaen niitä edellä esitettyyn narratiivisen kiertokulun kaavioon. Ryhmittelen tutkimuksia sen mukaan tarkastellaanko niissä sisäistä tarinaa, sosiaalista tarinavarantoa, kerrontaa vai elävän elämän draamaa. Koska narratiivisuuden puolet kytkeytyvät läheisesti toisiinsa, ryhmittely on paikoin tulkinnanvaraista: useissa tutkimuksissa yhdistyy sisäisen tarinan ja draaman tarkastelu.

Sisäinen tarina

Vakava sairaus saa sairastuneen ihmisen pohtimaan sairastumisen syitä, pakottaa muuttamaan käsitystä omasta itsestään ja paikastaan sosiaalisessa kentässä ja haastaa kuvittelemaan erilaisia tulevaisuuden vaihtoehtoja ja niiden saavuttamisen tapoja. Sairaus asettaa asioita uuteen tärkeysjärjestykseen vaatien hyväksymään avuttomuuden, kärsimyksen ja kuoleman osaksi omaa elämismaailmaa. Sairaus aiheuttaakin ihmisen tilanteissa muutoksen, se pakottaa sairastuneen uuden sisäisen tarinan muotoiluun. Suuri osa sairauteen liittyvistä narratiivisista tutkimuksista onkin pyrkinyt kuvaamaan tätä vakavan sairastumisen vaatimaa uudelleen-orientoitumista.

Gareth Williams (1984) on tarkastellut reumapotilaita koskevassa tutkimuksessaan, miten eri tavoin potilaat selittivät sairastumistaan. Osoittautui, että selitykset eivät olleet lääketieteellisten syiden nimeämistä, vaan yksilön ja maailman välisiä suhteita koskevia tarinoita, joiden avulla sairaus pyrittiin liittämään aiemman maailmankuvan ja elämäkokemuksen piiriin. Williamsin esimerkkipotilaista yksi näki reumansa olevan seurausta riistoon perustuvan yhteiskunnan epähuumeista työoloista ja toinen siitä, että hänen roolinsa äitinä ja vaimona olivat pakottaneet hänet tukahduttamaan omat tarpeensa. Kolmannen mielestä selittäminen oli turhaa: kysymys on Jumalan tahdosta, jonka perusteita on turha arvailla.

Cynthia Mathieson ja Henderikus Stam (1995) tutkivat syöpäpotilaiden kokemaan identiteettiuhkaa ja identiteetin eli minätarinan uudelleenmuotoilua. Tutkimus kertoo, että syövän fyysiset oireet, sosiaalisten suhteiden muutokset ja joutuminen tekemisiin terveydenhuoltojärjestelmän kanssa muodostivat identiteettiuhan, tunteen siitä, että vanha käsitys itsestä ei enää päde. Vähitellen sairauden merkitys alkoi hahmottua, sosiaalisia suhteita neuvoteltiin uudelleen ja opittiin käyttämään 'omaa ääntä' vuorovaikutuksessa lääkäreiden ja hoitajien kanssa. Lopulta sairaus kyettiin kutomaan osaksi omaa elämäntarinaa, josta juontui uuden tilanteen mukainen tulevaisuuden perspektiivi.

Linda Viney ja Lynne Bousfield (1991) ovat tutkineet aids-potilaiden sairaustarinoita ja pohtineet niiden erilaisia funktioita psyykkisen hyvinvoinnin säilyttämisen kannalta. He tiivistivät haastattelutiedoista joukon ydintarinoita, joiden voitiin

nähdä täyttävän erilaisia tehtäviä sairaudesta selviämisen prosessissa. Esimerkiksi tarina "aidsiin sopeutuminen on ollut vaikeaa" mahdollisti kasvojen säilyttämisen ja vahvisti itsetuntoa, kun taas tarina "aids on tuottanut minulle tuskallisia kokemuksia" helpotti sairauteen liittyvien tunteiden käsittelyä.

H.F. Mathewsin (1994) johtama tutkimus rintasyöpää sairastavista mustista amerikkalaisnaisista valottaa puolestaan sitä, miten sairauden tarinallinen tulkinta ohjaa potilaan toimintaa. Tutkimuksen naiset olivat hakeutuneet klinikalle vasta siinä vaiheessa, kun syöpä oli jo ehtinyt kehittyä pitkälle. Viivytyksen taustalla oli kulttuurissa jaettu tarinallinen käsitys, että kyhmyistä on paras olla välittämättä, ja että leikkaus vain edistäisi syövän leviämistä. Hoidon ensimmäisiä tehtäviä oli saada potilaat omaksumaan lääketieteellistä ajattelutapaa ja käytäntöä vastaava taisteleva asenne syöpää kohtaan.

Sairaudet sosiaalisessa tarinavarannossa

Sairauksiin liittyvät sosiaalisesti jaetut tarinat tarjoavat malleja sairauden syiden ja seurausten hahmottamiseen. Itse sairauksiin liittyvien uskomusten ohella ne heijastavat myös kulttuurin yleisempiä ymmärrystapoja ja arvoja. Sairauksien kulttuurisia jäsennyksiä on tarkasteltu erityisesti antropologian alaan lukeutuvissa etnografisissa tutkimuksissa.

Evelyn Earlyn (1982) analyysi egyptiläisten naisten sairaus- ja hoitokertomuksista osoittaa, miten ne heijastavat yleisempää kulttuurista merkitysjärjestelmää. Tutkimuksen kohteena olleessa baladi-kulttuurissa oli tapana jakaa ilmiöt oman kulttuurin sisällä oleviin ja sen ulkopuolella oleviin. Tämän jaon mukaisesti jäsenettiin sekä sairauden syitä että hoitomuotoja: jos sairaus tulkittiin luonnolliseksi eli kulttuurin sisäiseksi, sitä hoidettiin tradition omilla hoitomuodoilla; jos se taas katsottiin ulkopuolelta tulleeeksi, sitä hoidettiin ulkopuolisen eli länsimaisen lääketieteen mukaisesti.

Paul Farmer (1994) on tutkinut aidsia koskevan kulttuurisen tarinajäsennyksen muodostumista haitilaisessa kylässä. Haastatteleamalla joukkoa kyläläisiä useana vuonna hän saattoi nähdä, miten epämääräiset käsitykset aidsista vähitellen kiteytyivät jaetuksi tarinalliseksi ymmärrykseksi. Keskeinen merkitys sen muodostumisessa oli yhteisön piirissä esiintyneillä sairaus- ja kuolemantapauksilla, jotka käynnistivät aidsiin liittyvän aktiivisen tarinoinnin ja tarjosivat henkilöähahmot ja juonet, joiden kautta sairauden syntyä voitiin tehdä ymmärrettäväksi.

Byron Good ja Mary-Jo DelVecchio Good (1994) ovat tutkineet turkkilaisia epilepsiaa koskevia kertomuksia. He korostavat tarinan rakentumisen sosiaalista luonnetta: käsitykset sairauden synnystä ja hoidosta muodostuvat potilaan perheen ja lähipiirin vuorovaikutuksessa. Tarinoille oli ominaista monimerkityksisyys, joka jättää tilaa useille tulkinnoille ja tulevaisuudenodotuksille. Näin tarinat kykenivät ylläpitämään toivoa ja uskoa parantavan hoidon löytymiseen.

Joukkotiedotus on keskeinen sosiaalisen tarinavarannon kantaja ja välittäjä. Siksi tiedotusvälineiden esittämät sairaustarinat ovat kiinnostava narratiivisen terveystutkimuksen kohde. Esimerkiksi Paula Saukko (1995) on analysoinut yhdysvaltalaisessa lehdistössä esitettyjä syömishäiriöihin liittyviä henkilökertomuksia. Hän toteaa niiden uusintavan käsitystä anorexiasta sukupuoleen liittyvänä ongelmana: laihduttamista pidetään joko osoituksena naisten alistumisesta kulttuurin hoikkaan naisihanteeseen tai merkinä vihamielisyydestä omaa naiseutta kohtaan. Kumpikaan tapa ei hänen mielestään kunnioita syömishäiriöistä kärsiviä naisia, eikä vastaa hänen omaa kokemustaan.

Sairaudesta kertominen

Kertomiseen liittyvät kysymykset ovat sairauden yhteydessä tärkeitä. Sairauden oireista ja niiden ilmaantumisesta kertominen lääkärille on edellytys oikean diagnoosin löytämiselle; läheisten ihmisten ymmärryksen saavuttaakseen potilaan on kommunikoidava omaa kokemustaan, mutta toisaalta sairaudesta kertominen laajemmalle sosiaaliselle piirille voi olla monin tavoin ongelmallista. Merkittävä osa narratiivista terveystutkimusta onkin kohdistunut itse kerrontaan eli siihen, miten sairastunut ihminen kertoo kokemuksestaan ja miten kertomuksia kuullaan ja tulkitaan.

Howard Waitzkin kollegoineen (1994) on eritellyt ikääntyneiden potilaiden kertomuksia sosiaalisesta tilanteestaan lääkärin vastaanotolla sekä lääkärin suhtautumista niihin. Waitzkinin mukaan lääkärit antoivat potilaidensa kertoa elämäntilanteestaan ja osoittivat asiaankuuluvaa myötätuntoa, mutta eivät tarttuneet näihin kertomuksiin eivätkä esittäneet niiden suhteen toiminnallisia ohjeita. Näin he epäsuorasti ilmaisivat, että potilaan ongelmiin ei ole muuta ratkaisua kuin suhtautua niihin tyyneydellä.

Jean Jackson (1994) kuvaa kipuklinikalle saapuvien potilaiden yrityksiä löytää kertomisen avulla itselleen uutta sisäistä tarinaa. Hän arvioi kertomistekniikkaa, jolla tilannetta tarkastellaan ikään kuin usean eri kertojan näkökulmasta. Näin potilas rakentaa kivulleen positiivisempaa tulkintaa ja luonnostelee uutta tulevaisuudenkuvaa.

John Manzon, Lee Blonderin ja Allan Burnsien (1995) tutkimus halvauspotilaiden kertomuksista antaa miettimisen aiheita lähiomaisten ristiriitaisesta merkityksestä kuntoutumisprosessissa. Tutkimuksessa kävi ilmi, että potilaiden puoliset vahvistivat potilaan afaattisuutta korjaamalla hänen kertomustaan ja puhumalla hänen puolestaan. Puolison hyvää tarkoittavat eleet saattavat koitua potilaan vahingoksi, koska ne estävät häntä itseään muodostamasta ja kommunikoimasta omaa tarinaansa.

Catherine Kohler Riessmanin (1990) yksityiskohtainen erittely MS-tautia sairastavan miehen haastattelusta kiinnittää huomion siihen, miten haastateltava pyrkii esittämään itsensä mahdollisimman hyvässä valossa korostamalla joitakin

elämänsä aspekteja ja häivyttämällä toisia. Analyysi osoittaa, miten vaimonsa hylkäämä, työpaikkansa menettänyt ja sairauden invalidisoima mies rakentaa kertomuksellaan itsestään kuvan miehuuden vaatimukset täyttävänä henkilönä.

Kertomiseen liittyviä kysymyksiä tulee esiin muissakin narratiivisissa tutkimuksissa. Carricaburun (1995) kuvaamista hiv-positiivisista ja Mathiesonin ja Stamin (1995) tutkimuksen syöpöpotilaista monet kertoivat salanneensa tartuntansa tai sairautensa välttääkseen tilansa aiheuttamaa sääliä ja stigmatisoitumista. Toisaalta monet Linda Garron (1994) tutkimat kipupotilaat pitivät haastattelutilannetta mahdollisuutena auttaa uusia potilaita välittämällä heille oman kertomuksensa.

Draama

Ihmisen sairaustilanteelleen antama tarinallinen tulkinta ohjaa hänen toimintaansa: taisteleeko hän sankarillisesti sairautta vastaan, alistuuko hän siihen kuin vääjäämättömään kohtalon iskuun tai tulkitseeko hän sen kutsuksi elämänmuutokseen. Draaman etenemistä ohjaavat myös itse sairauden kulku ja hoito, jotka tuovat usein dramaattisia vaiheita tapahtumien kulkuun. Lisäksi monenlaiset arkielämään liittyvät sairauden seuraukset ovat osa sairauden draamaa. Draamojen tutkimukseksi luokittelen sellaiset tarkastelut, joissa kiinnostus kohdistuu elävään elämään – usein sisäisen tarinan ohella ja kertomuksen välittämänä.

Ian Robinsonin (1990) tutkimus MS-taudista asettaa rinnakkain taudin (*disease*) lääketieteellisen kulun, sairastamisen (*sickness*) sosiaalisen uran ja sairaana olemisen (*illness*) tarinallisen juonen. Tutkimuksen aineistona oli 50 MS-potilaan elämäkertakirjoitukset, joista Robinson etsi erilaisia juonityyppejä. Tavallisimmaksi juonityypiksi osoittautui positiiviseen suuntaan etenevä tarina, joka oli usein luonteeltaan eräänlainen sankaritarina: siinä sairauden aiheuttamat vaikeudet lopulta kääntyvät potilaan psyykkiseksi voitoksi.

Jukka Valkonen (1994) on seurannut pitkäaikaistutkimuksen avulla sydäninfarkti-potilaiden 'narratiivista kuntoutumista' eli sitä, miten he jatkavat elämäntarinan juonta infarktin jälkeen, ja miten tämä jatko on riippuvainen infarktia edeltäneen elämän ja tarinan suhteesta. Osa potilaista jatkoi elämäänsä suurin piirtein entiseen tapaan, kun taas osan tarina sai uuden käänteen heidän joutuessaan aloittamaan kokonaan toisenlaisen elämänvaiheen. Joidenkin elämässä oli jo aiemmin ollut rinnakkaisia tarinoita, jotka infarktin jälkeen asettuivat uuteen arvojärjestykseen, ja joillakin infarkti oli vain irrallinen episodi muutenkin katkelmallisessa elämäntarinassa. Valkonen päättelee, että kuntoutuksen tulisi pyrkiä lisäämään ihmisten mahdollisuuksia jatkaa paitsi fyysistä elämäänsä myös omaa elämäntarinaansa.

Myös hoitokäytäntöjä voi tarkastella tarinallisia juonia toteuttavina ja potilaalle uutta sisäistä tarinaa muodostavina draamoina. Cheryl Mattingly (1994) kuvaa, miten terapeutti rakentaa kuntoutusepisodeihin juonellisia perspektiivejä. Hän on kerännyt aineistoa havainnoimalla systemaattisesti terapeuttisia toimintaepisodeja.

Mattinglyn esimerkissä hiusten kampaaminen asetetaan osaksi juonta, jossa potilas huolehtii itsestään ja ulkonäöstään voidakseen esiintyä julkisuudessa, sairaalan käytävillä. Tällaisen jäsenyyksen kautta potilasta kannustetaan ottamaan toimijan osa omassa 'kuntoutustarinassaan'.

Mary-Jo DelVecchio Goodin (1994) tutkimusryhmä on tarkastellut syövän hoidossa toteutettua terapeutista juonenrakennusta, eli miten erilaisia hoitotoimia perustellaan. He käyttivät aineistonaan haastattelu- ja havainnointitietoja amerikkalaisen syöpäklinikan toiminnasta ja vertasivat niitä japanilaiseen käytäntöön. Amerikkalaiset syöpälääkärit pitivät tehtävänäään elättää toivoa luomatta kuitenkaan epärealistisia odotuksia. Heidän toimiinsa ja puheisiinsa sisältyvä terapeutin tarina keskittyi tähän hetkeen ja jätti tulevaisuuden epämääräiseksi. Kyseinen terapeutin tarina muodostui ongelmalliseksi silloin, kun hoidon mahdollisuuksia ei enää ollut – tällöin olisi tarvittu elämän päättämiseen valmistavaa tarinaa.

Metodisia huomioita

Narratiivisen terveystutkimuksen kentällä – niinkuin laadullisessa tutkimuksessa yleisemminkin näyttää esiintyvän kahdentyyppistä ajattelua suhteessa tutkimusmenetelmiin. Osa tutkijoista haluaa lähestyä aineistoa pehmeästi ja suhteellisen intuitiivisesti, jolloin tutkijan subjektiivinen panos aineiston tulkinnassa korostuu. Toiset taas haluavat nostaa narratiivisen tutkimuksen tieteellistä statusta empiristisenhenkisillä, objektiivisuutta tavoittelevilla menetelmävalinnoilla (esim. Viney ja Bousfield 1991, Waitzkin ym. 1994). Metodisten ratkaisujen mielekkyys riippuu kuitenkin tutkimuksen ongelman luonteesta, kohderyhmän erityispiirteistä ja tutkimuksen käytännön toteutusehdoista. Edellä esitellystä narratiivisen terveystutkimuksen kirjosta voi mielestäni päätellä, että metodin on vastattava herkästi kunkin tutkimusongelman ja kohteen luonnetta. Narratiivisten terveystutkimusten moninaisuus niin kohteen (kertomus, tarina, draama) kuin menetelmienkin suhteen on arvokasta ja vaalittavaa.

Narratiivisen tutkimuksen aineisto

Narratiivisen tutkimuksen tyypillisin aineisto on joukko kertomuksia. Kun tutkimuksen kohteena on nimenomaan kerronta ja kertomukset kertomuksina, ei muita vaihtoehtoja juuri olekaan. Tällöin tutkimuksen aineistoksi pyritään yleensä keräämään ja tallentamaan kertomusmuotoisia esityksiä luonnollisista vuorovaikutustilanteista. Kerrontaa koskevan analyysin kohteena voivat olla myös kirjoitetut tekstit, esimerkiksi omaelämäkerrat. Kun mielenkiinnon kohteena on kerronta sosiaalisena kommunikaationa, ei ole tarpeen pohtia kysymyksiä kertomuksen kokemuksellisesta autenttisuudesta tai todenmukaisuudesta.

Kun tutkimuksen avulla halutaan tehdä päätelmiä tutkittavien sisäisestä tarinasta, voi aineistona olla myös muunlainen kuin kertomusmuotoinen aineisto, esimerkiksi teema- tai syvähaastattelun vastaukset. Tällöin hypoteettinen 'sisäinen tarina' kootaan aineiston antamien vihjeiden perusteella (tämä oli tavallista edellä kuvatuissa sisäistä tarinaa koskevissa tutkimuksissa). Näin joudutaan menettelemään etenkin silloin, kun sisäinen tarina ei vielä ole kiteytynyt valmiin kertomuksen muotoon (ks. Rita Jähin kirjoitusta tässä numerossa). Pyrittäessä luomaan kuvaa sisäisestä tarinasta on tärkeää, että käytössä oleva aineisto heijastaa mahdollisimman autenttisesti tutkittavan henkilön ajatuksia ja mielen liikkeitä. Sen, mitä tutkittava kertoo tutkijalle tulisi olla mahdollisimman lähellä sitä, mitä hän kertoisi itselleen. Tämä asettaa vaatimuksia haastattelusuhteen luonteelle: sen on oltava luottamuksellinen, tasa-veroisen ja intiimi.

Jos tutkimuksessa halutaan tehdä päätelmiä elävän elämän draamasta, on mielekästä kysyä vastaavatko aineiston tiedot tapahtumien tosiasiallista kulkua. Tällöin voidaan kertomus- ja haastatteluaineiston lisänä käyttää myös dokumenttimateriaalia tai esimerkiksi havainnoinnin kautta saatua tietoa.

Analyysi- ja esittämistapa

Kerrontaa koskevien tutkimusten analyysimenetelmät ovat peräisin sosiolingvistiksestä perinteestä. Kertomus nähdään erityisenä diskurssin muotona, jonka analysoimiseksi on kehitetty myös sangen formaaleja menetelmiä. Huomion kohteena ovat yleensä kerronnan muodot ja yksityiskohdat, mikä edellyttää pikkutarkkaa litterointia. Tavoitteena on alkuperäisen kertomuksen välittäminen mahdollisimman tarkasti, jotta lukija voisi arvioida tutkijan tekemien tulkintojen pätevyyttä (esim. Riessman 1993).

Myös sisäistä tarinaa jäljittävissä tutkimuksissa on joskus pyritty noudattamaan systematisoituja menettelytapoja (esim. Mathieson ja Stam 1995, Viney ja Bousfield 1991). Usein analyysitapa on kuitenkin melko vapaamuotoinen (esim. Williams 1984). Sisäisen tarinan jäljittämistä voi pitää salapoliisityönä siinä mielessä, että siinä voidaan käyttää hyväksi monenlaisia vihjeitä ja myös siksi, että se vaatii tutkijalta intuitiota ja eläytymistä. Analyysitapa saattaa hahmottaa ja muovautua vasta tutkimuksen kuluessa. Tutkija muodostaa oman tulkintansa aineistosta muodostuvan kokonaiskuvan pohjalta ja esittää ja perustelee sen esimerkiksi haastatteluista poimimiensa sitaattien avulla. Sitaatit esitetään yleensä 'puhdistettuna', ilman taukoja ja ähinöitä. Tällainen analyysitapa ei anna lukijalle mahdollisuutta tarkistaa, tekisikö hän aineistosta samanlaisia tulkintoja kuin tutkija. Tutkijalla on tällöin erityinen vastuu reflektoida ja perustella omia analyttisiä menettelytapojaan, ja hänen on pyrittävä varmistumaan siitä, ettei hän käytä aineistoaan vain oman tarinansa kertomisen välikappaleena.

Tarinatutkimus ja hyvä elämä

Terveyttä ja sairautta koskevan tutkimuksen tehtävä on hyvän elämän edistäminen. Hyvä elämä voidaan esimerkiksi Alasdair MacIntyren (1981, 204) tapaan määritellä hyvän elämän etsimiseksi, oman tarinan elämiseksi. Terveystieteellisen tutkimuksen pohdittavaksi jääkin kysymys, miten edistää ihmisten mahdollisuuksia luoda omaa tarinaansa, kertoa siitä ja elää sen mukaisesti. Sairaustarinoiden tutkijat välittävät kuulemiaan kertomuksia julkiseen tarinavarantoon. Jos tutkija seuloa esiin vain tyypillisiä tai toivottavia kertomuksia, hän saattaa huomaamattaan vahvistaa pakottavaa tarinallista muotia, johon sairaudesta kärsivien odotetaan asettuvan. Erikoisten ja epätyypillisten kertomusten esiin tuominen saattaa sen sijaan rohkaista potilaita luomaan tilanteelleen omaa, muista poikkeavaa tarinallista tulkintaa.

Useassa edellä esitetyssä tutkimuksessa tuli esiin kertomuksen (tai tarinan) sisäisen moniperspektiivisyyden ja monimerkityksisyyden arvo toivon ylläpitämisen ja uusien suhtautumistapojen etsimisen kannalta. Tutkimuksessa onkin syytä kunnioittaa tarinan sisäistä monitasoisuutta välttämällä liiallista yksinkertaistamista ja puhki selittämistä. Tarinassa on kyse ihmiselle elintärkeistä asioista – elämän mielekkyydestä, omanarvontunnosta, yhteydestä toisiin ihmisiin, toivosta ja unelmista. Ne eivät ole riippumattomia realiteeteista, mutta niitä ei myöskään voi pelkistää 'tosiasioiksi'.

Kirjallisuus

- Arendt, H. (1958) *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bruner, J. (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Carr, D. (1991) Discussion: Ricoeur on Narrative. Teoksessa: Wood D (toim.) *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. London: Routledge.
- Carricaburu, D. & Pierret, J. (1995) From Biographical Disruption to Biographical Reinforcement: The case of HIV-Positive Men. *Sociology of Health and Illness* 17:65–88.
- Crites, S. (1986) Storytime. Recollecting the Past and Projecting the Future. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative Psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger Press.
- DelVecchio Good, M-J., Munakata, T., Kobayashi, Y., Mattingly, C. & Good, B.J. (1994) Oncology and narrative time. *Social Science & Medicine* 38:855–862.
- Early, E. The Logic of Well-Being. (1982) Therapeutic Narratives in Cairo, Egypt. *Social Science & Medicine* 16:1491–1497.
- Farmer, P.(1994) AIDS Talk and the Constitution of Cultural Models. *Social Science & Medicine* 38:801–810.
- Freeman, M. (1993) *Rewriting the Self: History, Memory, Narrative*. London: Routledge.
- Garro, L. (1994) Narrative Representations of Chronic Illness Experience. Cultural Models of Illness, Mind and Body in Stories Concerning the Temporomandibular Joint (TMJ). *Social Science & Medicine* 38:775–788.
- Gergen, K.J. (1994) *Realities and Relationships. Soundings on Social Construction*. Cambridge: Harvard University Press.
- Good, B. & DelVecchio Good, M-J. (1994) In the Subjunctive Mode: Epilepsy Narratives in Turkey. *Social Science & Medicine* 38:835–842.
- Harré, R. (1983) *Personal Being*. London: Basil Blackwell.
- Hänninen, V. (1992) Toimiva ihminen. *Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen julkaisu A 17*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Jackson, J.E. (1994) The Rashomon Approach to Dealing with Chronic Pain. *Social Science & Medicine* 38:823–833.
- Kerby, A. (1991) *Narrative and the Self*. Bloomington: Indiana University Press.
- Linde, C. (1993) *Life Stories. The Creation of Coherence*. Oxford: Oxford University Press.
- MacIntyre, A. (1981) *After Virtue. A Study in Moral Theory*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Manzo, J., Blonder, L.X. & Burns, A.F. (1995) The Social-interactional Organisation of Narrative and Narrating among Stroke Patients and their Spouses. *Sociology of Health and Illness* 17:307–327.
- Mathews, H.F., Lannin, D.R. & Mitchell, J.P. (1994) Coming to Terms with Advanced Breast Cancer: Black Women's Narratives from Eastern North Carolina. *Social Science & Medicine* 38:789–800.
- Mathieson, C.M & Stam, H. J. (1995) Renegotiating Identity: Cancer Narratives. *Sociology of Health and Illness* 17: 283-306.
- Mattingly, C.(1994) The Concept of Therapeutic 'Emplotment'. *Social Science & Medicine* 38:811–822.
- McAdams, D.P. (1995) What Do We Know When We Know a Person? *Journal of Personality* 63:365–457.
- Murray, K. (1989) The Construction of Identities in the Narratives of Romance and Comedy. Kirjassa Shotter, J & Gergen K. (toim.) *Texts of Identity*. London: Sage.
- Rauhala, L.(1995) *Tajunnan itsepuolustus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ricoeur, P.(1991) Narrative and Identity. Teoksessa: Wood D, toim., *On Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. London: Routledge.
- Riessman, C. (1990) Strategic Uses of Narrative in the Presentation of Self and Illness: A Research Note. *Social Science & Medicine* 34:1195-1200.

- Riessman, C. (1993) Narrative Analysis. London: Sage.
- Robinson, I. (1990) Personal Narratives, Social Careers and Medical Courses: Analysing Life Trajectories in Autobiographies of People with Multiple Sclerosis. *Social Science & Medicine* 34: 1173–1186.
- Roof, J.W. (1993) Religion and Narrative. *Review of Religious Research* 34:297–310.
- Roos, J.P. (1994) Paluu todelliseen elämään – omaelämäkerta ja referentiaalisuus "post"-maailmassa. *Gerontologia* 8:215–220.
- Sacks, O. (1985) *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*. Gerald Duckworth, London.
- Saukko, P. (1995) Tyttörukat kulttuurin kynsissä. *Tiedotustutkimus* 2:40–54.
- Singer, J.A. (1995) Seeing One's Self: Locating Narrative Memory in a Framework of Personality. *Journal of Personality* 63:429–457.
- Somers, M. (1994) The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society* 23:605–649.
- Stein, N.L. & Policastro, M. (1984) The Concept of a Story: A Comparison between Children's and Teacher's Viewpoint. Teoksessa: Mandl H, Stein NL, Trabasco T, toim., *Learning and Comprehension of Text*. Hillsdale: Lawrence Earlbaum.
- Taylor, C. (1989) Sources of the Self. The Making of Modern Identity. Cambridge: Harvard University Press.
- Valkonen, J. (1994) Tarinametafora sydäninfarktista kuntoutumisessa. *Kuntoutussäätön tutkimuksia* 45. Helsinki: Kuntoutussäätö.
- Viney, L. & Bousfield, L. (1991) Narrative Analysis: A Method of Psychosocial Research for AIDS-affected People. *Social Science & Medicine* 35:757–765.
- Vygotski, L.S. (1962) *Ajattelu ja kieli*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Waitzkin, H. Britt, T. Williams, C. (1994) Narratives of Aging and Social Problems in Medical Encounters with Older Persons. *Journal of Health and Social Behavior* 1994:35:322–348.
- White, M., Epston, D. (1990) *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: W.W.Norton & Company.
- Widdershoven, G.A.M. (1993) The Story of Life. Hermeneutic Perspectives on the Relationship between Narrative and Life History. Kirjassa R.Josselson & A. Lieblich (toim.) *The Narrative Study of Lives*. London: Sage.
- Williams, G. (1984) The Genesis of Chronic Illness: Narrative Re-Construction. *Sociology of Health and Illness* 6:175–199.

IV

Tarinat, sairaudet ja kuntoutuminen

Vilma Hänninen & Jukka Valkonen

Alkuperäisjulkaisu:

Johdantoartikkeli kirjaan Hänninen, V. & Valkonen, J. (toim.): Kunnan tarinoita. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59/98. Helsinki: Kuntoutussäätiö.

Sairastumiseen ja kuntoutumiseen liittyviä prosesseja on viime vuosina monissa tutkimuksissa tarkasteltu narratiivisesta eli tarinallisesta näkökulmasta (ks. Garro & Mattingly 1994; Hydén 1997; Hänninen 1996b). Tarinallinen samoin kuin muikin laadullinen terveystutkimus (ks. esim. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 1/1994 ja 2/1996) pyrkii tuomaan lääketieteellisen tiedon rinnalle ymmärrystä siitä, mitä sairaudet merkitsevät sairastuneen ihmisen kokemuksen ja elämäntilanteen kokonaisuuden kannalta (ks. Kleinman 1988). Narratiivisen tutkimuksen tavallisinta tutkimusaineistoa ovat ihmisten sanalliset – haastatteluissa tai kirjoittaen tuotetut – kertomukset.

Tarinallinen terveystutkimus on osa laajaa narratiivisen tutkimuksen aaltoa, joka on viimeisen kymmenen vuoden aikana laajentunut kirjallisuuden tutkimuksesta, kielitieteestä ja filosofiasta lukuisille eri tieteenaloille, erityisesti sosiaalitieteisiin ja psykologiaan. Narratiivinen lähestymistapa ei ole mikään yhtenäinen teoria; jopa itse tarinan käsite saatetaan eri yhteyksissä ymmärtää eri tavoin.

Tässä artikkelissa kuvaamme sitä käsitystä tarinallisesta lähestymistavasta, joka on ohjannut omaa ymmärrystämme. Teksti toimii taustana myös muille tämän kirjan artikkeleille.

Tarinallinen lähestymistapa

Tarinallisen lähestymistavan lähtökohtana on se esimerkiksi filosofi Alasdair MacIntyre (1981) esittämä ajatus, että ihminen elää elämänsä ikään kuin se olisi tarina, jonka päähenkilö hän on. Tarinalliselle lähestymistavalle on ominaista tarkastella ajassa eteneviä tapahtumia niille annettujen merkitysten kautta (ks. Polkinghorne 1988, Sarbin 1986). Tarinan avulla ihminen jäsentää elämänsä tapahtumia ja niiden kirjavaa moninaisuutta luoden siitä mielessään suhteellisen johdonmukaisen kokonaisuuden.

Tarinallisuus jäsentää elämisen ajallisuutta, jossa nykyhetki on aina piste tiellä menneisyydestä ja tulevaisuuteen (vrt. Crites 1986; Crites 1997; Gergen & Gergen

1987). Nykyisyyden tulkitseminen tarinan kautta tekee menneisyyden ymmärrettäväksi, nykyhetken mielekkääksi ja tulevaisuuden ennakoitavaksi. Tulevaisuuden suunnitelmia voidaan pitää tarinallisina projekteina, ihmisen pyrkimyksinä toteuttaa jokin arvokkaaksi kokemansa tarina (vrt. Carr 1991). Ihmisen elämälleen antama tarinallinen tulkinta ohjaa hänen valintojaan ja motivoi hänen toimintaansa.

Tiettyyn elämäntilanteeseen liittyvät tunnekokemukset saavat sisältönsä siitä tarinasta, jonka kehyksessä ne tulkitaan. Juuri tarinallinen tulkinta määrittelee tapahtumat esimerkiksi toivoa herättäviksi, pettymyksen tuottajiksi, kunnian, syyllisyyden, häpeän tai oikeutetun suuttumuksen aiheiksi. (Kerby 1991.)

Elämäntarina tai –kertomus on siis ihmisen tulkinta omasta elämästään. Periaatteessa mikä tahansa tilanne voidaan tulkita usealla eri tavalla. Eri ihmiset voivat tulkita esimerkiksi saman sairauden hyvin eri tavoin, ja samakin ihminen voi antaa sairautelleen erilaisia tulkintoja. Koska tarina on aina valikoiva, elämästä nostetaan tarinan osaksi vain siihen sopivia tapahtumia ja episodeja. Jotkut asiat näyttävät sen valossa merkityksellisiltä, toiset asiat unohtuvat tai jäävät muuten vain elämäntarinasta sivuun. Tarina muuttuu, niin tulevaisuuden projektit kuin menneisyyttä koskevat tulkinnatkin, ajan kuluessa ja elämäntilanteiden muuttuessa. Joillakin ihmisillä on tapana tulkita elämäänsä kaiken aikaa useamman tarinan kautta. Esimerkiksi sairaus voi saada useita rinnakkaisia, eri tavoin latautuneita merkityksiä.

Tarinallinen tulkinta voi olla enemmän tai vähemmän tietoisesti muotoiltu. Jos ihminen esimerkiksi muistaa menneisyydestään vain epäonnistumisia ja vääryyden kohteeksi joutumisia ja näkee tulevaisuudessaan pelkkiä uhkia, hän tiedostamattaan tulkitsee elämäänsä traagisen tarinan näkökulmasta. Oman tarinan ottaminen pohdinnan kohteeksi ja oivallus tulkinnan muutettavuudesta voi vapauttaa hänet etsimään elämäänsä uutta näkökulmaa. Keskusteluterapiassa, varsinkin narratiivisessa terapiassa, on kyse juuri pyrkimyksestä uuden tulkinnan muodostamiseen. (White & Epston; Wyatt 1986.)

Tarinallisessa lähestymistavassa ihmisen ajattelun, kokemuksen ja toiminnan nähdään kutoutuvan kiinteästi tarinoiden kertomiseen ja kuulemiseen. Omassa elämässä toteutetaan tarinoita ja omasta elämästä kerrotaan tarinoita – “tarina jäljittelee elämää ja elämä jäljittelee tarinoita” (Bruner 1987). Käsitteellä “sisäinen tarina” viitataan ihmisen mielen sisäiseen tapaan hahmottaa omaa elämäänsä. “Kertomus” puolestaan viittaa tarinan ulkoiseen puoleen, siihen kun ihminen tulkitsee kokemustaan ja kertoo tarinansa muille. Tapaa, jolla ihminen kertoo kokemuksistaan ohjaa aina kerrontatilanne, kerronnan säännöt ja kuulijoiden odotukset. Kerronnan avulla ihminen antaa kokemukselleen ulkoisen muodon, mikä auttaa häntä jäsentämään ja muovaamaan kokemustaan. Tarinan kertominen voi myös muokata sisäistä tarinaa ja auttaa etsimään elämäntilanteelle uusia tulkintoja. (Hänninen 1996a.)

Luodessaan omaa tarinaansa ihminen käyttää hyväkseen kulttuurin tarinavarannosta – kirjallisuudesta, tiedotusvälineistä, tuttavien keskusteluista jne. – ammentuvia malleja (Bruner 1987; Howard 1991). Mallit eivät kuitenkaan ole vain

odottamassa löytäjänsä, vaan ne tarjoutuvat tai niitä tarjotaan tietyssä tilanteessa olevalle ihmiselle. Mallitarinan käsitteellä tarkoitetaan tässä niitä tarinoita, joiden mukaan kulttuurissa tai yhteisössä yleisesti hahmotetaan jotakin tiettyä tilannetta, ja jonka mukaan kunkin tähän tilanteeseen joutuvan oletetaan ajattelevan ja toimivan.

Esimerkiksi Claudine Herzlichin (1973) mukaan sairauksiin liittyy normatiivisia mallitarinoita, joissa sairaus joko sulkee sairastuneen yhteiskunnan ja sosiaalisen osallistumisen ulkopuolelle, vapauttaa hänet yhteiskunnallisista vaatimuksista tai aktivoi häntä toimimaan oman tilanteensa parantamiseksi. Mallitarinat voivat auttaa ihmistä ymmärtämään omaa elämäänsä ja ne voivat avata tilanteeseen uusia näkökulmia, mutta ne voivat myös olla kahlitsevia ja rajoittavia. Ihminen voi kokea, että hänen on tietyssä tilanteessa sopivaa ja normaalia ajatella, tuntea ja toimia – tai ainakin kertoa ajattelevansa, tuntevansa ja toimivansa – mallitarinan mukaisella tavalla.

Kulttuurissa kerrotut tarinat yhtäältä yksinkertaistavat elämän moninaisuutta ajatuksellisesti hallittavampaan muotoon, mutta toisaalta ne voivat myös rikastaa elämää valottamalla sitä uusista ja yllättävistä näkökulmista. Tarina on sekoitus ennakoitavuutta ja yllätyksellisyyttä, johdonmukaisuutta ja katkoksisuutta, yksi- ja monimerkityksisyyttä, yleisyyttä ja ainutkertaisuutta. Erilaiset kerronnan lajit painottavat näitä elementtejä eri tavoin – esimerkiksi perinteisissä kansansaduissa samoin kuin saippuaoperoissa korostuvat näistä pareista edelliset, (post)moderneissa romaaneissa jälkimmäiset elementit. Ensimmäistä tyyppiä olevat tarinat tarjoavat selkeitä elämän hahmottamisen malleja, jälkimmäistä tyyppiä olevat houkuttelevat kohtaamaan elämän monitasoisuutta ja selittämättömyyttä.

Sairastuminen ja tarina

Normaalissa elämänmenossa elämää ohjaava “sisäinen” tarina (tai tarinat) on usein tiedostamaton; elämä soljuu eteenpäin ennakoitavaa latua pitkin. Elämänmuutokset, kuten sairastuminen, kuitenkin pakottavat ottamaan oman elämän pohdinnan kohteeksi.

Pitkäaikainen, vakava ja toimintakykyä heikentävä sairaus voi romuttaa sairastuneen henkilön tulevaisuudensuunnitelmat ja osoittaa, että ruumis ei enää olekaan se tottelevainen suunnitelmiemme toteuttaja, joksi sen tavallisesti kuvittelemme. Sairastuminen voi viedä ihmiseltä hänen identiteettinsä perustan ja muuttaa ratkaisevasti hänen suhdettaan omaan kehoonsa.

Vakava sairastuminen uhkaa elämäntarinan jatkuvuutta ja merkityksellisyyttä. Michael Bury (1982) on kutsunut tällaista tilannetta *elämäkerralliseksi katkokseksi*. Sairastuminen tai muu yllättävä elämänmuutos katkaisee väkivalloin sen menneestä tulevaan johtavan tien, jonka ihminen on mielessään hahmotellut. Katkoksen jälkeistä aikaa voi luonnehtia termillä *tarinallinen tyhjiö*. Eli ihmisen elämä jää joksikin

aikaa kokonaan vaille tarinaa, mikä on useimmille hyvin hämmentävä, ahdistava ja jopa epätoivoinen tilanne. Tällaista tyhjiötä voi kutsua myös *tarinalliseksi haasteeksi*, kutsuksi arvioida uudelleen elämää aiemmin ohjannutta tarinaa. Tarinallisia haasteita voi muodostua muutenkin aina silloin, kun jokin tapa hahmottaa elämää ja sen tavoitteita ei enää tunnu mielekkäältä (ks. esim. Hänninen 1996a). Ensimmäiset tarinalliset haasteet sairastumisen yhteydessä liittyvät elämän ymmärrettävyyden palauttamiseen ja omien kokemusten hyväksymiseen.

Ikään kuin ensiavun tähän tarinattomaan tilanteeseen muodostavat sairastuneelle sairaustarinat eli kertomukset sairaudesta, sen puhkeamisesta ja etenemisestä ja siihen liittyvistä toimenpiteistä – joita potilas kuulee muiden kertovan, ja joita hän itse kertoo muille. Esimerkiksi sydäninfarktipotilaiden on todettu kokeneen kuntoutuksen alussa hyvin tärkeäksi sen, että he saavat käydä yksityiskohtaisesti läpi infarktiin liittyneitä tapahtumia (Valkonen 1994). Voi sanoa, että kaoottisen ja oudon kokemuksen muuttaminen tarinaksi ikään kuin kesyttää tuon kokemuksen tekemällä siitä kulttuurisesti ymmärrettävän ja siinä mielessä hallittavan. Kuulemalla toisten kertomuksia samanlaisesta tilanteesta sairastunut saa käsityksen siitä, miten tuohon sairauteen on tapana suhtautua, mikä voi auttaa häntä muovamaan omaa suhtautumistaan sairastumiseensa. Sairauskokemuksia koskevan tarinan kertominen palvelee myös siltana toisiin ihmisiin, toisaalta terveisiin, toisaalta toisiin samasta sairaudesta kärsiviin.

Sairastumiskokemuksen saaminen hallintaan luo kuitenkin vasta pohjan varsinaiselle *tarinalliselle kuntoutumiselle*, jonka myötä kokemus elämäntarinan jatkuvuudesta, arvokkuudesta ja merkityksellisyydestä saadaan takaisin. Tarinallisen kuntoutumisen sairaus tulee osaksi elämäntarinaa. Tarinallinen tyhjiö voi täytyä uudenslaisilla tavoilla joko tarinan muuttumisen tai tarinoiden vaihtoehtoisuuden oivaltamisen kautta. Ihminen voi palauttaa uskonsa menettämikseen luulemiinsa arvoihin tai hän voi löytää elämälleen uusia merkityksiä. Tarinallinen kuntoutuminen on kaiken kuntoutuksen ehto, koska se antaa ihmiselle elämänhalun ja luo tavoitteita, joiden saavuttamista kuntoutuminen palvelee.

Tarina vastauksena sairauden herättämiin kysymyksiin

Auttaakseen kohtaamaan sairastumista ja tukeakseen kuntoutumista omaa elämää koskevan uuden tarinallisen tulkinnan on vastattava seuraaviin kysymyksiin:

Olenko terve vai sairas?

Sairauden ja terveyden välinen raja ei ole yksiselitteinen, vaan enemmän tai vähemmän tulkinnan ja määrittelyn varainen. Sairauden ensi oireiden ilmaantumisen ja diagnoosin saamisen välillä saattaa olla pitkäkin aika, jolloin seurataan tilanteen

kehitystä ja sairauden mahdollisuus saatetaan torjua mielestä. Diagnoosin varmistuminen tuo tilanteeseen selvyyttä, mutta senkin jälkeen on usein vielä epävarmaa minkälaisia sairauden seuraukset elämäntarinan jatkoon kannalta ovat.

Sairastunut ihminen voi käyttää tätä tulkinnanvaraa monin tavoin hyväkseen. Hän voi pyrkiä elämään entiseen tapaan ikään kuin sairautta ei olisikaan. Tästä voi seurata, että hän ei hae sairauteen apua eikä sopeuta elämää sairauden asettamiin rajoihin. Toisaalta sairaus ja terveys voidaan tulkita myös siten, että ne eivät ole toisiaan pois sulkevia asioita. Myös sairauden kanssa voi elää ”terveenä” eli mielekästä ja arvokasta elämää (Herzlich 1973; Kuitunen 1996 61–63; Satu Laitisen artikkeli tässä kirjassa). Tämä merkitsee sen oivaltamista, että ”ollakseen terve ei tarvitse olla terve” (Palo 1994, motto).

Miksi? Miten tähän on tultu?

Yksi ensimmäisiä asioita, joita sairastunut ihminen miettii, on se mistä sairaus johtuu, ja miksi juuri minä sairastuin.

Syynt etsiminen palvelee ihmisen pyrkimystä saada sairaus tiedollisesti hallintaan ja ikään kuin palauttaa usko siihen, että asioilla on syynsä ja seurauksensa, maailma ei ole kaoottinen ja sattumanvarainen. Selityksen löytyminen palvelee näin myös pyrkimystä säilyttää maailmankuvan eheys. Tarinallinen selitys voi käyttää hyväkseen lääketieteellistä tietoa, mutta ei nojaudu yksinomaan siihen. Tarinallinen selitys voi ottaa tieteellisen selityksen yhtenä vaihtoehtona tai selittämisen tasona, mutta yhtä hyvin sairaus voidaan selittää vaikkapa viittaamalla kohtaloon, Jumalan tahtoon jne. (Williams 1984). Joskus on kuitenkin myös otettava vastaan sairastumisen luoma haaste hyväksyä se, että elämässä on myös sattumanvaraisuutta ja selittämättömyyttä (vrt. Janoff-Bulman 1998; Krantz 1998).

Selityksen hakeminen on osittain puhtaasti tiedollista toimintaa, jota auttaa lääketieteellisen tiedon saanti sairauden mahdollisista syistä ja taustoista. Kuitenkin vain harvoin sairaudelle on osoitettavissa yksi varsinainen ja varma syy, edes lääketieteellisessä mielessä. Eli sairauden syytä koskevaan kysymykseen on aina mahdollista antaa useita erilaisia vastauksia. Mikä selitys eri vaihtoehtoista valitaan oman tarinan osaksi, riippuu monista seikoista.

Sairautta koskevan selityksen etsiminen on myös eräänlainen ”oikeudenkäynti”, jossa sairastunut pohtii, kuka tai mikä on syyllinen tai vastuussa sairaudesta ja olisiko sairaus voitu välttää. Wendy Stainton Rogers (1991) on todennut, että vastuu ja syyllisyys ovat keskeisiä teemoja ihmisten sairauksia koskevissa kertomuksissa. Syy ja seuraus, asioiden väliset suhteet sekä arvot ja moraalit painottuvat eri tavoin eri selitysmalleissa. Ulkoisia tekijöitä painottamalla voidaan vapautua syyllisyydestä ja toisaalta oman toiminnan merkitystä painottamalla voidaan välttää tunnetta ulkoisten voimien tai sattuman armoilla olemisesta.

Miten tästä eteenpäin?

Tarinan käytännön seurausten kannalta on keskeistä se, miten se viitoittaa tietä tulevaisuuteen. Juuri toivo paremmasta ja tulevaisuuteen sijoitetut tavoitteet ovat asioita, joiden varassa ihminen jaksaa ponnistella eteenpäin vaikeastakin tilanteesta. Elämäntarinan toteutuu aina ihmisen oman toiminnan ja elämän ulkoisten ehtojen vuorovaikutuksessa. Tulevaisuuden tarinallinen hahmo syntyy suunnittelemalla omaa toimintaa ja ennakoiden ulkoisten ehtojen muovaamia mahdollisuuksia. Elämäntarinan tulevaisuusulottuvuus on aina epävarma, eli elämä ei toteudu sellaisena kuin miksi sen suunnitellimme, mutta erityisen epävarma se on sairastuneen kohdalla. Sairaus luokin aina haasteen hyväksyä tulevaisuuden ennakoimattomuus, useiden erilaisten vaihtoehtoisten tapahtumakulkujen mahdollisuus.

Mitä sairaus minun elämässäni merkitsee?

Sairauksiin liittyvissä narratiivisissa tutkimuksissa on toistuvasti tullut esiin se, että ihmiset antavat samallekin sairaudelle hyvin erilaisia merkityksiä (esim. Valkonen 1994 sekä Merja Komulaisen ja Satu Laitisen artikkelit tässä kirjassa). Sairaus voidaan nähdä taakkana, haasteena, vapauttajana tai vaikkapa elämän matkakumppanina. Osittain nämä erot juontuvat siitä, että sama sairaus voi objektiivisestikin eri elämäntilanteissa tuottaa hyvin erilaisia seurauksia, mutta osittain on kysymys myös aidosti vaihtoehtoisista tavoista tulkita tilannetta. Sairaudelle annettu merkitys voi muuttua huomattavastikin “tarinallisen kuntoutumisen” edetessä. Sairastuminen voi siis haastaa oivaltamaan asioiden monimerkityksisyyttä ja auttaa irrottautumaan yksinkertaistavista elämäntilanteiden tulkinnoista.

Kuka minä olen?

Ihmisen käsitys itsestään perustuu suurelta osin niihin asioihin, joita hän tekee, ja niihin rooleihin joissa hän on suhteessa toisiin ihmisiin. Identiteetti on muodostunut sen elämäntarinan myötä, jossa ihminen on luonut roolinsa suhteessa toisiin ihmisiin ja yhteiskuntaan. Vammauttavan ja pitkäkestoisen sairastumisen myötä esimerkiksi työhön liittyvä elämäntarinan osa saattaa katketa kokonaan ja suhteet toisiin ihmisiin muuttua ratkaisevasti. Tällöin ihminen voi joutua rakentamaan identiteettiään uudelleen. (Mathieson & Stam 1995)

Uuden identiteetin muodostumisessa toisilla ihmisillä on suuri merkitys. Lähipiirin ihmiset voivat auttaa ja kannustaa mutta myös estää tai jarruttaa tätä prosessia. Ongelmallista voi olla myös, jos muut tyrkyttävät liian voimallisesti – vaikka hyvää tarkoittaenkin – omia käsityksiään ja odotuksiaan.

Sairauden alkuvaiheessa ihmiselle muodostuu usein sairaan identiteetti, joka täyttyy oikeastaan kokonaan omasta sairaudesta; se hallitsee elämää ja minäkuvaa. Kun akuutein vaihe on ohi, saattaa tilalle tulla menneisyyden kautta määritelty identiteetti: “olen entinen huippu-urheilija”. Kuntoutuminen edellyttää uutta kuntoutujan identiteettiä, jonka tavoitteena on sairastumisen jälkeisen uuden minuuden etsintä. Tässä keskeistä on uusien elämänsisältöjen löytäminen, uusien roolien löytäminen suhteessa toisiin ihmisiin, sekä uudenlaisen suhteen luominen omaan kehoon. Olennaista tässä on jatkuvuuden kokemus: uusi identiteetti on erilainen kuin entinen, mutta kutoutuu sen kanssa kuitenkin yhteen. Sairastuminen haastaa siis ymmärtämään, että oma identiteetti ei ole muuttumaton vaan elämänsisältö myötä muuttuva.

Mikä on tärkeää?

Elämäntarinan syvimmän tason muodostaa ihmisen käsitys siitä, mikä elämässä on arvokasta ja tavoiteltavaa. Juuri tämä taso antaa elämälle arvon ja mielekkyyden. (Taylor 1989, 25–52.) Kulttuurissa kerrotut tarinat antavat usein viitteitä hyvän elämän määreistä ilmentämällä jotakin tärkeää arvoa: sankaritarina ylistää rohkeutta ja uhrautuvaisuutta, rakkaustarina romanttisen rakkauden kaikkivoipuutta, uskonnollinen tarina henkisiä arvoja, komedia leikkimielisyyttä jne. Elämää ohjaavat arvot omaksutaan usein ilman tietoista pohdintaa. Sairaus haastaa miettimään elämänarvoja uudelleen. Niin kauan kuin arvokkaiksi nähdään vain niitä asioita, jotka sairauden myötä on menetetty, sairaus näyttäytyy puhtaasti menetyksenä. Jos taas sairauden tuoma elämänmuutos tekee tilaa uusien arvojen löytämiselle, se voidaan nähdä jopa myönteisen kehityksen käynnistäjäksi.

Esimerkiksi Anne Hunsaker Hawkins (1990) on todennut, että sairauksia kuvaavissa omaelämäkerrallisissa kirjoissa kuvataan sairautta hyvin usein eräänlaisen uudelleensyntymän ehdoksi. Nämä tarinat noudattavat tyypillisesti juonta, jossa päähenkilö elää ensin jollakin tavoin huonoa, vieraantunutta tai puolinaista elämää. Tämän elämänvaiheen katkaisee sairastuminen ja sen synnyttämä kriisi. Lopulta kriisi voitetaan, ja päähenkilö ikään kuin syntyy uudelleen ja rakentaa uuden, aidon elämän pysyvien arvojen pohjalle. Hawkinsin tutkimistaan kirjoituksista löytämä kaava on todellisen elämän monimuotoisuutta rajusti yksinkertaistava, mutta se kuvaa varmastikin nykyisin yleistä käsitystä elämän kriiseistä arvomurroksen mahdollistajina.

Sairastuminen irrottaa ihmisen ainakin väliaikaisesti normaalin elämänmenon oravanpyörästä, itsestäänselviksi muuttuneista tavoitteista ja arvoista. Tämä irtautuminen antaa mahdollisuuden tarkastella ja arvioida elämää uudesta näkökulmasta; siten se antaa tilaa uusien arvojen löytymiselle ja unohduksiin jääneiden vahvistumiselle.

Miten sairaus liittyy koko elämäntarinaani?

Ihmisen elämäntarinassa sairaus voi muodostua enemmän tai vähemmän jyrkäksi juonenkäänteeksi. Joskus elämäntarinan eheys ja jatkuvuus voidaan saavuttaa pitämällä aktiivisesti ja sinnikkäästi kiinni aiemmasta tarinasta, kieltäytymällä vajaakuntoisen tai sairaan identiteetistä ja uskomalla muutosten tilapäisyyteen. Toinen tie elämänmuutoksen käsittelemiseen kulkee astumalla oman tarinan ulkopuolelle ikään kuin ironiseksi tarkkailijaksi ja kommentoijaksi. Molemmat ylläkuvatut vaihtoehdot sulkevat sairauden oman elämäntarinan ulkopuolelle. Varsinaisesta tarinallisesta kuntoutumisesta voidaan puhua silloin, kun sairaus liitetään oman elämäntarinan osaksi. Tämä on mahdollista turvaamalla elämäntarinan jatkuvuus siten, että aiempi elämä tulkitaan uudelleen ja uusi elämäntilanne nähdään jopa entistä arvokkaampana tai tyydyttävämpänä. Toinen tarinallisen kuntoutumisen vaihtoehto on elämän monimerkityksisyyden ja -tulkinnallisuuden oivaltaminen. Oman elämän näkeminen samanaikaisesti useiden erilaisten arvojen ja elämänalueiden kautta turvaa elämän merkityksellisyyden, jatkuvuuden ja eheyden muuttuvissakin olosuhteissa (Valkonen 1994)

Tarinallinen lähestymistapa kuntoutustyössä

Tarinallisesta näkökulmasta katsottuna kuntoutus voidaan nähdä toimintana, joka tukee kuntoutujan pyrkimyksiä luoda arvokkaaksi kokemiaan tarinoita ja toteuttaa niitä.

Esimerkiksi narratiivisen terapian toimintamuodot palvelevat selvemmin ensin mainittua päämäärää, lääkinnällinen kuntoutus jälkimmästä. Tarinat ovat siis läsnä kaikessa kuntoutustyössä.

Kaikella kuntoutuksella voidaan nähdä olevan merkitystä tarinallisen kuntoutumisen kannalta. Pienetkin kuntoutustyön arjen tapahtumat ja puhettavat muovaavat kuntoutujan käsitystä itsestään esimerkiksi "toimijana" tai "potilaana", "uhrina" tai "sankarina", ja tarjoavat kuntoutujalle aineksia oman sairastumisensa ymmärtämiseen tai tulevaisuudenmahdollisuuksiensa hahmottamiseen. Cheryl Mattingly (1991, 1994) käyttää termiä "terapeuttinen juonellistaminen" kuvaamaan kuntoutustyössä muodostuvia tapahtumakulkuja. Terapeuttisten kohtaamisten ei pitäisi olla sarja irrallisia tapahtumia, vaan juonellinen kokonaisuus, jossa edetään kohti päähenkilön, kuntoutujan, tavoitteita.

Kuntoutuksen tarinalliset seuraukset ilmaantuvat usein ikään kuin toiminnan sivutuotteina, ilman että niitä olisi tietoisesti suunniteltu. Esimerkiksi kuntoutusryhmällä voi edistää tarinallista kuntoutumista, vaikka tätä ei suoranaisesti olisi tavoiteltukaan. Uuden identiteetin vahvistuminen ja uusien arvojenkin löytyminen voi toteutua huomaamattomasti sellaisessakin toiminnassa, jossa varsinaisesti pyritään esimerkiksi fyysisen toimintakyvyn lisäämiseen. Olisi kuitenkin eduksi,

jos tarinallisen kuntoutumisen näkökohtia pidettäisiin tietoisestikin mielessä kuntoutustyötä suunniteltaessa.

Kuntoutuksella voidaan pyrkiä myös suuremmin tarinallisiin päämääriin. Ilpo Vilkkumaa (1997) on esittänyt, että “kuntoutustarpeen olemassaolo merkitsee sitä, että henkilöllä on omassa elämässään merkittäviä vaikeuksia toteuttaa hänelle itselleen tai hänen yhteisölleen tärkeitä tehtäviä, “vetää jotakin roolia”. Vaikeudet voivat liittyä ihmisen työ- tai opiskelukykyyn tai muuhun toimintakykyyn tai arkielämän yleiseen hallintaan (Järvikoski 1998). Perinteisesti kuntoutus pyrkii tukemaan ihmistä vahvistamalla “roolien vetämisessä” tarvittavia kompetensseja tai muokkaamalla roolien sosiaalisia vaatimuksia. Roolit ovat henkilökohtaisten ja yhteisöllisten tarinoiden osia. Niitä voi selkeyttää, arvioida, muokata ja vaikka tarvittaessa kirjoittaa uudelleen.

Suoranaisimmin tarinallista lähestymistapaa voidaan soveltaa kuntoutustyöhön sellaisin narratiivisen terapian keinoin, jossa tarkoituksena on auttaa kuntoutujaa luomaan elämälleen uutta tarinallista tulkintaa. Antero Katajainen, Etel Valtasaari ja Eero Riikonen kumppaneineen tarjoavat ideoita ja kokemuksia tällaisten kuntoutuksen käytäntöjen rakentamiseen.

Tarinallisuuden huomioonottaminen kuntoutustyön suunnittelussa ja kehittämisessä haastaa myös miettimään, mitkä ovat kuntoutusjärjestelmän vakiintuneisiin toiminta- ja puhetapoihin sisältyvät lähtöoletukset ja mallitarinat. Antavatko ne tilaa vaihtoehtoisten tarinoiden etsimiseen ja esiin tuomiseen vai pyrkivätkö ne ohjaamaan kuntoutujien kokemuksia yhtenäiseen muottiin? Tätä pohtivat Seija Mauro ja Pirjo Kuitunen tämän teoksen artikkeleissaan.

Voimavaroja vahvistava kieli

Tarinallisen lähestymistavan keskeinen viesti liittyy kuntoutuksen käyttämän kielen merkitykseen: on hyvin eri asia kiinnittääkö kuntoutuksessa huomio asiakkaan ongelmiin ja puutteisiin vai tavoitteisiin ja voimavaroihin. Tästä näkökulmasta katsottuna kuntoutujan arviointiin ja mittaamiseen keskittyvät toimintamallit voi nähdä ongelmallisina kuntoutuksen perustavien pyrkimysten, esimerkiksi ihmisen toiveikkuuden ja elämänhalun lisäämisen suhteen.

Pyrkiessään välttämään leimaavia ja negatiivisia määrittelyjä kuntoutus törmää paradoksaaliseen tilanteeseen. Kuntoutuspalvelujen hakeminen edellyttää aina jotain subjektiivisesti koettua poikkeavuutta tai puutetta, mistä seuraa negatiivinen lähtökohta kuntoutumiselle. Tätä lähtökohtaa vahvistaa kuntoutusjärjestelmän vaatimus kuntoutustarpeen osoittamisesta. Kuntoutujan tulisi samanaikaisesti keskittyä voimavaroihinsa ja kykyihinsä, jotka muodostavat kuntoutumisen positiivisen lähtökohdan. Paradoksia voisi lievittää ottamalla lähtökohdaksi ajatuksen, että jokainen ihminen kohtaa elämässään tilanteita, joissa hän tarvitsee muiden apua ja tukea (Vilkkumaa 1997).

Kuntoutuja tarinansa päähenkilönä ja aktiivisena toimijana

Kuntoutustyötä koskevassa viimeaikaisessa keskustelussa on voimakkaasti korostettu sitä, että kuntoutujan on oltava toiminnan subjekti eikä toimenpiteiden kohde. Tarinallisesti ilmaisten tämä merkitsee, että kuntoutuksen on vahvistettava kuntoutujan kokemusta itsestään oman elämänsä, myös kuntoutumisen, päähenkilönä. Tämän peruslähtökohdan olisi toteuduttava kaikissa kuntoutustoiminnan yksityiskohdissakin. Se ei ole aina helppoa, varsinkaan kun kuntoutuja itse on saattanut omaksua passiivisen sairaan roolin.

Esimerkiksi Tarja Aaltosen (1997) tutkimuksessa afasiapotilaiden kuntoutuksesta tuli esiin, että kuntoutujat itse puhuivat kuntoutustapahtumista passiivimuodossa, esimerkiksi näin: “siellä pistettiin lankaa neulansilmään ja noita hakaneuloja aukastiin ja pyykkipoikia laitettiin paikasta toiseen ja niin noin nyt nää menee ihan kuinka vaan”. Afasiapotilaat kokivat itsensä enemmänkin kuntoutettavina kuin aktiivisina kuntoutujina. Aaltonen toteaaakin, että kuntoutujien subjektiroolia pitäisi vahvistaa ottamalla heidät alusta pitäen mukaan kuntoutustoimenpiteiden suunnitteluun.

Kuntoutujan kyky toteuttaa omia tarinoitaan

Kuntoutustyön perinteinen tehtävä, ihmisen käytännöllisen toimintakyvyn lisääminen, voidaan tarinalliselta kannalta ymmärtää tehtäväksi auttaa ihmistä toteuttamaan omia tarinoitaan. Tarinallinen näkökulma haastaa tässä yhteydessä suuntaamaan toimintakyvyn kohentamiseen liittyviä toimia siten, että ne ovat hyödyksi juuri kyseisen henkilön itse muotoileman tarinan toteuttamisessa. Kuntoutustyön pitäisi tähdätä juuri niiden valmiuksien vahvistamiseen, joita asiakkaan elämälleen asettamien tavoitteiden saavuttaminen edellyttää. Joku haluaa kirjoittaa kirjan, toinen hoitaa lapsenlasta ja kolmas osallistua politiikkaan, ja heidän tarpeensa toimintakyvyn suhteen olla tällöin varsin erilaiset.

Tarinoiden sisältämät henkilökohtaiset tavoitteet kohtaavat sosiaalisen todellisuuden. Monelle elämän merkityksellisyys ja arvokkuus muodostuvat sosiaalisesti arvostettujen roolien toteuttamisesta. Mahdollisuudet näiden roolien toteuttamiseen voivat kuitenkin heikentyä esimerkiksi sairauden seurauksena. Tällöin kuntoutustyön haasteena voi olla uudenlaisten tarinallisten projektien herättäminen, niiden mahdollistaminen ja hyväksytyksi tekeminen. Uusien tarinoiden pitäisi tulla hyväksytyiksi ja arvostetuiksi sekä kuntoutujan itsensä että hänelle merkittävien ihmisten tai yhteisöjen taholta.

Tiedon työstäminen

Kuntoutustoimintaan kuuluu usein keskeisenä osana asiantuntijatiedon välittäminen sairaudesta ja sen hoidosta. Kuten edellä todettiin, tieto on tarpeen omaa sairautta

koskevan selityksen laatimisessa ja tulevaisuuden mahdollisuuksien kartoittamisessa. Se auttaa rakentamaan tulevaisuusvisioita realistiselle pohjalle. Asiallinen tieto sairauteen liittyvistä tulevaisuudennäkymistä voi virittää toivoa, mutta myös pakottaa kohtaamaan tulevaisuuden uhkia.

Tieto voi olla myös ahdistavaa, masentavaa ja syyllistävääkin. Puhdasta faktatietoa ei aina ole helppo hyödyntää omassa tarinassa. Yleisellä tasolla omaksuttu tieto on työstettävä juuri omaa sairautta koskevaksi selitykseksi tai oman elämän ennusteeksi. Ihmiset haluavat usein itse määritellä suhteensa totuutena esitettyyn tietoon – mitä kannattaa ottaa vakavasti, mihin voi suhtautua epäilyksellä. Niinpä tiedon jakamiseen olisi varmasti hyvä liittää aina myös kuntoutujien keskinäisiä keskusteluryhmiä, joissa saatua tietoa voisi sulatella ja suhteellistaa.

Tarinoiden kertominen ja kuuleminen

Kuntoutusta ja sopeutumisvalmennusta koskevissa tutkimuksissa on toistuvasti tullut esiin se, miten tärkeää on kuulla toisten tarinoita omista kokemuksistaan (ks. esim. Kuitusen ja Laitisen artikkelit tässä teoksessa). Tämä puhuu nimenomaan ryhmämuotoisen kuntoutuksen puolesta. Kuulemalla toisten tarinoita kuntoutuja voi kokea, ettei hän ole ongelmiensa kanssa yksin, että muiden kokemukset ovat suurelta osin samanlaisia kuin omat. Tässä mielessä toisten tarinoiden kuuleminen voi antaa tukea ja turvallisuutta ja lujittaa omaa identiteettiä.

Kuntoutettavien ryhmissä saattaa muodostua normatiivinen mallitarina, jonka avulla lujitetaan keskinäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tällainen on erityisen selvää esimerkiksi AA-toiminnassa (ks. esim. Thune 1977), mutta samaa esiintyy jossain määrin missä tahansa ryhmässä. Ihminen, jonka kokemukset eivät mahdu mallitarinan raameihin, saattaa tuntea itsensä yhteisöstä ulos suljetuksi. Onkin tärkeätä, että ryhmissä on tilaa kertoa myös tavanomaisesta poikkeavia tarinoita. Lisäksi sen kuuleminen, mikä toisten tarinoissa on erilaista, voi olla yhtä lailla hyödyllistä kuultavaa kuin jaetutkin kokemukset, koska erilaisuus virittää uudenlaisia näkökulmia.

Toisten ihmisten erilaisten kokemusten kuuleminen tekee mahdolliseksi tavoittaa myös itsestä uudenlaisen kokemisen mahdollisuuksia. Kulttuurin normaalisuutta korostavat mallitarinat eivät välttämättä jätä tilaa tarinallisen mielikuvituksen laajenemiselle, usein päinvastoin. Tällöin tavalla tai toisella epätavanomaiset, esimerkiksi vammaisuuden vuoksi elämäänsä eri tavoin arvottavien ihmisten kertomat, tarjoavat aivan uudenlaisia vaihtoehtoja elämisen ja elämän merkitysten kuvittelemiseen ja kokemiseen (Fullagher & Owler 1998).

Erilaisuuden esiintulon rohkaiseminen voisi olla kuntoutusryhmän vetäjän tehtävä. Olennaista on tietenkin myös, että vetäjä ei tuputa omassa mielessään olevaa mallitarinaa toisille, vaan korkeintaan tuo omaa käsitystään yhtenä vaihtoehtona esiin. Oman erityisongelmansa muodostavat tilanteet, joissa itse

sairaus tuottaa ihmiselle vaikeuksia kertoa omaa tarinaansa – kuten esimerkiksi afasiapotilaiden kohdalla on laita. Näistä ongelmista kertoo Tarja Aaltonen tähän julkaisuun sisältyvässä artikkelissaan.

Tarinallisen mielikuvituksen virittäminen, muutokseen kannustaminen

Kuntoutukseen voi sisältyä myös aktiivisia pyrkimyksiä herättää ihmisiä etsimään elämälleen uutta tarinaa tai muotoilemaan tarinaansa entistä tyydyttävämmäksi ja tulevaisuuden perspektiivejä avaavammaksi.

Narratiivisessa terapiassa lähtökohtana on idea tarinoista ihmisen elämän perustavanlaatuisina rakennusaineiksina ja yksilöllisten tarinallisten pyrkimysten merkitykset elämää eteenpäin vievinä voimina. Tältä perustalta on kehitetty toimintamalleja uusien, entistä toimivampien tarinoiden etsimiseen ja muokkaamiseen terapeutin ja asiakkaan yhteistoiminnassa (esim. Freedman & Combs 1996; Parry & Doan 1994; White & Epston 1990; ks. myös Arvilommi 1998). Antero Katajainen ja Etel Valtasaari kuvaavat kokemuksiaan narratiivisen terapian soveltamisesta tämän kirjan artikkeleissaan.

Tarinallinen lähestymistapa korostaa tiedon tulkinnallisuutta ja suhteellisuutta. Kun ongelmat ja elämäntilanteet määritellään tarinoiden (tai metaforien) kautta, ne on mahdollista nähdä uudelleentulkittavina ja muuttuvina. Samalla ongelmia on mahdollista tarkastella itsestä etäännytettyinä, jolloin niihin liittyviä kokemuksia on helpompi hallita. Ihminen itse nähdään elämänsä parhaana asiantuntijana ja hänen elämäntarinansa muodostaa taustan kuntoutustoiminnalle. (Gillman, Swain & Heyman 1997; Riikonen & Smith 1998; Riikonen & Vataja 1998.)

Edellä todettiin, että kuntoutumisen myötä muodostuvan tarinallisen jäsenyyksen tulisi vastata kysymykseen “mikä on tärkeää” – miksi elämä on elämisen arvoista. Voiko kuntoutustyö auttaa ihmistä vastaamaan tähän kysymykseen? Kyse ei voi olla senkaltaisesta sielunhoidosta, jossa annettaisiin valmiita vastauksia – sen sijaan on mahdollista tukea asiakasta niiden etsimisessä.

Sairastuminen irrottaa ihmisen sosiaalisen elämän kytkennöistä ja antaa tilaisuuden tarkastella tavallista elämän hyörinää ja sen sisältämiä arvoja pienen välimatkan päästä. Riikonen, Vataja ja Makkonen korostavat tämän kirjan artikkelissaan, että kuntoutustyössä tulisi suojata asiakkaan mahdollisuuksia tällaiseen luovaan taukoon.

Asiakastyössä voidaan pitää keskeisenä positiivisten kokemusten, mielihyvän ja onnistumisten hetkien tuottamista ja esiin nostamista ja sitä kautta unelmien virittämistä ja itsetunnon vahvistamista. Perinteisen identiteetin reuna-alueille, kuten esimerkiksi vapaa-aikaan liittyvät tarinat voivat tarjota mahdollisuuksia uudenlaisen identiteetin löytymiseen. Vapaa-aikaa koskevat tarinat auttavat muistelemaan ja kuvittelemaan ainutkertaisia, haasteellisia ja mielihyvää tuottavia

kokemuksia. Siten niiden kertominen ja kuuleminen voi vahvistaa positiivista kokemusta itsestä ja mahdollistaa elämää rikastavien intohimojen kuvittelemisen (ks. Fullagher & Owler 1998).

Kuntoutustoiminnan ei ole välttämätöntä kannustaa asiakasta loogisen, aukottoman ja tavoitteellisen elämäntarinan luomiseen, vaan perustellumpaa voi usein olla tukea häntä hyväksymään elämäntarinansa moniselitteisyys ja avoimuus sekä rohkaista häntä astumaan hämärämpien, selittämättömien ja irrationalisempien tarinoiden maailmaan. Tarinallisesti orientoituneen kuntoutustyön olennaisena ulottuvuutena voisikin pitää astumista yksittäisten mallitarinoiden ulkopuolelle, yleisempien ja perustavampien metatarinoiden äärelle.

Tarinan ja kokemuksen keskinäistä riippuvuutta pohtinut Steven Crites (1997) esittää, että jokapäiväiset “maalliset” tarinamme imevät voimansa “pyhistä” tarinoista – kulttuurin perustarinoista, jotka määrittelevät mikä on arvokasta ja jotka suhteuttavat yksilön maailmaan. Elämän arvokkuuden ja mielekkyyden kokemista tukee juuri sellainen maallinen tarina, joka resonoi pyhän tarinan kanssa. Pyhä tarina on itsessään sanojen ulottumattomissa, luissamme ja ytimissämme. Siihen voi kuitenkin saada kosketuksen kerrottujen tarinoiden, runojen ja muiden elämysten välityksellä. Kuntoutustyössä tätä ajatusta voisi soveltaa pyrkimällä tuottamaan mahdollisuuksia syviin elämyksiin esimerkiksi kuvataiteen, musiikin, runojen tai luontokokemusten kautta.

Mallitarinavarannon monipuolistaminen

Kulttuurisen tarinavarannon sisältämät tarinat tarjoavat yhteisön jäsenille jaetun kehityksen erilaisten kokemusten ja elämäntapahtumien ymmärtämiseen. Sairauksiin liitettävät mallitarinat antavat tulkinnan mm. siitä, kuka on vastuussa sairastumisesta ja kuntoutumisesta sekä siitä, mihin suuntaan kuntoutumisessa tulisi pyrkiä. Mallitarinat voivat olla luonteeltaan leimaavia ja lannistavia (jollaisiksi esimerkiksi Susan Sontag (1991) on kuvannut kulttuurinsa syöpään liittämiä metaforia) tai ne voivat olla rohkaisevia ja kannustavia, kuten Anne Hunsaker Hawkins (1990) kertoo USA:laisten “patografioiden” olevan (tosin nämäkin ovat rohkaisevuudessaankin yksioikoisen mallittavia). Todellisten kokemusten moninaisuus ei kuitenkaan koskaan mahdu yhteen tai kahteen kaavaan.

Maallikoiden (ei infarktipotilaiden) sydäninfarktiin liittämistä mallitarinoista tehdyssä tutkimuksessa (Valkonen 1998) tuli esiin viidentyyppeisiä tarinoita. Tavallisin tarina kiteytyi elämäntavan käsitteeseen: siinä sairastuminen nähtiin huonojen elämäntapojen seurauksena, ja kuntoutumisen tärkein arvo oli terveellinen elämäntapa. Toisen tarinatyyppin perusmetafora oli taistelu, jossa sairastuminen oli arvokkaan elämän uhka ja kuntoutuminen palautti henkilön takaisin “kunnialliseen elämään” eli työhön. Kolmas tarinatyyppi kiteytyi emansipaation metaforaan: siinä sairaus nähtiin seuraukseksi yhteiskunnan vaatimuksista ja kuntoutuminen merkitsi

vaatimuksista vapautumista. Neljäs metafora kuvasi sairauden ja kuntoutumisen kohtalon johdatukseksi ja viides katsoi kummankin riippuvan sattuman oikuista. Näiden kulttuuristen tarinoiden voi olettaa rajaavan sairastuvan ihmisen mahdollisuuksia ymmärtää omaa tilannettaan.

Kulttuurisen tarinavarannon tarinat eivät ohjaa ainoastaan kuntoutujaa itseään jäsentämään omaa tilannettaan, vaan ne ohjaavat myös muiden ihmisten suhtautumista häneen. Voidakseen elää uuden, ehkä tavallisesta poikkeavan tarinan mukaisesti kuntoutujan on saatava tarinalleen myös toisten ihmisten ymmärrys ja sosiaalinen vahvistus. Ei ole helppoa toteuttaa optimistista tarinaa, jos koko lähipiiri pitää sairastumista vääjämättömänä tragediana, eikä ole helppoa suhtautua sairauteen hyväksyvästi jos sosiaalinen ympäristö vaatii käymään aktiivista taistelua sitä vastaan; on helpompi hyväksyä oma suru ja raivo, jos julkisuus ei esitä ainoastaan ylevän tyynesti sairautensa kantavien ihmisten tarinoita.

Tarinallista kuntoutumista, oman tarinan luomista, muovaamista, kertomista ja toteuttamista auttaisi kulttuurissa esillä olevien tarinoiden kirjavuus ja mahdollisimman monenlaisten äänten kuuluminen julkisen puheen kentällä. Sairauden kokeneiden ja kuntoutuvien ihmisten tarinat voivat avata paitsi toisille sairastuneille myös terveille uusia näkymiä olemassaolon ulottuvuuksiin.

Tarina ja elämä

Tarinallinen kuntoutuminen ei ole pelkästään sitä, että ihminen voi kertoa elämästään uudella tavalla, eikä pelkästään sitäkään, että ihminen mielessään tulkitsee elämänsä uuden tarinan valossa. Viime kädessä on kyse siitä, että hänen on mahdollista elää mielekästä elämää ja toteuttaa todellisessa elämässään omia tavoitteitaan. Toisin kuin fiktiossa, todellisen elämän tarinoissa ei rajoja aseta pelkästään mielikuvitus, vaan mitä moninaisimmat yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja fyysiset rakenteet. Nämä rajat ovat sairastuneen tai vammautuneen kohdalla usein erityisen ahtaat. Erilaisten elämäntarinoiden toteuttamismahdollisuuksien laventaminen edellyttää, että niin työyhteisöissä, koulutuksen ja vapaa-ajan instituutioissa kuin muussakin jokapäiväisessä elämässä hyväksytään ihmisten erilaisuus ja pyritään luomaan kaikille yhtäläiset toiminnan mahdollisuudet. Tämä ei tietenkään voi olla yksin kuntoutustyön tehtävä. Kuitenkin myös kuntoutus voisi nykyistä enemmän ulottaa toimintaansa omien laitostensa ulkopuolelle, ihmisten arkisille toimintakentille.

Kuntoutuksella on perinteisesti pyritty palauttamaan sairastunut tai vammautunut ihminen takaisin ”normaaliin” elämään, tietynlaiseen viranomaisten taholta määritellyn ”hyvän elämäntarinan” uraan. Voisiko se tämän sijasta pyrkiä elämäntarinoiden moninaisuuden vaalimiseen?

Lähteet

- Aaltonen, T. (1997) *Ääniä poluilta. Kokemuksia kuntoutumisesta ja aivohalvauksen arjesta*. Turku: Aivohalvaus- ja afasialiitto.
- Arvilommi, P. (1998) Narratiivinen terapia. *Perheterapia* 2/1998.
- Bruner J. (1987) Life as narrative. *Social Research* 54, 11–32.
- Bury, M. (1982) Chronic illness as biographical disruption. *Sociology of Health & Illness* 4, 167–182.
- Carr, D. (1991) Discussion: Ricoeur on narrative. Kirjassa D. Wood (toim.) *Paul Ricoeur. Narrative and Interpretation*. London & New York: Routledge.
- Crites, S. (1986) Storytime: Recollecting the past and projecting the future. Kirjassa Sarbin, T.R. (toim.) *Narrative psychology. The Storied Nature of Human Conduct*. Praeger, New York.
- Crites, S. (1997) The narrative quality of experience. Kirjassa L. P. Hinchman & S. K. Hinchman (toim.): *Memory, identity, community. The Idea of narrative in the human Sciences*. State University of New York Press, Albany.
- Freedman, J. & Combs, G. (1996) *Narrative therapy. The social construction of preferred realities*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Fullager, S. & Owler, K. (1998) Narratives of leisure: recreating the self. *Disability & Society* 13, 441–450.
- Garro, L. C. & Mattingly, C. (toim.) (1994) Narrative representations of illness and healing. *Social Science & Medicine* 38, 771–862.
- Gergen, J. K. & Gergen, M. M. (1987) The self in temporal perspective. Kirjassa R. P. Abelas (toim.) *Life-span perspectives and social psychology*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gillman, M., Swain, J., Heyman, B. (1997) Life history or 'case' history: the objectification of people with learning difficulties through the tyranny of professional discourses. *Disability & Society*, 12, 675–693.
- Hawkins, A. (1990) A change of heart: The paradigm of regeneration in medical and religious narrative. *Perspectives in Biology and Medicine* 33, 547–559.
- Herzlich, C. (1973) *Health and illness: a social psychological analysis*. European Monographs in Social Psychology, 5. London: Academic Press.
- Howard, G. S. (1991) Culture tales. A narrative approach to thinking, cross-cultural psychology, and psychotherapy. *American Psychologist* 46,3,187–197.
- Hydén, L-C. (1997) Illness as narrative. *Sociology of Health & Illness* 19,1, 48–69.
- Hänninen, V. (1996a) Coping with unemployment as narrative reorientation. *Nordiske Udkast* 24,19–32.
- Hänninen, V. (1996b) Tarinallisuus ja terveystutkimus. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 33, 109–118.
- Janoff-Bullman, R. (1998) From terror to appreciation: Confronting chance after extreme misfortune. *Psychological Inquiry* 9,2,99–101.
- Järvikoski, A. (1998) Esipuhe teokseen A. Mattila (toim.) *Voimavarat, ratkaisut ja tarinat*. Helsinki: Kuntoutussäätiön työselostuksia 16.
- Kerby, A. P. (1991) *Narrative and the self*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Kleinman, A. (1988) *The Illness narratives. Suffering, healing & the human condition*. New York: Basic Books.
- Krantz, D.L. (1998) Taming chance: Social science and everyday narratives. *Psychological Inquiry* 9, 2, 87–94.
- Kuitunen, P. (1996) *Rintasyöpään sairastuneiden naisten sopeutumisvalmennus tarinametaforan valossa*. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- MacIntyre, A. (1981) *After virtue: a study in moral theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mathieson, C. M. & Stam, H. J. (1995) Renegotiating identity: cancer narratives. *Sociology of Health and Illness* 17,283–306.

- Mattingly, C. (1991) The narrative nature of clinical reasoning. *The American Journal of Occupational Therapy* 45,1, 998–1005.
- Mattingly, C. (1994) The concept of therapeutic 'emplotment'. *Social Science & Medicine* 38, 811–822.
- Palo, J. (1994) *Suomalainen lääkärikirja*. Juva:WSOY.
- Parry, A., Doan R. E. (1994) *Story re-visions. Narrative therapy in the postmodern world*. New York & London: Guilford Press.
- Polkinghorne, D. E. (1986) *Narrative knowing and the human sciences*. New York: State University of New York Press.
- Riikonen, E., Smith, G. (1998) *Inspiraatio ja asiakastyö*. Tampere: Vastapaino. (Ilmestynyt myös nimellä *Re-imagining Therapy. Living Conversations and Relational Knowing*. London: Sage.)
- Riikonen, E. Vataja, S. (1998) Can (and should) we know how, where and when psychotherapy takes place? Teoksessa A. Mattila (toim.) *Voimavarat, ratkaisut ja tarinat*. Kuntoutussäätiön työselostuksia 16. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Sarbin, T. R. (1987) The narrative as a root metaphor for psychology. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.
- Sontag, S. (1991) *Sairaus vertauskuvana & AIDS ja sen vertauskuvat*. Hämeenlinna: Karisto.
- Stainton, Rogers W. (1991) *Explaining Health and Illness*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Taylor C. (1989) *Sources of the self. The making of modern identity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Thune, C. (1977) Alcoholism and the archetypal past. A phenomenological perspective on alcoholics anonymous. *Journal of Studies of Alcohol* 38, 75–88.
- Valkonen, J. (1994) *Tarinametafora sydäninfarktista kuntoutumisessa*. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 45.
- Valkonen, J. (1998) Tarinoita sydäninfarktista ja kuntoutumisesta. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 35, 80–93.
- Vilkumaa, I. (1997) Kuntoutujan muuttuva rooli. Teoksessa M. Musikka-Siirtola (toim.) *Kuntoutuksen haasteita ja näköaloja*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.
- White, M.& Epston, D. (1990) *Narrative means to therapeutic ends*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Williams, G. (1984) The genesis of chronic illness: narrative reconstruction. *Sociology of Health and Illness* 6,175–200.
- Wyatt, F. (1986) The narrative in psychoanalysis: psychoanalytic notes on storytelling, listening, and interpreting. Kirjassa T. Sarbin (toim.) *Narrative psychology. The storied nature of human conduct*. New York: Praeger Press.

V

Narratives of recovery from addictive behaviours

Vilma Hänninen and Anja Koski-Jännes

*To be published in
Addiction 94 (1999), December.*

Introduction

According to Jerome Bruner (1986, 11), one of the leading figures of the cognitive revolution in psychology, "there are two modes of cognitive functioning, two modes of thought, each providing distinctive ways of ordering experience, of constructing reality". One is the paradigmatic or logico-scientific mode of thought, which involves logical arguments, abstraction and deals with general causes of behaviour. The other one is the narrative mode of thought, which involves stories of particular events. Each of these modes has operating principles of its own and its own procedures of verification. The former can convince us by its universality and the latter by its verisimilitude or lifelikeness.

Psychological research on addictive behaviours has been mainly based on paradigmatic thinking. General techniques of change and ways of influencing behaviour have been studied extensively. The self-help movement, on the other hand, relies more on good stories, stories of despair and recovery told by individuals who have been able to quit their addictions. Yet AA stories have also left their trace on scientific conceptions about the nature of alcoholism. The disease concept of alcoholism (Jellinek 1960) and its horseshoe shaped curve of development (Glatt 1958), the theory of alcoholism by Bateson (1973) and the description of the alcoholic self by Denzin (1987) were all largely based on AA stories and other material obtained in the context of AA. In these studies AA stories served as a window into the immediate experience of alcoholics.

However, AA stories have also been studied from an explicitly narrative point of view as cultural products of the AA movement. Carl E. Thune (1977) was probably the first to analyse AA stories in this way. He concluded that in telling their life histories the members used other members' stories as explicit models for the proper way to construct and analyse their own past. This helped them make sense of their past and attain control over drinking. More recently Vibeke Steffen (1997) has studied the stories that constitute the corpus of the AA tradition and Ilkka Arminen

(1998) has used a conversation analytic approach for studying the ways in which personal stories are constructed in the AA.

Less attention has been paid to the narratives of alcoholics in other settings than AA. An exception is provided by Pertti Alasuutari (1992) who compared the life stories of recovering working class alcoholics (A-guild members) to those of non-alcoholic men with similar social background. In these seemingly diverse accounts he found an underlying story line, which reflected their common working class world view, in which the themes of control and freedom are essential.

Recovery from addiction is comparable to coping with other significant life crises. There is a strong tradition of narrative research regarding coping with illness (for review, see Hydén 1997) which has dealt with, e.g., the reconstruction of identity (Carricaburu & Pierret 1995, Kelly 1992), narrative explanations of illness (Williams 1984), or different plot structures in the autobiographies of patients with a certain illness (Robinson 1990). Studies about such life changes as unemployment (Hänninen 1996), and desistance from crime (Maruna 1997) also shed light on the interplay between cultural constructions and individual experience.

Summing up, quite a lot is known about the narratives of AA members as well as of people undergoing other major life changes. Yet the accounts of alcoholics who do not belong to AA and people who have suffered from other addictions have remained relatively unexplored. The study at hand aims to address these neglected issues. Its material consists of recovery stories by 51 people who had managed to quit their various addictions. Our aim is to identify the main story lines in this material and to relate them to the story types, belief systems, and myths inherent in our culture.

Basic assumptions of narrative analysis

According to narrative psychology people ascribe sense and meaning to their lives by grasping it as a narrative (see, e.g., Bruner 1990, Polkinghorne 1988). The self-narrative structures the conception of the past by focusing on the events considered to be essential in shaping the life course. It also provides future orientations. The formation of a self-narrative is particularly important in times of life change, when it is essential to maintain the sense of continuity and to create new visions for the future.

Narrative psychology suggests that in forming their stories people make use of the cultural stock of narratives and myths that is accessible to them. In a new situation they browse more or less consciously through this cultural 'warehouse' of narrative models to find one that fits their own experience. These models are then tried on, rejected or approved, adjusted to or transformed. The authors can be seen as 'theorists of their own life' who use existing literature as a guide for understanding their problems in the same way as researchers who test and modify existing theories or create entirely new ones on the basis of their data.

Spheres of meaning

A narrative can be seen to articulate different but interrelated spheres of meaning – emotional, causal, and ethical – on account of which a narrative is always more than a mere review of the succession of events. The specific potential of a narrative to grasp the multi-layered nature of human life can be seen to result from the interplay between these spheres.

The emotional sphere of a narrative is related to the goals of the protagonist, which in the course of events are threatened, attained or missed. Stories are therefore often analysed specifically from this emotional point of view – whether they proceed toward or away from the goals of the protagonist, whether they have a happy or a tragic ending, and which are the high and low points in the narrative. (Gergen 1988).

The explanatory aspect of a narrative is based on its causal meanings, i.e., on the way the events are seen to be linked to one another as chains of causes and consequences. Guidelines for narrative explanation can be found from the popularized forms of scientific, political, religious or other expert-based belief or ‘coherence systems’ (Linde 1992).

The way the events are explained also has moral consequences, since the explanation allocates responsibility for the events: who or what is to be blamed for adversities and who deserves praise for success. In this sense, a narrative can accuse or excuse, it can emphasize or deny the power and responsibility of the protagonist. (Baumeister & Newman 1994.)

Stories usually also include an ethical perspective. The ethical level provides the narrative with a deeper resonance, as the narrative is not only a story about the fortunes and misfortunes of the protagonist, but an articulation of good and bad, worthy and unworthy, right and wrong in human life. As Taylor (1989) has demonstrated, several different notions of what constitutes a good life have emerged over the centuries in western culture, and many of these conceptions are still present with us.

Method

The study material consists of the recovery narratives of 22 men and 29 women who had been addicted to alcohol, multiple drugs, smoking, binge eating, sex, or gambling. The stories were gathered in connection with a more comprehensive study on ways out of addiction, which also utilized questionnaire and interview data (See Koski-Jännes 1998 and Koski-Jännes & Turner, in press). The overall sample consisted of 76 media-recruited subjects who had managed to abstain from their addiction for at least three years.

The stories were obtained by asking the participants to write about their recovery in the ‘third person’. This procedure aimed to supplement the questionnaire

and interview data, to avoid the sheer repetition of 12-step stories by proponents of this movement, and to help the participants to take an outsider's view on their lives. Of the 51 narratives obtained, 47 were written and the rest were tape-recorded oral accounts. The subjects mostly kept to the third-person format but a few of them spoke or wrote in the first person. The length of the stories varied from one to eight typewritten pages.

The analysis of these accounts was conducted by first defining the basic logic of each narrative: what conception of addiction and recovery it reflects. The narratives were then categorized according to what they presented as the key to recovery. Eventually a composite story of each type was constructed, using parts of several original narratives. Mishler (1995) has called this method "constructing the told from multiple tellings". Each type of narrative was then analysed in terms of its emotional, explanatory, moral, and ethical meanings. We also explored the connections of each narrative type with the story types, belief and value systems prevailing in our culture. Where possible the conclusions were checked against the results from the interview and questionnaire data from the same individuals.

As regards the emotional plot, the different story types shared a relatively common pattern. In Gergen's (1988) terms they could be classified as progressive narratives characterized by the protagonist's moving towards a valued endpoint. This uniformity is due to the definition of the sample – the participants identified themselves as individuals who had managed to overcome their addiction problem. In regard to the other spheres of meaning, however, profoundly different types of stories could be identified.

The types presented below map the most prominent narrative forms discerned in the material. Our typology does not constitute a clear-cut and all-inclusive categorization of the original accounts. About one fifth of them did not fall into any of these types. Moreover, every individual narration did not explicitly share all the phases or details of the type in which it was classified. Some narratives included elements from several story types. Yet their coherence was usually based on one dominant story line or type.

The notation after the story excerpts shows the subject's code number, gender (F=female, M=male) and addiction (A=alcohol, P=polydrug, B=bulimia, N=nicotine, S=sex, G=gambling).

Types of recovery stories

AA story

About one fifth of the stories referred to AA or GA as decisive for recovery; almost all of them were told by men. These *AA narratives* (see Figure 1) typically started by descriptions of the first drinking experiences in youth. Increased drinking then led the protagonist to various life problems. Reasons for quitting emerged, such as

getting sacked from work, spousal complaints, or the tension between one's ideals and reality, but they did not lead to sobering up. Continued drinking led the protagonist to ever greater isolation and 'cosmic loneliness'.

"Pera noticed to his horror that in the end he would be completely alone, alone with his powerlessness, anxiety, fears and guilt. And no one of those around could understand him, and none of them, not his wife, relatives, friends, acquaintances, fellow workers nor occasional lovers could help him – they only asked in amazement, why Pera drank so often and almost always too much." (66/M/A)

The problems culminated in the 'hitting bottom' experience, in which continuing drinking was felt as impossible as quitting it. The only way out seemed to be death.

"Postponing the anxiety caused by hang over did not succeed any more... The days were full of fear. The nights brought enormous disconsolation and hopelessness. Meeting with death allured her. She had neither courage to live, nor the courage to die." (36/F/A)

Hitting bottom made it very clear that a life change was needed, but the protagonist's powers were not sufficient to make it.

"Once again Ismo was awakened by the closing signal of the neighbourhood pub. 'I cannot handle this, I cannot manage any more.' For the first time the master of his life found himself in a blind alley. Only by himself Ismo was not able to solve his chaotic life, but now it was clear that some kind of change had to take place." (21/M/A)

Hitting bottom was followed by a period of experimentation, during which the protagonist searched for a solution with the help of professionals or by relying on his willpower. The idea of going to AA emerged, but the thought of joining this 'odd group' felt somehow shameful.

"It could be a meeting place of some skidrow alcoholics, but he was not one." (40/M/A)

The decisive help could not be found before the person grew humble enough to attend an AA meeting. The change of attitude took place in the very first meeting: senior members of AA seemed to have led a life exactly like his own, yet they had managed to overcome their compulsion to drink.

"Riepo listened to the stories of the others and felt having returned home from a long journey. He joined the AA by telling about himself and his suffering and of the way in which he had found himself from the stories of the others." (40/M/A)

An important experience was the insight that alcoholism is a disease:

"Eureka! Now he knew that he was not a bum but a victim of a disease called alcoholism". (10/M/A)

With the aid of AA the protagonist was able, slowly and painstakingly, to quit drinking and start a 'decent life' as a member of the straight society. By joining AA he took his place in the chain in which he could receive help from the elders and give it in turn to the newcomers.

"During his first sober year Martti went to AA meetings 5–6 times a week and step by step he made progress in the program... Results from his efforts could already be noticed, and he served his one-year anniversary cake to his AA friends on the 20th of October 1980. In the following year he got a job and started to save money for an apartment. Later he got two children, a girl and a boy. He bought a house and a summer cottage. He worked overtime and payed back his loans. Fortune smiled on him, growth continued, AA had become an inseparable part of him." (19/M/A)

The AA story ends with a moral and an expression of gratitude:

"No worship, no worldly acceptance, no obedience to any rules nor sects, nothing that starts from disgrace, but something that is available, free, and demands only the will to relate with others and the will to recover! I owe you much. You have taught me well. Thank you!" (13/M/A)

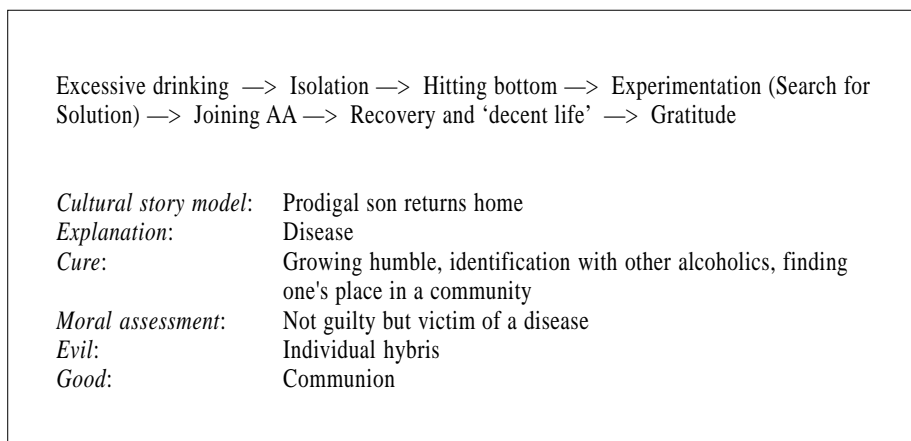

Figure 1. AA story

The AA story discernible in this material was remarkably similar to those depicted by Thune (1977) and Steffen (1998), consolidating their assertion that in the AA prevails a story tradition which shapes the life stories of individual members. Although AA is not committed to any specific religion, the AA story is clearly rooted in the Christian tradition: The prodigal son returns home and is accepted to the congregation and afforded mercy and salvation if only he grows humble and abandons his false pride (see also Tiebout 1961). The centrality of the conversion theme also probably reflects the influence of William James' analysis of religious conversions, which the founder of the AA movement regarded highly similar to his own experience (Steffen 1998).

In the AA story alcoholism is explained as a disease and an inherent feature of the alcoholic. To recover from the disease one has to hit bottom, admit one's helplessness with regard to alcohol, and rely on the help of recovered alcoholics.

In the moral sense the AA story absolves the person from guilt, since it does not blame anybody for the alcoholic's drinking. After joining the AA the protagonist is, however, portrayed as a responsible actor who pursues sobriety by the help of the AA community. Yet the gratitude expressed in the narratives implies that the recovery is conceived essentially as a gift, and that the protagonist is not to be praised for his success (Arminen 1998, chapter VI).

On the level of values the 'vice' or evil of the story is the individual hybris, a lifestyle revolving around one's drinking and illusions of control. 'Good', on the other hand, is the connection with other people and merging into a larger whole with similar aspirations.

Personal growth story

Another prominent story type depicts recovery as a matter of individual growth and emancipation from oppressive relations (see Figure 2). These *personal growth stories* were typically written by women, just as the AA stories were mostly produced by men.

The growth story began by describing the protagonist's childhood as overshadowed by disregard of the child's wishes and emotions. The protagonist learned to please others to be accepted and to conceal her true feelings and thoughts.

"She was too small and too afraid to remember. And when she remembers, she is flooded by the memories of cuffs, scolding, and eternal shame whatever she tried." (2/F/A)

Later, the protagonist tried to meet the internalized standards set by the parents and was prone to become involved in oppressive and abusive relations. Alcohol was used to alleviate the anxiety caused by these problems.

"Throughout her childhood Galja had been afraid of her father. It took a long time before Galja had dared to cast doubt on her father's truths... One could not discuss things with the father. One could only obey him." (26/F/B)

"Both the husband and Mirja studied but only Mirja earned money for the family. She worked as a house cleaner, and night in and night out sold liquor in a bar only to get a fist in her eye when returning home from 'whoring'. She could not stand it without drinking..." (2/F/A)

Recovery involved breaking loose from both internal and external boundaries and restrictions, and gradual opening of new possibilities. In the implementation of change, help from other people, such as an encouraging therapist, was often needed. They acted as 'midwives' in the birth of the new self.

"It has been as important to get into contact with one's long lost feelings and to elaborate them together with intelligence and knowledge. This would have been impossible without the experienced, wise and forbearing support she received from her therapist in the addiction hospital." (2/F/A)

Recovery was made possible by the process in which the protagonist was able to find and accept herself, to strengthen her will and find her own voice. This implied getting in touch with one's own feelings and desires.

"What really made her start to recover was her love for her children and the fear and grief that their emotional lives would become as gloomy and full of anxiety as that of Tuija herself. It was the motivating force and propeller and it is still the same even today. But its meaning may have changed a bit. Now Tuija has a will to live for herself, too, which was totally missing before... During the first year one just somehow learned to recognise, recognize one's own features and characteristics. And in this way Tuija was able to define what she wanted herself." (7/F/A)

Finding oneself was accompanied by the emancipation from oppressive relationships.

"...Galina had found herself. Galina did not feel anything toward her parents any more, no hate, no love, not even pity. No more was she bothered by the feeling that she would have 'to go down on her knees' every time her father phoned her..." (26/F/B)

"... and her wish to decide for her own life grew so strong that she did not want to be somebody's puppet any more." (7/F/A)

Through self-discovery it was also possible to create equal relationships with others. The trust in people began to be restored. All this was experienced as a great liberation.

"Even today Mirja is truly amazed that she had consented to live two thirds of her years as an outsider to her own life without noticing that her view of herself as well as her life had been a great misunderstanding." (2/F/A)

"The freedom he felt after cutting his umbilical cord was a totally new feeling for him. He was not aware then that this liberation and emancipation started his new life and meant breaking loose of the old one." (28/M/A)

"The last third of her life she has lived every moment to the full, enjoying, cursing, rejoicing, dancing, and singing." (2/F/A)

Disregard of the wishes and emotions of the child → Attempts to please others →
Addictive behaviour → Gradual emancipation → Finding oneself

<i>Cultural story model:</i>	Butterfly breaks out of a cocoon
<i>Explanation:</i>	Addiction stems from oppressive relations
<i>Cure:</i>	Breaking loose, listening to one's own needs
<i>Moral assessment:</i>	Not guilty but victim
<i>Evil:</i>	Oppression, submission
<i>Good:</i>	Agency and authenticity

Figure 2. Personal growth story

The theme of the growth story is the transformation of the person from a victim or a puppet to a consciously acting independent subject. It brings to mind the image of a butterfly that breaks out of a cocoon, unfolds her wings, is startled by their shining colours, and takes up to fly.

In the growth story the loss of contact with one's true feelings and the attempts to please others form the basis of addiction. The conditions of recovery are finding one's goals, attending to one's needs, and loving oneself instead of seeking love from the others.

In the moral sense, the growth story releases the protagonist from guilt by seeing oppressive relations as the cause of the problems. The responsibility for one's life required for staying sober is seen to emerge as a part of the personal growth process.

On the level of values, the growth story celebrates individuality, authenticity, and freedom. The philosophical roots of this story line can be traced back to Aristotle and the so-called romantic expressivism (see, e.g., Taylor 1989, 375), according to which every person should be given a chance to actualize his or her own potential. These ideas are also emphasized by humanistic psychology (Rogers 1951).

Codependence story

In the *codependence story* the key to recovery was the protagonist's insight that he was inclined to become addicted to almost anything (See Figure 3). This type of story was told by three male polydrug abusers.

The starting point of the story was the emotional atmosphere of the protagonist's childhood family. The parents had problems and secrets about which it was forbidden to talk. Negative feelings were not expressed.

"Simo grew up in a home where feelings were denied. There were secrets that were not allowed to come out. Simo did not know that his father had shot himself when Simo was two to three years old. Three months later his eldest brother... was drowned or more probably drowned himself when having a sauna bath. Simo never learned to recognize his own feelings. He only recognized agitation or gratification. The gratification followed from being able to prove his superiority, for example, through winning, sex, and alcohol." (63/M/A)

The life of the protagonist was a chain of addictions: quitting one addiction was followed by getting hooked in another.

"After several years of subcutaneous antabuse capsules and frantic involvement in sports his feelings were not improved, he had to go to a psychiatrist. In therapy he realized that the more serious problem was his use of Diazepam... Otherwise he was helped by a new and close relationship with God, into which his dependence was now transferred. After things eased up a bit, he began to study from morning till night discarding everything else (workaholism). The sexual relationship he had started before the end of his studies helped over the period of change after finishing his studies. The breakup of this relationship forced him to return to therapy because no new objects of dependence were available and he did not dare to return to the old ones... During the whole process he had no clue why he behaved the way he did nor what he wanted." (34/M/P)

Finally came the realization that all forms of dependence had been parts of the same problem, the denial of one's emotions. The cure was sought from therapy or self-help groups.

"Therapeutic and self-help groups form an important part of it all. Only in this way the quality of my life improves and my abstinence continues still on its second decade." (11/M/P)

"Unveiling self-therapy resolved Simo's fortune. After getting into contact with his features that had enabled his alcoholism and after getting a chance to confess the causes of his guilt feelings that had reigned for decades, Simo regressed no more to drinking, he regressed to confessing. Confession was a new experience of deliverance." (63/M/A)

Gloomy secrets in childhood family → Denial of negative feelings → Chain of addictions
→ Becoming conscious of the nature of dependence → Breaking the chain

<i>Cultural story model:</i>	Codependence theory, breaking the curse that extends over generations
<i>Explanation:</i>	Addiction is caused by secrecy and repression
<i>Cure:</i>	Becoming conscious, unveiling shameful secrets
<i>Moral assessment:</i>	Not guilty but victim of a victim
<i>Evil:</i>	Repression of truth
<i>Good:</i>	Openness and awareness

Figure 3. Codependence story

In the codependence story the hero lives blind, driven by a nameless anxiety from which he finds only temporary relief but no freedom. The realization of the true nature of the problem is like finding a lamp in the light of which the whole previous life can be seen clearly. The light is cold, however, since it shows that all former attachments – whether to alcohol, love, work, or God – have been ‘only’ addictions.

The codependence story seems to stem from a version of the codependence theory popularized in Finland by Tommy Hellsten (1991). This theory has its origins in the Al-Anon movement. It was first developed to describe the problems of the children of alcoholics, but later it enlarged to cover a wide range of problems and conditions (Rice 1992). According to this theory the inclination to addictive behaviours develops in families where feelings are denied and gloomy secrets, such as a parent's alcoholism, or incestuous relationships, are hidden. In those circumstances, the child does not learn to recognize and deal with negative emotions. He escapes anxiety to different kinds of pleasures, and is prone to get hooked to addictive behaviours. When unresolved these problems are inherited by the next generation.

From the moral point of view the codependence story releases the protagonist from guilt by depicting him as a victim of a curse that extends over generations. He has been led by forces unknown to him. Gaining awareness makes him a responsible subject.

The codependence story sees secrecy and repression as the main sources of problems, whereas openness and bringing shameful problems into daylight pave the way for a better life. These ideas can be traced back to the confessional practices of the Catholic church. The idea of the cathartic power of becoming conscious of hidden problems is also present in the psychoanalytic thinking.

Love story

In five stories the key to recovery was seen in receiving love and care (see Figure 4). The most clear cut versions of the *love story* could be found in the narratives of two women with eating disorders. Analogical to the love story was the religious story told by a former excessive drinker.

In the beginning of the love story, the protagonist longed in vain for love and tender care. This led her to seek consolation, self-esteem and attention from others by various excessive behaviours. The lack of love was compensated by extreme dieting or binge eating. The result was, however, contrary to the person's intentions: the indifference of the parents was revealed, friends abandoned her, shame isolated her from the others, and self-disgust from herself.

"Tiina was always somehow odd. She somehow wanted to shock people. With her deeds she shouted to the whole world: Pay attention to me, please!" (74/F/B)

"Vomiting became worse, the relations with the parents became worse. Ida's feelings and self-esteem deteriorated... Mother mocked her and degraded her even though what she needed was tender affection and love." (45/F/B)

Finally, at the eleventh moment, the protagonist was rescued: in her life entered a person who accepted her, loved her, and took care of her.

"Then she met a man. For the first time in her life Tiina received the love and care she had sought for all along. Tiina just had to find a cause to live." (74/F/B)

Lack of love → Compensation by addiction → Love received → Recovery

<i>Cultural story model:</i>	Love story
<i>Explanation:</i>	Addiction is compensation for the lack of love
<i>Cure:</i>	Receiving love
<i>Moral assessment:</i>	Addiction is justified
<i>Evil:</i>	Indifference
<i>Good:</i>	Loving care

Figure 4. Love story

In its explanation of addiction the love story bears traces of psychoanalytic thinking, according to which an unsatisfied psychological need is redirected on a compensating object. The need for addictive behaviour recedes when the need of being cared for is satisfied.

The love story releases the protagonist from guilt by depicting her addiction as a justified way of striving for the feeling of security she has been deprived of. On the ethical level, the love story emphasizes intimate relationships as a basis of the meaning and significance of life. This notion, according to Taylor (1989, 289–292), has emerged in the seventeenth century as a part of the ‘affirmation of ordinary life’, and is still one of the basic moral sources of our life.

Mastery story

The central theme of the last story type was gaining mastery of one's behaviour (See Figure 5). *Mastery stories* were almost exclusively told by ex-smokers, both men and women.

For the protagonist of the mastery story starting to smoke in youth meant a transition from childhood to the world of adults. Since smoking was forbidden, it carried danger and suspension, and declared independence of the norms and prohibitions of adults.

"In Riitta's school everybody smoked, that is, all those who were something."
(71/F/N)

In young adulthood, smoking served as a buffer alleviating the pressures of adult life. In this sense, it increased the sense of mastery.

"When Riitta's father died and the home was disintegrated and Riitta started to study in the Art Academy, tobacco was her refuge... It was a clear escape from reality and a protection in the midst of everything confusing and new." (71/F/N)

The meaning of smoking changed when the protagonist became aware of her dependence. It was now seen as an obstacle to maturity, which requires self-control. The realization of its harmfulness to children set smoking and responsible adulthood in a definite contradiction.

"This is how Taavi's struggle still looked like on the 30th of September 1971 through a note in his journal: 'It is 11:15 p.m. Is this the last cigarette? Isn't it enough that you have poisoned yourself, does even your child have to suffer for the same?' ... This was the last stich that made Taavi declare an open war against Nico(tine)." (58/M/N)

Smoking cessation demanded willpower and resolution, which could be supported by different techniques.

"A concrete aid was found from a wooden stick of about 80 cm that looked like a cigarette. The quitting day was marked with a pen on its white part and a line was drawn as a sign of each smokeless day." (50/F/N)

The protagonist of the mastery story had two selves: the weak but defiant 'smoking self' and the strong and rational 'non-smoking self'. One of the techniques of quitting was based on psychological warfare between the two selves:

"After getting totally fed up with myself I started to practice self suggestion... 'OK, you dickhead, go on smoking and you'll get to really enjoy the slavery of the substance'... After half a year of cursing, self accusations, furious scolding I was ripe to win." (55/M/N)

Other people acted in various important roles in the mastery story. Non-smokers who demanded the protagonist to quit provoked more defiance than motivation to quit. Other non-smokers aroused the feeling of shame, which encouraged not to smoke in their presence. Still-smoking peers tempted one to relapse, while those who had quit smoking provided moral support. Finally, own children created the felt necessity to quit.

"The daughter's playful smoking in the country was the straw that broke the camel's back. How could a mother forbid her child to smoke, if she herself did the same?" (54/F/N)

Cessation of smoking was rewarding in terms of health, finances, initiative and above all, the feeling that one's life was in control.

"Quitting smoking was ...was the first concrete deed with which she showed herself that she could control her own life." (50/F/N)

Youth: smoking = autonomy → Young adulthood: smoking as a buffer → Adulthood: smoking as a dependence is an obstacle to mature responsibility → Decision to quit → Actual cessation → Self-respect

<i>Cultural story model :</i>	Hero story, the triumph of reason
<i>Explanation:</i>	Smoking first supports, then threatens one's agency
<i>Cure:</i>	Willpower and techniques
<i>Moral assessment:</i>	Weak self: guilty; Strong self: not guilty
<i>Evil:</i>	Weakness
<i>Good:</i>	Reason, self-control, responsibility

Figure 5. Mastery story

The mastery story is a hero story in which the protagonist defeats the enemy Nicotine who has caught the weak self under its control. Like in hero stories in general, the hero wins many kinds of goods, but the most important is glory and respect – in this case self-respect.

The mastery story explains the initiation of smoking as a means of gaining control over one's life, but little by little it becomes an obstacle to it by turning to a dependence. Smoking is thus associated in an ambivalent way with reaching maturity. The means of change in the mastery story resemble current cognitive-behavioural techniques (Marlatt & Gordon 1985).

The ethos of the mastery story emphasizes the value of reason, willpower, and the responsibility for the well-being of oneself and the others. The idea of a human being's ability to control one's nature by the use of reason, and the idea of the worth of this faculty can be traced back to Plato and Descartes. (See Taylor 1989, 115, 153.) They are also central values of the modern society.

Discussion

The literature on the recovery from addictive behaviours includes many interesting descriptive studies (e.g., Vaillant 1983; Biernacki 1986; Edwards *et al.* 1992). We have here, however, used another kind of approach, called narrative analysis, to study desistance from addiction. The focus of this approach is not the immediate experience of the narrators but the intricate ways in which elements of culture are weaved into the explanation of individual experience.

Before summing up the findings, some limitations of the study should be spelled out. First, the sample was rather small and not representative of different addiction groups. The invitation to participate probably appealed to those who felt they had a story to tell, thus limiting the external validity of these findings. The internal validity of the accounts themselves was, however, supported by other data from the participants. Since we were primarily interested in the ways they construed their life story, the exact truthfulness of these accounts was not so important, though. As to the validity of our conclusions the interpretive approach always leaves some room for intuition. Through mutual checking of each other's interpretations we tried, however, to keep this intuition under reasonable control.

Within these limits, the results revealed that in addition to the well-known AA story there are also other types of stories describing the paths out of addiction. All of them helped in their own way to explain the addiction and recovery; they released the protagonist from guilt, and had a happy ending by which the values inherent in the story were realized.

Every story type articulated one central value, in the light of which the former life as an addict was seen as problematic and the new life as valuable. The quantitative data of the study (Koski-Jännes *et al.* 1998, 159–162) also revealed large changes in value preferences. The articulation of a new guiding value thus seems to be an important part of maintaining such a demanding life change.

Every story type also described a change in the protagonist's relation to other people. In the AA story, a self-sufficient figure finds his way to communion with others; in the growth story a 'puppet on a string' breaks loose of oppressive relationships, in the codependence story the protagonist learns to disclose his feelings to other people; in the love story the protagonist receives the love and acceptance she has longed for; and in the mastery story defiance gives way to responsibility. This suggests that addictive behaviours may stem from various fundamental problems in human relationships.

The stories were each in their own way related to the narrative models, theories and cultural value articulations. This gives evidence of the narrators' ability to make use of the cultural 'tool kit' for the interpretation of their lives. Many of them told how they had listened to the stories of others, read psychological literature, attended to courses and lectures, and leaned on the interpretive support of therapists, and how

this had helped them to formulate their own interpretation of their lives. The cultural models of these accounts were, however, less obvious in some story types than in others. The growth story, the love story and the mastery story, for example, were not as directly derived from the addiction discourse as the AA and codependence stories. Instead, they used other ideas prevalent in our culture.

However, whether told according to an explicit model or not, the formation of an individual story was always a personal and more or less creative process. As Vibeke Steffen (1997) puts it: "the personal narratives are neither mere reflections of life as lived nor made-up fiction." They are both socially constructed and rooted in real life experience.

Some comments are in order about the association of each story type with the characteristics of the writers. First of all, the narrators of the AA story were typically male, while the growth story was mostly told by female participants. In the terms of Dan MacAdams (1997), the AA story emphasizes communion, while the growth story celebrates agency. The gender difference between these story types could be interpreted on the basis of Carol Gilligan's (1982) idea that in maturity, men who have developed as individualists, meet the challenge of relating to others, while women, who have defined their identity in relation to others, meet the challenge of developing individual agency.

Moreover, each story type was told predominantly by representatives of one addiction. AA and growth stories were mostly told by former alcoholics, codependence stories by former polydrug abusers, love stories by ex-bulimics, and mastery stories by ex-smokers. The questionnaire data also revealed that the participants' conceptions of factors influencing recovery varied with the type of addiction (Koski-Jännes & Turner, in press). This finding casts doubt on the similarity of recovery from different addictions.

The profound differences between the story types found in this study indicate that an addiction can stem from various kinds of problems and that there are many routes to recovery. This suggests that the attempts to find one all-encompassing explanation or one patent solution to all addiction problems might be not only futile but even harmful in repressing the deviant voices. The clients in treatment should be encouraged to create and express a story that fits their own experience, to make full use of the cultural stock of stories and not to comply blindly with any pre-existing narrative model.

Author notes: This study was financed by the Finnish Academy of Science. The former version of this paper was presented at the 4th Qualitative Health Research Conference in Vancouver, BC, February 19–21, 1998.

References

- Alasuutari, P. (1992) *Desire and craving. A cultural theory of alcoholism*. Albany & New York: The State University of New York Press.
- Arminen, I. (1998) *Therapeutic interaction. A study of mutual help in the meetings of Alcoholics Anonymous*. Helsinki: The Finnish foundation for alcohol studies, Volume 45.
- Bateson, G. (1973) *Steps to an ecology of mind*. London: Paladin.
- Baumeister, R. & Newman, L.S. (1994) How stories make sense of personal experiences: motives that shape autobiographical narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin* 20, 676–690.
- Biernacki, P. (1986) *Pathways from heroin addiction. Recovery without treatment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Bruner, J. (1986) *Actual minds, possible worlds*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990) *Acts of meaning*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Carricaburu, D. & Pierret J. (1995) From biographical disruption to biographical reinforcement: the case of HIV-positive men. *Sociology of Health & Illness*, 17, 65–88.
- Denzin, N. K. (1987) *The alcoholic self*. Beverly Hills, Ca.: Sage.
- Edward, G., Oppenheimer, E. & Taylor, C. (1992) Hearing the noise in the system. Exploration of textual analysis as a method of studying change in drinking behaviour. *British Journal of Addiction* 87, 73–81.
- Gergen, M. (1988) Narrative structures in social explanation. In: C. Antaki (Ed.) *Analysing everyday explanation. A casebook of methods*. Sage: London.
- Gilligan, C. (1982) *In a different voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Glatt, M. M. (1958) Group therapy in alcoholism. *British Journal of Addiction*, 54, 133–143.
- Hellsten, T. (1991) *Virtahepo olohuoneessa. Läheisriippuvuus ja sisäisen lapsen kohtaaminen. Codependence and meeting with the inner child (Hippopotamus in the dining room)*. Helsinki, Kirjapaja.
- Hydén, L.-C. (1997) Illness and narrative. A critical review. *Sociology of Health and Illness* 19, 48–69.
- Hänninen, V. (1996) Coping with unemployment as narrative reorientation. *Nordiske Udkast* 24, 19–32.
- Jellinek, E.M. (1960) *The Disease Concept of Alcoholism*. New Haven: Hillhouse.
- Kelly, M. (1992) Self, identity and radical surgery. *Sociology of Health & Illness* 14, 390–415.
- Koski-Jännes, A. (1998) Turning points in addiction careers. Five case studies. *Journal of Substance Misuse* 3, 226–233.
- Koski-Jännes, A., Jussila A. & Hänninen V. (1998) *Miten riippuvuus voitetaan (How Dependence is Defeated)*. Helsinki: Otava.
- Koski-Jännes, A. & Turner N. (In Press) Factors influencing recovery from different addictions. *Addiction Research*.
- Linde, C. (1993) *Life stories. The creation of coherence*. Oxford: Oxford University Press.
- Marlatt, G.A. & Gordon, J.R. (1985) *Relapse prevention. Maintenance strategies in the treatment of addictive behaviors*. New York: The Guilford Press.
- Maruna, S. (1997) Going straight. Desistance from crime and life narratives of reform. *The Narrative Study of Lives* 5, 59–93.
- McAdams, D. (1997) The case for unity in the (post)modern self: A modest proposal. In: R.D. Ashmore & L. Jussim (Eds.) *Self and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Mishler, E. (1995) Models of narrative analysis: a typology. *Journal of Narrative and Life History* 5, 87–123.
- Polkinghorne, D.E. (1988) *Narrative knowing and the human sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Rice, J.S. (1992) Discursive formation, life stories, and the emergency of co-dependency: "Power/knowledge" and the search for identity. *Sociological Quarterly* 33, 337–364.

- Robinson I. (1990) Personal narratives, social careers and medical courses: Analysing life trajectories in autobiographies of people with multiple sclerosis. *Social Science & Medicine* 30, 1173–1186.
- Rogers, C. (1951) *Client-centered therapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Steffen, V. (1997) Life stories and shared experience. *Social Science and Medicine* 45, 99–111.
- Taylor, C. (1989) *Sources of the self. The making of the modern identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thune, C. E. (1977) Alcoholism and the archetypal past. A phenomenological perspective on alcoholics anonymous. *Journal of Studies on Alcohol* 38, 75–88.
- Tiebout, H. (1961) Alcoholics Anonymous – an experiment of nature. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 22, 52–68.
- Vaillant, G.E. (1983) *The natural history of alcoholism. Causes, patterns, and paths to recovery* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Williams, G. (1984) The genesis of chronic illness: narrative reconstruction. *Sociology of Health and Illness* 6, 175–200.

English summary

Inner narrative, life, and change

The first part of the dissertation aims at elaborating, on the basis of the extensive literature of narrative research, the view that people make sense of their life in their 'inner narrative'. The various threads of discussion and pieces of research are assembled together using the thoughts of L. S. Vygotsky as an integrative frame.

The concept of narrative has in recent decades become a popular conceptual tool in widely differing disciplines. It has proven fruitful in understanding phenomena as different as folk-tales, novels, theories, everyday social interaction, sense of identity, and episodes of life. This indicates that narrative meaning structure is inherent probably in all aspects of human life. As a consequence, the concept of narrative has acquired various meanings.

In this study, a model called 'the theory of narrative flow' is proposed. In this model, a distinction is made between different dimensions of narrative, and the relations between these are elaborated as shown in the figure below.

The inner narrative is seen as a mental process by which people make sense of their lives and their situation. In this process they make use of the cultural stock of narratives available to them. In the inner narrative three levels can be discerned: the original, unreflected narrative orientation, reflective narrative, and metareflective narrative. In the inner narrative, the future is anticipated and narrative projects are formed. The inner narrative is (but not necessarily) made explicit in told narratives, the formation of which is influenced by various social constraints and conventions. When told, the narrative becomes a part of the social stock of narratives available to the hearers. The told narrative also reflexively shapes the person's inner narrative. In the living *drama* of action people act according to the projects formed in the inner narrative, thus producing changes in the situation. Unexpected results of action as well as other unexpected events in the drama call for revisions in the inner narrative. The narrative flow is thus situated in the historical context: it is shaped by and in turn shapes the cultural and socio-material conditions.

The development of narrative flow is analyzed, as suggested by L.S. Vygotsky, on three planes. On the phylogenetic level, the telling of narratives can be seen as

one of the main characteristics of the human species. Narratives both strengthen the social organization and develop the capacity for scenario-building, both necessary for long-term activity. On the socio-historical level, the development of a culturally specific mode of narrativity is analyzed. Several long-term developments can be delineated in the western culture both in the social stock of narratives and in life situations and social practices. The developmental lines in the social stock of narratives can each be seen to promote the gradual loosening and multiplication of narrative models. People of today are well aware that narratives are "only" narratives, that none of them is beyond suspicion and that each of them is substitutable by another one. On the other hand, the developments in the conditions of life have led to ever-increasing demand for the individual to form her or his own life story. In the present society, then, the individual has to create her/his life story in the atmosphere of narrative uncertainty. Third, the development of narrativity is analyzed on the individual level. The roots of narrativity can be found at the very early pre-linguistic phase of development, in the interpersonal drama of the infant's life. In the course of verbal interaction with other people, the children acquire the capacity to understand and tell stories, to use story-telling for social purposes, to use narrative devices for making sense of their own experience and, finally, to direct their decisions and plans. In this developmental process, the individual becomes capable of using the cultural tools developed in the society in which they live. In line with Vygotskian thinking, the inner narrative can be seen as a formation which is derived from the social plane but which has, however, a function and dynamics of its own.

In the next chapter the sources and formation process of the inner narrative are analyzed. The social stock of stories is an abundant source of narrative models, varying from widely-held cultural myths and repeating story-lines to more specific story-models. These may act both as creative sources and as normative constraints. The other main source of story models is the personal stock of stories, i.e. the narratively organized former experiences which often act as non-conscious ways of making sense of the present and anticipating the future. The living drama is seen as a touchstone as well as a source of challenge to the inner narrative. In the process of telling, parts of the inner narrative are made symbolically explicit and rendered subject to various social processes.

The next chapter analyses the inner narrative as a dynamic system of several psychological functions, each of which has been separately studied in the traditions of psychology and social psychology. These functions include orientation in time and context, selective attention and categorization of experience, explanatory activity, identity formation, value orientation, desires, motivation and emotion. It is proposed that each of these can be understood by seeing it as an aspect of the inner narrative, dynamically related to the other functions. This idea is derived from Vygotski, who stated that one of the main features of specifically human psychological functions is their systemic relation to each other.

The narrative approach to life changes is presented in the next chapter. A profound life change, such as becoming unemployed or falling seriously ill, is a moment in which the routine ways of sense-making collapse, calling for creative narrative reorientation. In such moments the inner narrative often becomes reflected and explicit. Seen in this way, the variation in the subjective consequences of life changes can be understood better than by, for example, stress-theoretical models.

Finally, the question is posed as to how the relation between cultural story-models and individual experience should be seen. Are the models forcing or seducing people to the culturally dominant forms of self-understanding? Or are they more like tools that people actively choose and use? The answer proposed here is that they are basically the latter, but that the tools also have a restrictive side to them, which should not be ignored.

The second part of the dissertation consists of separate previously published articles dealing with life changes. Below are the original summaries of these articles (I–V):

I "Narratives of job loss"

The article explores the types of narrative structure in the episodes of job loss. It is supposed that people use socially shared model narratives in comprehending the life changes they encounter. Following K. Murray, four types of narrative structure are singled out: hero-story, tragedy, comedy, and irony. The crime story is added as a fifth story type. It seems that tragedy (the unemployed as a victim) and the crime story (the unemployed as a shirker) are the most salient model narratives guiding the unemployed person's interpretation of the situation and the way the others see him/her. The material of the study was gathered from 29 redundant industrial workers by interviews and questionnaires over a period of three years' time. The narratives were constructed on the basis of these data. Four types of narrative structure were found. In the *hero story*, the threat of unemployment was immediately warded off. In the *tragedy*, the protagonist failed in his attempts to restore the situation. In the *comedy*, unemployment time served as a sabbatical period during which the individual could explore his/her needs and opportunities regarding work. In *irony*, the protagonist questioned the conventional ways of thinking that an unemployed person can lead a happy and socially useful life. On the basis of these results, it is suggested that alternatives to the narrative models of tragedy and crime-story should be made more salient.

II Coping with unemployment as narrative reorientation

In this article it is argued that coping with a profound life change such as unemployment entails a reorganization of values, cognitions and identity, which can be seen as a change in one's self-narrative. The material consists of 33 autobiographical writings

by people who were unemployed during the economic depression in the beginning of the 1990's. About half of these narratives included elements of a common story pattern. In the first phase the protagonist is employed and interpretes her/his life according to the 'working person's narrative', in which hard work is a basic value which is assumed to be rewarded by security and success. In the second phase the protagonist becomes unemployed. While the factual basis of the working person's narrative has thus collapsed, it still underlies the way the person interpretes the situation, leading to gradual intensification of despair. In the third phase, the nadir experience, the despair reaches its culmination. The protagonist realises that a new orientation is necessary in order to survive. In the fourth phase, an 'unemployed person's narrative' is gradually formed in which the values of the working society are questioned. On this basis it is possible to regain the feeling of dignity and the sense of being alive.

III Narrativity in research of health and illness

The concept of narrative has in recent years provided new insights for the research on the social and individual meanings of illness. The narrative approach is not a monolithic research tradition but a heterogeneous set of diverse approaches and methods. The article begins by introducing an ontological conception of narrativity, in which living itself, experience, and telling about them are all seen to carry narrative meaning structures coded in the socio-cultural stock of stories. Thus three interrelated aspects of narrativity can be discerned: the persons' 'inner narrative', 'told narrative', and 'drama' or 'lived narrative'. A host of narrative studies of illness are reviewed, grouped according to which aspect of narrativity they primarily focus on. Some of the studies focus on the aspects of inner narrative – such as changes in personal identity of future perspectives initiated by illness; some focus on the process of telling about illness experiences, and some on the social stock of stories concerning a certain illness. There are also narrative studies concerning the live drama related to being ill. It is hoped that the review of the studies demonstrates the value of diversity of focuses and methods within narrative research on illness.

IV Narratives, illness, and rehabilitation

This article, based on the narrative studies of illness, explores the ways in which narrative approach could be used in rehabilitation/occupational therapy. The article starts with the idea that a serious illness or accident causes a 'biographical disruption' by changing the person's future prospects and social relations. 'Narrative rehabilitation' supports the person's efforts to make sense of the new situation. Besides strictly narrative therapy, the ideas of narrative rehabilitation can be applied in various everyday practices of traditional rehabilitation.

V Narratives of recovery from addictive behaviours

The purpose of this study was to look for the ways in which people who have recovered from various addictions understand and present their change process. The research material consisted of 51 autobiographical stories of people who had been able to quit their addiction to alcohol, multiple drugs, binge eating, smoking, sex, and gambling. The basic logic of each narrative was first defined. The narratives were then classified according to what they presented as the key to recovery. Composite stories were constructed and analysed in regard to their emotional, causal, moral and ethical meanings. The analysis revealed five different story types among these self-narratives: the AA story, the growth story, the codependence story, the love story, and the mastery story. All of them helped to make the addiction and recovery comprehensible, they released the protagonist from guilt, and had a happy ending by which the values of the story were realized. Each story type was told predominantly by representatives of a particular gender and addiction. As there are several ways out of addictive behaviours so there are also several ways to construe the change. People who try to quit addictive behaviours should be encouraged to make full use of the cultural stock of stories in creating an account that fits their own experience of defeating their particular addiction.